

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERSITY KARLOVY
V PRAZE

ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN

Diplomová práce

Zdeněk Polanský

Modernizace Volyně,

Dominantní trendy ve vývoji hospodářství, společnosti
a politiky ve Volyni mezi léty 1848 a 1938

Modernization of Volyně,

Dominant developmental trends of economy, society
and politics between years 1848 and 1938

Děkuji vedoucímu diplomové práce Doc. PhDr. Janě Čechurové, Ph.D.,
za pomoc při zpracování zadaného úkolu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 21. 4. 2011

OBSAH

1. Úvod	7
2. Dopravní a komunikační revoluce	12
2.1. Revoluce v dopravě	12
2.2. Komunikační revoluce	23
3. Hospodářský vývoj	29
3.1. Obecný vývoj hospodářství	29
3.2. Vývoj zemědělství	33
3.2.1. Dopady liberalizace podnikání	33
3.2.2. Technologické proměny	36
3.2.3. Proměny zemědělské produkce	41
3.2.4. Lidé a proměny hospodářství	44
3.3. Vývoj průmyslové výroby	45
3.4. Volyňský obchod	51
3.5. Vznik a vývoj peněžnictví	54
4. Demografický vývoj	57
4.1. Počet obyvatel a jeho vývoj	57
4.2. Migrace obyvatel	62
4.3. Přirozená měna obyvatelstva	66
4.4. Věková skladba obyvatelstva	81
4.5. Koncentrace obyvatelstva	82
5. Vývoj volyňského školství	86
5.1. Obecné tendence státního školství	86
5.2. Vývoj obecného a měšťanského školství	91
5.3. Zemědělské školství	95
5.4. Školství industriální a obchodní	98
5.5. Ideologicko – politická výuka	101
6. Proměny identit obyvatel Volyňska	106
6.1. Široké identifikace obyvatel	107
6.2. Sdílená myšlenka Pošumaví	120
6.3. Festivity vesnických i městských komunit	123
6.4. Sdílená realita všedního dne	128
7. Kulturní a politický vývoj	131
7.1. Teoretické problémy politického vývoje	131
7.2. Politická infrastruktura města	135
7.2.1. Volný čas a hospody	135
7.2.2. Tisk a veřejná čítárna	139
7.2.3. Vývoj spolkového života	141
7.3. Období honorační politiky	147
7.4. Období masové politiky	154
7.4.1. Mladočeši a Národní demokracie v éře masových stran	152
7.4.2. Dělnické hnutí	161
7.4.3. Agrární hnutí	169
7.4.4. Katolický proud	175
7.5. Volyňe a obecný politický vývoj	179
8. Závěr	181
9. Prameny a literatura	184

1. ÚVOD

V mnohých ohledech převratné období několika desetiletí přelomu 19. a 20. století zkoumané krom historie ještě množstvím humanitních oborů na čele se sociologií a antropologií bývá nazýváno dobou modernizace, přechodem od tradiční k moderní společnosti. Tato přelomová desetiletí stihla českou společnost v dosud nevídaně prudkém vývoji. Proměny probíhaly v každém sektoru společnosti a komplexně měnily podobu lidského života. Stejně komplexní se bude snažit být i tento text. Jeho úkolem bude zjistit, jak se měnily podmínky života obyvatel Volyně a jak se tito lidé stavěli k novému a modernímu.

Téma práce je časově vymezeno modernizačním obdobím, které mohlo být pro každou oblast odlišně dlouhé a mohlo probíhat také v různou dobu. Místní vymezení textu může být různé též. Převážně se ale jedná o obyvatele města a celého soudního okresu. Volyně byla poslední českou městskou výspou před kompaktním německým územím, vzhledem k tomuto faktu bude oblast zájmu v opodstatněných případech ještě širší o české vesnice příslušící k německým pohraničním správám.

Práce je rozdělena do kapitol týkajících se těchto základních témat: dopravní a komunikační revoluce, hospodářství, demografické proměny, školství, kolektivní identifikace a nakonec kulturní a politický vývoj. První část bude hledat objektivní podmínky rozvoje těch navazujících, druhá zase specifický vývoj v notně zanedbané oblasti. Demografie je zde potřebná pro vyzkoumání velikosti a podoby populace v závislosti na ekonomickém vývoji, pokroku v medicíně i změně v demografickém myšlení. Poslední kapitola Kulturní život a politický vývoj se bude zabývat především samostatnou iniciativou občanů a následným politickým rozhodováním závislým na jejich socio-ekonomickém stavu, tradovaných zvycích a působením z centra. Z tohoto důvodu jsou odděleny části týkající se školství a posléze identit, tato část se bude snažit, i když jistě ne absolutně, nalézat to, co bylo pro občany *normální*, o čem obvykle nerozhodovala jejich volba, s kým se ztotožňovali a součástí jaké velké abstraktní skupiny se cítili být.

V každé kapitole bude vysvětleno, kde lze v rámci té které konkrétní oblasti spatřovat modernizační tendence. V první části je potřeba popsat zlepšování služeb pošty, zavedení telegrafu a telefonu, a dále vývoj dopravní sítě, dopravních prostředků a zmasovění jejich využívání. Kapitola sledující oblast hospodářství si za cíl klade pojmenovat všechny podstatné změny spojené s nástupem tržního hospodářství a průmyslové revoluce. Konkrétně se bude jednat o racionalizaci zemědělství, o odchod pracovních sil do průmyslu a jejich koncentraci zde při vytlačení drobné řemeslné výroby. V demografii byly takovými

tendencemi zavedení nového demografického režimu, vymýcení chorob spojených s nedostatečnou hygienou nebo změnu věkové skladby. Ve školství bylo takovým velkým modernizačním přerodem zmenšování vlivu církve v této oblasti, vytváření nových středních škol a změna ideologické výuky. Proměna identit bude sledovat zase proces vytváření dominance sekulárního češství. Za přelom v oblasti politiky budiž považováno vytváření názorových skupin a politických voličských segmentů vrcholící ve vzniku masových stran a rozštěpeného politického spektra.

Všechny tyto oblasti ve sledované době prošly proměnami tak radikálními, že bude nutné ptát se, jak spolu navzájem souvisejí. Vztahem hospodářství, kultury a politiky se zabývali mnozí teoretikové. Zmínit lze Karla Marxe, který považoval hmotu za prvotní, Antonia Gramsciho, jenž ekonomické základně odňal pozici univerzálního arbitra avšak přisoudil ji moc nejvyšší instance, až ji nakonec Ernesto Laclau¹ upozadil úplně. Podle klasika opačného názorově-politického pólu Edmunda Burka zase „*přítomnost nemůže svobodně přetvořit společenskou strukturu podle libosti či na popud ‚inovačního ducha‘*“,“² který by byl vlastní zase myšlenkám Laclaua.

Tato práce se bude držet střízlivých vývodů Jana Kellera, podle něhož nemohla být ekonomická sféra sama o sobě motorem vývoje. Podle něho byla totiž hospodářská činnost v tradičních společnostech vpletena do složitého systému příbuzenství a pevně se řídila tradičními zvyklostmi. Nešlo v ní zpravidla o maximalizaci osobního zisku, ale o podřízení se platným sociálním normám.³ A „*teprve v důsledku nástupu modernity se také ona sama osamostatnila a ustavila jako jeden z dílčích podsystémů společnosti*“ a jinými slovy: „*sektor tržní ekonomiky vznikl jako jeden z řady důsledků obecnějšího procesu sociální diferenciaci*“. Tržní systém tedy podle Kellera nebyl příčinou ustavení modernity, byl jejím pouhým produktem. Při parametrech této práce však není úplně možné mít ambici rozsoudit spor o vztah hospodářství, kultury a politiky v modernizačním vývoji. Nelze si ale nevšímat vztahů mezi jednotlivými sektory v pokusu o hledání základní závislostní sítě.

Druhý problém, který se zde prolíná s prvním, je vztah malého města k modernizačním centrům, jádrovým oblastem a k obecnému vývoji Čech. Úkolem práce bude pohlédnout na společnost zevnitřku ve snaze sledovat její kontinuální vývoj a zároveň popsat trendy, které měly obecnou celospolečenskou platnost, a jejich projevy ve Volyni a okolí. Případná je navíc otázka upozadující myšlenky o autochtonnosti změn, a sice jak mohla modernita, jakožto

¹ viz např.: Laclau, Ernesto: Emancipations. London 2007

² Nisbet, Robert: Konzervativismus, sen a realita. Praha 1993, s. 37

³ Keller, Jan: Teorie modernizace. Praha 2007, s. 69

zcela nový systém sociálního uspořádání, vzniknout a zakořenit v poměrech, které se vyznačovaly oproti dnešní době výrazným odporem k novotám a inovacím.⁴ Je zřejmé, že z probíhajících změn a ze vzniku modernity nebude možné obviňovat Volyni.

Literatura je volena s ohledem na předchozí úvahy. Každá kapitola, která jinak může stát tématicky odděleně od těch ostatních, těží z již zpracovaných obecných souborných přehledů na jedné straně a z širokého archivního materiálu regionálního charakteru a místního tisku na straně druhé.

První kapitola přejímá strukturu článku Milana Hlavačky Komunikační revoluce v českých zemích, který je hlavním zdrojem srovnávání obecného trendu českých zemí s Volyní a okolím. Stejně je postupováno i v následující části týkající se hospodářství. Základní křižovatkou problematiky zprostředkovala syntéza Ivana Jakubce a kol. Dějiny hospodářství českých zemí. Pro hlubší pochopení vývoje v zemědělství byly použity texty Františka Loma vydané buď samostatně, nebo ve Věstníku České akademie zemědělské. Přes své stáří velmi kvalitně zpracovávají danou problematiku uchopením více kvantifikujícím než je tomu v hospodářské historiografii současné.

Kapitola týkající se demografického vývoje se snaží se najít rozdíly mezi starým a novým, mezi tradičním a moderním, čerpá z Dějin obyvatelstva českých zemí Eduarda Maura a kol. a hlavně z kapitol Pavly Horské, které se zabývají demografickým přechodem, novým demografickým režimem a novou podobou rodiny. Tradiční podobě demografického života se věnuje čerstvá práce Alice Velkové Krutá vrchnost, ubozí poddaní. Přes svůj neobvyklý název přináší potřebné informace o podobě společnosti, rodiny a jejím reprodukčním chování v tradiční společnosti do poloviny 19. století. Jelikož je tato studie vypracována na pramenném zázemí pro panství Štáhlavy, její výsledky mohou být návodné obecně pro malé město a ve většině i pro Volyni. Obě knihy Daniely Tinkové a Mileny Lenderové odpovídají na otázku vývoje zdravotnictví a k němu přidružených témat jako byla péče o dítě nebo lidská sexualita.

Obecný přehled vývoje školství přináší dosud nepřekonaná práce Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867-1914 od Jaroslava Kopáče z roku 1968. Velmi významným počinem byly ještě o polovinu století starší Školy české od Jana Šafránka, které navíc obsahují mnoho dokumentů v původní podobě, konkrétně dobové reformní plány nebo školské zákony.

⁴ tamtéž, s. 68

Následující kapitola popisující identity obyvatel a na rozdíl od těch ostatních nepracuje s žádným všezahrnujícím konceptem. Literatura byla volena až jednotlivě k příslušným tématům. Víra v dějinách zemí Koruny české Jána Mišoviče je práce povšechná sledující dominantní trend vývoje náboženství v českém prostoru, neumožňující však dále nalézat specifika malého města na periferii. Různé další náhledy na náboženský vývoj dává k dispozici brněnský sborník *Sekularizace venkovského prostoru* z roku 2009, i když nepřináší ucelený pohled na danou problematiku. Téma nacionalismu a národního určení oplývá větším množstvím literatury počínaje srovnávací studií Miroslava Hrocha *V národním zájmu* přes studii Jana Křena *Historické proměny češství*, která zodpovídá mnohé z otázek položené touto prací a je pro nás ještě více podstatná než studie prvně jmenovaná.

Závěrečná kapitola těží z dosud nejširší palety literatury. V první řadě z teoretických prací Jana Kellera *Teorie modernizace* a *Party Systems and Voter Alignments* od komparativních politologů Steina Rokkana a Seymoura Lipseta. Tyto práce jsou pouhým základem již mohutně rozpracovaného politologického tématu vytváření stran a stranických systémů, další teoretické rozpracování problematiky nemá vzhledem k rozsahu této práce význam. Pro otázku názorového a stranického rozštěpení české společnosti, kam je pozornost nyní nasměrována, měla průlomový význam syntéza Otto Urbana *Česká společnost 1848-1918*. Opačný postup našla další velká syntéza *Politické strany, Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004* z roku 2005 od Jiřího Malíře a autorského kolektivu. Tato syntéza na rozdíl od předešlé přehledově mapuje vývoj jednotlivých stran a voličských segmentů a nesnaží se hledět na českou společnost komplexně jako tak činil Otto Urban.

Mimoto bylo čerpáno z regionálně historických studií. Na Strakonicku byly nejvíce zmapovány dějiny dělnického hnutí. Informačně nejhodnotnější také vzhledem k archivní práci svého autora jsou *Malé kapitoly do velké historie* od Josefa Sichingera. Regionální politikou Strakonicka se zabývaly ještě mnohé diplomové práce. Činnost KSČ na Strakonicku v letech 1921-1938 Josefa Samce pouze recyduje již poznané předešlým autorem, nové naopak ukazuje diplomová práce Ivany Říhové *Společenský vývoj ve Strakoniciích* z roku 1985, která se varuje používání ideologického balastu, a naopak, je metodicky urovnaným textem hledajícím hospodářské a demografické příčiny sociálního vývoje.

Archivní materiál je pro zkoumanou problematiku nepřehledný. V SOkA Strakonice jsou zachovány rozsáhlé zpracované fondy samospráv Archiv města Volyně a Zastupitelstvo okresu Volyně, z nichž bude čerpáno nejvíce. Městské muzeum Volyně je pro tuto práci podstatné vzhledem ke svým sbírkám týkající se spolků a řemesel. Fondy velkostatků, se

kterými bude též pracováno jsou spravovány SOA v Třeboni, kde se nachází také fond Měšťanského pivovaru ve Volyni. Fond velkostatku Volyně je umístěn v Archivu Pražského hradu a není bohužel dosud zpřístupněn.

Regionální periodika, která by mohla pomoci k mapování místního politického vývoje, se pro 19. století takřka nezachovala, jejich četnost je největší v prvním a třetím desetiletí 19. století. Prim mezi nimi hrají menšinové Šumavské proudy se svou volyňskou rubrikou, mladočeská Stráž na Šumavě, agrárnícké Právo Šumavanů a později Pošumavský kraj. Úplně schází regionální periodika levice krom komunistického Práva chudoby, které se zachovalo od doby vzniku strany v roce 1921.

Prameny jsou obsáhlé. Nabízí široké spektrum informací stejně jako je různorodá i tematika jednotlivých částí. I když jsou oblasti lidského života a společnosti zkoumány v jednotlivých kapitolách postupně, je přes snahu věnovat se nejrůznějším vnějším vlivům cílen zájem v první řadě na člověka a společnost.

2. DOPRAVNÍ A KOMUNIKAČNÍ REVOLUCE

V souvislosti s průmyslovou revolucí probíhaly i revoluce v dopravě a komunikacích. V Čechách se plně projevy již do poloviny 19. století, kdy se rozšiřují především tradiční formy dopravy a komunikace. Mezi ně řadíme přepravu po nově budované síti silnic a listovní poštu. Vedle kvantitativního rozvoje dochází i k rozvoji kvalitativnímu. V dopravě to znamená rozvoj železnice, říční dopravy, později automobilismu a v oblasti komunikace způsobilo hlavní zlom rozšíření telegrafu a telefonu.

Příčinou nástupu revoluce byla modernizace společnosti, která byla novými komunikačními možnostmi dále výrazně stimulována. Toto zlepšení spojení Volyně s okolím jak nejbližším, kam je možné počítat okolní vesnice a nejbližší města, tak s tím vzdálenějším, velmi ovlivnilo další rozvoj volyňské společnosti. Toky informací zajišťované poštou, telegrafními a telefonními zařízeními notně pomohly k dalšímu rozvoji hospodářství, měněn byl i kulturní a politický život města. I když tato revoluce přispěla k nástupu modernizace, změny ve společnosti nezapříčinila, ale pouze umožnila.

2. 1. REVOLUCE V DOPRAVĚ

Dopravní revoluce měla příčiny hospodářské, správně-politické i kulturní. S omezováním venkovské autarkie a s prohlubováním dělby práce vznikala potřeba převážet jak osoby tak zboží. Proces byrokratizace správy znamenal pro venkov zase nutnost být ve styku s úřednictvem. Mezi kulturní příčiny bychom mohli zařadit i rozšíření školní docházky. Uspokojování těchto nových potřeb předpokládalo změny skutečně revoluční. K tomu se řadí demokratizace dopravy, která vycházela z jejího zlevňování a ze zvyšování potřeby lidí ji využívat. Výrazně se musela proměnit materiálová základna, tedy infrastruktura a dopravní prostředky.

V polovině 19. století byla přeprava na nejkratší vzdálenosti možná po nezpevněných místních cestách, které vybíhaly z města radiálně do všech okolních vsí a městeček. Větší význam měla Volyní procházející říšská silnice vedoucí z Prahy přes Dobříš a Strakonice dál na bavorskou hranici. Nejdůležitějším momentem pro kvalitu dopravy a spojení Volyně se vzdálenějším okolím bylo vybudování železniční tratě Strakonice – Vimperk. Obecně lze

však celé jihozápadní Čechy a konkrétně oblast Pošumaví popsat jako jen pomalu se rozvíjející oblast s řídkou sítí tepen dopravních a obecně komunikačních.

Změny v rozvoji tradičních druhů dopravy umožnila uvědomělá práce okresní samosprávy. Takto mohl výrazné změny zhodnotit okresní úřad v roce 1884: „*Silnice okresní byly dílem zlepšeny, příkré části přeloženy a mnoho nových bylo vystaveno aneb převzetím přestavených silnic obecních ve správu okresní rozmnoženo, tak že délka silnic okresních se v okrese více než zdvojnásobila.*“⁵ Nezpevněné cesty, místní komunikace, za jejichž stav nebyl vůči *veřejnosti* nikdo zodpovědný, byly samosprávnými okresními úřady přebírány v průběhu poslední třetiny 19. století. Na jejich opravu, přeložení, nebo i výstavbu nových byly z veřejného rozpočtu vynakládány nemalé prostředky,⁶ k účasti na stavbě kanálů podél cest byli úspěšně hnáni i majitelé pozemků, kolem kterých cesty procházely.

Kvalita cest byla různá. Zprvu neměly okresní silnice potřebný profil ani příkopy, takže byly po deštích nesjízdné. Jejich zpevňování a odvodnění umožnily až pravidelné a mohutné investice. Nej kvalitnější byla zmiňovaná náměstím procházející silnice říšská, která byla vybudována v roce 1822. Mimo náměstí, v té době již vydlážděné a odvodněné, si silnice zachovávala klasický půlkulatý profil, když se stavěla podle Macadamových zásad: lemována byla hlubokými příkopy; základ tvořily velké kameny, na ně se dávaly postupně menší, štetováním zpevněný povrch se vysypával buď jemným šterkem nebo pískem, který měl ještě dorovnat zbývající nerovnosti. Cesta byla ale velmi prašná, čímž zneprůjemňovala život formanům i pocestným.

Přestože se stav silnic průběžně zlepšoval, technicky nebylo možné, aby se doprava povozy příliš zrychlovala. Před nástupem motorizace po první světové válce trvala doba jízdy po kvalitní říšské silnici do 12 km vzdálených Strakonice celé 2 hodiny, po stejné silnici v opačném směru do Vimperka 3 hodiny. Spojení po okresní silnici do Prachatic, které jsou od Volyně vzdáleny 25 km, trvalo v kopcovitém terénu 3,5 hodiny.⁷ Z Vlachova Březí se dalo po okresní cestě dlouhé 14 km do Volyně dostat za více jak 2 hodiny. Do Čestice se poutník musel trmácet díky kopcovitému terénu a špatné cestě dlouhé pouze 8 km celou jednu hodinu.⁸

⁵ SOkA Strakonice, Fond Okresní zastupitelstvo Volyně, Zpráva o agrární otázce v poměrech v okrese 1884, 1/1/8

⁶ např. 1858, 1862 zpevňována cesta na Nihošovice, 1862 přes Neuslužice na Střítež, 1879 na Čestice, v roce 1904 cesta Volyně - Nuzín 1292K, Volyně – Němětice 2054 K, Městské museum Volyně, Pamětní kniha města Volyně

⁷ Řivnáčův průvodce po království Českém. Praha 2001

⁸ SOkA Strakonice, Fond Archiv města Volyně, Žádost MÚ Vlachovo Březí Ředitelství pošt a telegrafů 25.9. 1909., k36

Chtěl-li některý obyvatel Volyně z města vycestovat, musel mít dostatek času a peněz. Lidem chudším se v polovině století příliš nedostávalo ani jednoho. Byli vázáni ke svému řemeslu nebo k hospodářství. „Ztrácet čas“ cestou například do krajského města Písku si nemohl dovolit každý, vždyť bez přestávky trvala celých pět hodin. Podle prvního souhrnného turistického průvodce po Čechách vydaného Antonínem Řivnáčem v roce 1883 se ve Volyni daly pronajmout povozy s koňmi pouze na poště, v hostincích Karla Harmacha a Aloise Němce a u obchodníka Josefa Loma. Jednospřežní povoz stál přitom 3 Zl 50 kr a dvouspřežní 6 Zl za celý den. Celkem bylo podle posledního sčítání před zahájením železničního provozu v roce 1890 ve Volyni 93 dospělých koní, u kterých můžeme předpokládat schopnost táhnout povozy, jejichž počet je dnes ovšem nezjistitelný.

Jako vedlejší produkt zajišťovaly veřejnou osobní dopravu poštovní dostavníky, od začátku 20. století postupně nastupovaly poštovní automobily. Jezdily zpravidla jednou denně a měly velmi omezenou kapacitu. Na trase Volyně – Čestice – Němčice byla nabízena pouze dvě místa, na vedlejší poštovní lince Čkyně – Vacov ještě v roce 1923 dokonce žádné. Navíc rychlost udávaná jízdním řádem příliš nepřevyšovala rychlost chůze.

V tomto ohledu byl nejvýznamnější změnou rozvoj železnice. I když do Volyně první vlaková souprava přijela až v roce 1893, neznamená to, že nebyla železnice dlouhodobě plánována. Přípravy její stavby v průběhu většiny druhé poloviny 19. století stihla nejedna peripetie.

Rychlý rozvoj dráhy vztahující se ke sledované oblasti jihozápadních Čech počíná polovinou šedesátých let. Podnítila ho politika státu, který soukromé investice do stavby podporoval svými garancemi. Nejdůležitějším počinem z tohoto období bylo postavení tratě, která spojovala Volyni blízké Strakonice s Českými Budějovicemi a Plzní. Koncesi na stavbu a provozování obdržela Společnost dráhy císaře Františka Josefa v roce 1866, do provozu se dostala již o dva roky později.

Přípravy železnice, která by měla spojit Šumavu s českým vnitrozemím, již od samého začátku provázely obavy z návratnosti případně vložených investic. Celá oblast byla hospodářsky málo rozvinutá. Na neúrodných polích se zemědělství příliš nedařilo, ustupovalo i dříve kvetoucí domácí soukenictví. Za perspektivní odvětví bylo možno považovat sklářství, dalším potenciálním zákazníkem pro nákladovou dopravu byly i malé místní továrny dřevozpracujícího a kožedělného průmyslu. Po říčních tocích se ze Šumavy ve velkém množství splavovalo dřevo, kterým disponovali tehdejší „páni Šumavy“ Schwarzenbergové. Právě jejich role byla při výstavbě tratě klíčová.

Šumavská železnice měla podle původního návrhu vést podél říšské silnice ze Strakonice na jih přes Volyni, Vimperk, Strážný, bavorský Freyung, Röhrnbach a Pasov. Prvního výboru a následujícími jednáními zabývající se možnou stavbou se velmi aktivně účastnili i zástupci městských samospráv, kteří si potřebnost dráhy uvědomovali a pomáhali při řešení problému, jímž bylo nalezení dostatečně silného investora, který by stavbu financoval. Na české straně ji měl zaštitit výbor zvolený na jedné ze schůzí zúčastněných měst. Do něho byli delegováni schwarzenberská knížata, zástupci městských samospráv, místní podnikatelé i stavitelé.⁹ Výsledkem konání družstva knížete Schwarzenberga bylo povolení na stavbu linie Březnice-Strážný z 8. 10. 1872.¹⁰

Zástupci Volyně ve věci železnice se opět aktivizovali se stavbou severojižní dráhy Protivín-Zdice. Podle návrhu starosty Jana Augustina Hödla a zámožného koželuha Joachima Minibergera se tato železnice neměla napojovat na Dráhu císaře Františka Josefa v Protivíně, ale ve Strakonici. Podle volyňského kronikáře ale narazili na neochotu Schwarzenberků, kteří prý trvali na původní trase, která měla vést skrz Písek a orlickým panstvím přes Čimelice.¹¹ Tato Dráha uvedená do provozu v roce 1875 byla postavena podle původního návrhu. Popisovaná událost, vnímaná jako neúspěch, ale volyňské občany nemohla

na dlouhou dobu horšit, neboť se již v roce 1872 začala vyměřovat připravovaná trať Březnice-Strakonice-Pasov. Nicméně ke smůle Volyně ještě před začátkem stavby s hospodářskou krizí přišel úpadek velkorysých železničních projektů. *„Avšak když v nejlepším proudu přípravy se děly, zničil tyto i snad na dlouhou dobu pochoval v příštím létě vypuklý krach bursy vídeňské, kterému tak mnohý podnik bud' v povstání svém za obět' padl, aneb již vzkvétající větve průmyslu, obchodu i živností všelijakých z vysoké výše do bezedné propasti strženy byly.“*¹² Stavba trati byla *„na delší dobu odročena a uspána jest, neb ústavy peněžní nechtěly projekt tento vydatnými silami podporovati nedůvěřující snad ve vyplácení se čáry této železniční.“*¹³ Mimo tento důvod volyňský kronikář dával na odiv

⁹ Jan Adolf Schwarzenberg a Adolf Josef Schwarzenberg se svým dvorním radou Augustinem Groisem, hrabě Fridrich Thun-Hohenstein, pražský vrchní inženýr Šebek, vimperský stavitel Jan Anders, starostové Adalbert Popper z Vimperka, volyňský Jan Augustin Hödl, strakonický Gustav Šefčík a kunžvartský (dnešní Strážný) František Reif. Z hospodářské oblasti byli účastní ředitelé vimperského a strakonického panství Jan Vaněček a Alois Černohorský, předsedové obchodních komor pražské a plzeňské Maxmilián Dormitzer a Hynek Šibel, majitel sklářských hutí Vilém Králík, strakonický továrník Josef Fürth a známý podnikatel Vojtěch Lanna. Tento různorodý výbor starostů, velkostatkářů, podnikatelů a stavitelů měl dále o dráze Strakonice–Strážný–Pasov vyjednávat u rakouské vlády a u Společnosti dráhy císaře Františka Josefa.

¹⁰ Šlégr, Vladislav: Lokálka údolím Volyňky, 110 let tratě Strakonice-Vimperk. Vimperk 2003, s. 5

¹¹ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 46

¹² Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 66

¹³ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 88

svou krajní nedůvěru v knížete Schwarzenberga, který měl stavbu sabotovat, neboť prý nesouhlasil s tím, kudy má dráha vést a na nově postavenou železnici Protivín-Zdice požadoval přímé napojení Vimperka a Prachatic.¹⁴ V tomto se kronikář mýlil, neboť koncese z roku 1872 byla udělena na tratě Březnice-Strážný i Protivín-Zdice, které se měly křížovat v Březnici a bylo by velmi nepravděpodobné, aby Schwarzenberg prosazoval vedení, které by vzápětí bojkotoval. Vedení dráhy přes Volyni bylo součástí hlouběji promyšleného projektu, který měl narušit dosavadní šumavskou a brdskou plochu nespojitosti.

Stavba již vyměřené dráhy byla skutečně na dlouhou dobu uspána. Na jejím probuzení se podílela mimo Schwarzenberga i část místních obchodníků a živnostníků prostřednictvím svých zástupců v městských samosprávách Volyně, Vimperka a Strakonice, kteří požadovali opětné přizvání všech dalších solventních zájemců jako ostatních velkostatkářů a větších podnikatelů.¹⁵ Výsledkem těchto snah byl 16. 3. 1883 vznik nového družstva Místní železnice Březnice-Kunžvart.

Stavba místní trati se stala součástí zemské železniční akce, u jejíhož počátku stál formálně zákon z roku 1880 O poskytování výhod místním drahám. Byl velmi vstřícný ke stavitelům, jimž povoloval menší poloměr oblouků i větší možné sklony, provozovatele zase osvobozoval od placení místních poplatků a na třicet let od daně. Státní finanční podpora musela být ošetřována jednotlivými zákony schválenými Říšskou radou. Stejně tomu bylo i v případě pošumavské trati. Na místních interesentech bylo, aby obstarali čtvrtinu základního kapitálu a aby přesvědčili státní orgány, že stavba bude výnosná. Místních zájemci splnili všechny podmínky, a tak mohla být v roce 1891 Poslaneckou sněmovnou podpora projektu odsouhlasena. Dráha, jejíž náklady na stavbu byly spočteny na 1 657 000 Zl, se stala k uspokojení všech zúčastněných garantovanou státem.

Právo ke stavbě získal schwarzenberský správce Alois Nedobitý, majitel největší vimperské sklářské huti Karel rytíř Králík z Mayerswaldenu a František Maier z Vimperka. Další vimperský občan Jan Waldeg byl jmenován do čela akciové společnosti Místní dráha Strakonice-Vimperk. Lidé z Volyně měli možnost investovat do dráhy koupí akcií nebo se nechat zaměstnat při samotné stavbě a konkurovat přizvaným italským dělníkům. Vedení stavby bylo svěřeno inženýrům z Německa.

Ve Volyni se na samém okraji města začalo budovat nádraží blízko starých morušových sadů. Bylo dlouhé 288 m, skládalo se ze dvou křížovacích kolejí, jedné koleje překládkové,

¹⁴ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 88

¹⁵ Šlégr, Vladislav: Lokálka údolím Volyňky, 110 let tratě Strakonice-Vimperk. Vimperk 2003, s. 6

skladiště s boční rampou a kolejovou váhou a z jednopatrové výpravní budovy.¹⁶ Ještě téhož roku si ke svému obchodu zřídil vlečku z nádraží obchodník s obilím Vilém Levitoch, o rok později ke své koželužské továrně Joachim Miniberger.¹⁷

První vlak projel novou trať ze Strakonice 14. října 1893. Mnoho lidí si jistě připouštělo, jaký je to pro oblast Pošumaví přelom, když sledovali, jak pečlivě vyčištěný a vyzdobený vlak projíždí stanicemi. Byl vítán zástupy lidí a zpěvem dítek v Elčovicích, městskou radou a hasičským sborem ve Čkyni. Největší slavnost byla uspořádána ve Vimperku, ke které se sešli přední zástupci samosprávy a různých spolků. Přivítali první vlak, ve kterém přijeli i rakouský ministr obchodu Oliver Becquehem a český místodržící František Thun, kteří potom za zpěvu pěveckého spolku Frohsinn pojedli na velké slavnostní hostině.

Ve Volyni se podobné oslavy nekonaly. Žádné nepořádala městská samospráva, dokonce se v jejích orgánech o možnosti slavit ve Volyni příjezd prvního vlaku ani nejednalo. Městské zastupitelstvo se pouze zmohlo na zamítnutí návrhu přispět na vimperskou slavnostní hostinu. Jindy aktivní Zpěvácký spolek v měsíci říjnu veřejně zpíval pouze na posvícenské zábavě. Menší oslavy se účastnily pouze „všecko učitelstvo se školní mládeží“.¹⁸ Stavba měla totiž ve Volyni „mnoho protivníků i v kruzích lepších, zámožnějších“ nejen v době své přípravy od konce 60. let, ale i v době své realizace.¹⁹

Nejprve jezdily na trase Strakonice-Vimperk tři páry vlaků denně, čtvrtý pár vlaků přibyl až po první světové válce. V roce 1928 v jízdním řádu přibývá večerní rychlík z Prahy do Vimperka, který ale fungoval pouze o pracovních sobotách. Za další dva roky přibývá po dvou dalších spojích v každém směru.

K demokratizaci dopravy přispěla vedle rozšíření železniční dopravy nastupující motorizace, postupný přechod od vozů tažených koňmi k automobilům a autobusům. Hromadnou dopravu zajišťovala pošta zprvu spíše jen jako vedlejší produkt listovní přepravy. První samostatná autobusová linka byla v Čechách zřízena v roce 1908 pro Pardubice a okolí, tato tendence se ale prosazovala velmi stěží. Autobusová doprava byla brána jako doplněk osobní dopravy železniční, její provoz byl drahý a první linky spíš pokusné.

Velký rozvoj motorizované autobusové a nákladní dopravy přinesl konec první světové války. Již v roce 1918 žádalo Ředitelství pošt a telegrafů okresní úřady o návrhy na nová autobusová spojení, které by se v budoucnu mohly realizovat. Okresní úřad Volyně

¹⁶ Šlégr, Vladislav: Lokálka údolím Volyňky, 110 let tratě Strakonice-Vimperk. Vimperk 2003, s. 6

¹⁷ Pamětní kniha železniční stanice Volyně. s. 1, č. inv. 1304, kart. 57, Sběrka staničních kronik, Národní archiv

¹⁸ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 186

¹⁹ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 176; Městské muzeum Volyně, Osobní fond Jana Augustina Hödla, Koncept dopisu Augusta Hödla, 14. 12. 1867

vypracoval návrh na linku Sušice - Prachatice, která by procházela Kašperskými Horami, Vacovem, Volyní, Vlachovým Březím a Husincem. Nedostatečné dopravní spojení bylo i tehdy správně chápáno jako překážka dalšího rozvoje chudých oblastí, a právě v zavedení této linky okresní zastupitelé viděli impuls k novému hospodářskému rozvoji. Svou žádost zdůvodňovali konkrétně potřebou lidí dopravit se z okrajových částí okresu do Volyně za úředním jednáním, k návštěvě škol i k nákupu potřeb pro domácnost i pro hospodářství; naopak do Volyně se krom cestování za prací mělo ke spotřebě nebo k dalšímu expedování ve větší míře dovážet obilí, brambory a zelí ve směru od Vlachova Březí, Tvrzic a Újezdce, z opačné strany ze směru z Podlesí se nabízelo dovážet stavební hmoty, výrobky ze dřeva jako byly hojně nošené dřeváky a mejšláky, březová košťata a košíky. Veřejná doprava zde do zavedení autobusových linek nebyla žádná, a pokud přece, tragicky nedosahovala potřebného rozsahu. Jediný poštovní kůň obstarávající veřejnou osobní dopravu mezi poštami v Čestvicích, Jetišově a Volyni nedokázal uspokojit potřeby místních. Proto byli využíváni mimo sousedské výpomoci soukromní dopravci, jichž byl ovšem také velký nedostatek.²⁰

Tvorba nových linek musela probíhat v součinnosti s ostatními okresy a městy v oblasti. Záhy po státní pobídce posunout se ve věci vpřed se ustavilo „Zájmové sdružení okresů Sušice, Krumlov, Volyně, Chvalšiny, Vimperk, Prachatice“, které mělo přípravné práce koordinovat. Krom toho bylo nutné zlepšit kvalitu státních i okresních silnic. Ministerstvo pošt a telegrafů vydalo přísné směrnice, jimiž určilo kritéria silnic, na něž pustí poštovní autobusy. Minimální šířka vozovky měla být 5 m, největší stoupání 10%, nejmenší poloměr zakřivení 10 m. Silnice měly být zpevněné „dle soustavy válcovací“ a dimenzované na osmitunové plně naložené nákladní vozidlo. Cesty, které tato kritéria nesplňovaly byly označeny za nesjízdné.²¹ Tím vznikl pro místní okresy velký problém, poněvadž cesty jen zřídka těmto podmínkám vyhovovaly a potřebovaly vydatné investice. Problém s financováním byl systematicky centrálně vyřešen až v roce 1927, kdy byl schválen Zákon o silničním fondu, kterým byli českoslovenští politici těhotní již od konce světové války. Nicméně ještě do té doby se okresním úřadům podařilo hlídané parametry silnic zlepšit.

Autobusová doprava byla ve sledovaném období obecně silně ztrátová a ve volyňském okrese mohla fungovat, pouze pokud byly ztráty zaplacený z veřejného rozpočtu, neboť zde nebylo tak velkého a solventního podniku, který by ztráty zaplatil sám a tím sám investoval do pracovní síly, třebaš několik kilometrů vzdálené. Navíc bylo ještě před zahájením

²⁰ SOKA Strakonice, Fond Okresní zastupitelstvo Volyně Referát Správní komise Obchodní a Živnostenské komory v Plzni, 10. 7. 1919., 1 1/6

²¹ SOKA Strakonice, Fond Okresní zastupitelstvo Volyně, Sdělení ministerstva pošt a telegrafů OÚ ve Volyni 11. 4. 1919., 1 1/6

pravidelného provozu potřeba zřídit okresní garáže, dílny pro případné opravy a čerpací stanici. Jednalo se zde o velké částky, kterými okres nedisponoval. To, že si na provoz musel v prvním roce vypůjčit 200 000K, svědčí jen o tom, za jak důležitou byla doprava pokládána.²²

Není náhodou, že Volyní propagovaná vcelku klikatá trasa ze Sušice přes Volyni na Prachatice nevzbudila příznivý ohlas ve Vimperku, který žádal přednostní zřízení linky ze Sušice na Český Krumlov právě přes Vimperk a Prachatice, čímž by byly spojeny převážně německé okresy.²³ Podle tohoto návrhu se měla Volyně napojit vedlejšími linkami Stachy-Volyně nebo Prachatice-Volyně-Strakonice-Vimperk. Část tohoto projektu byla realizována již v roce 1922, kdy byla zprovozněna linie Kašperské Hory-Vimperk. Jezdilo zde denně po páru večerních a ranních autobusů.²⁴

Plán na spojení šumavského Podlesí s Volyní se podařilo realizovat až na podzim 1927 linkou Vacov-Volyně. Jezdily zde tři páry autobusů: ranní, polední a večerní.²⁵ V prvních letech doba jedné jízdy trvala podle jízdního řádu 54 minut. Když začalo být po prvním roce provozu zřejmé, že jejich kapacita nedokáže plně zájem místních cestujících uspokojit, okresní správní komise žádala Ministerstvo pošt o přidělení prostornějších vozů, ovšem bez úspěchu.

Linka Prachatice-Volyně si na své zprovoznění musela počkat ještě o další dva roky déle. Cesty nevyhovovaly a trvalo dlouhou dobu, než se upravily do takové podoby, která by obstála před státním úředníkem. Nicméně, když bylo spoje dosaženo, jezdil pouze dvakrát denně. Navazoval přitom na déle fungující soukromou linku Vlachovo Březí – Husinec.

I když již spolehlivě fungovala vlaková i autobusová doprava, její užívání nemohlo být okamžitě masové. Ani vlak ani autobus nebyly levnou záležitostí a chudší lidé si nemohli dovolit dopravou příliš utrácet, tudíž u nich stále nemohlo nepřetržovat cestování pěší ke kterému se začalo přidávat i cestování na bicyklu. Jedna cesta do Husince v roce 1930 stála totiž celých 10 Kč, 17 km dlouhá cesta do Vacova zase 8,50 Kč.²⁶

Pro dokreslení jen pomalu se lepšící situace nám budiž ukázkou rekonstrukce výletu dvaceti žáků z dosud nejodřízlejšího koutu volyňského okresu, z Javorníku, který skutečně podnikli v roce 1928 na Hlubokou. Aby stihli ranní autobus ve 4:20 z Vacova, museli vyrazit

²² SOkA Strakonice, Fond Okresní zastupitelstvo Volyně, Sdělení kanceláře Okresní správní komise ze dne 26. 11. 1926., 1 1/6

²³ SOkA Strakonice, Fond Okresní zastupitelstvo Volyně Zpráva o účasti na schůzi okresních tajemníků autobusové dopravy 2. 10. 1919., 1 1/6

²⁴ SOkA Strakonice, Fond Okresní zastupitelstvo Volyně, Jízdní řád Vimperk-Kašperské Hory 1922. 1 1/6

²⁵ SOkA Strakonice Fond Okresní zastupitelstvo Volyně, Jízdní řády 1928. 1 1/6

²⁶ tamtéž

z Javorníku nejdéle o hodinu dříve a vstávat tak ve velmi nezvyklou hodinu. V 5:35 nastupovali do vlaku ve Volyni a potom s jedním přestupem ve Strakoniciích v přímé návaznosti vlaků dorazili již po sedmé hodině na Hlubokou. Ukázalo se, že nyní byl největší problém s financemi. Žáci z chudého kraje si na cestu přivydělali hraním divadla, navíc prostřednictvím svého učitele prosili u okresní správní komise o výraznou slevu jízdenek na autobus. Státní dráhy systém slev měly propracovaný a školám velmi vycházel vstříc, Bylo možné uplatnit žákovské slevy navíc s využitím výrazně levnější třetí třídy.

Kromě hospodářského významu při dopravě zboží a pracovních sil mělo zavádění nových dopravních prostředků i hlubší kulturní význam, neboť přispělo k většímu rozhlédnutí lidí. Přepravovat sebe nebo cokoliv jiného na delší vzdálenosti bylo do té doby neobyčejné.

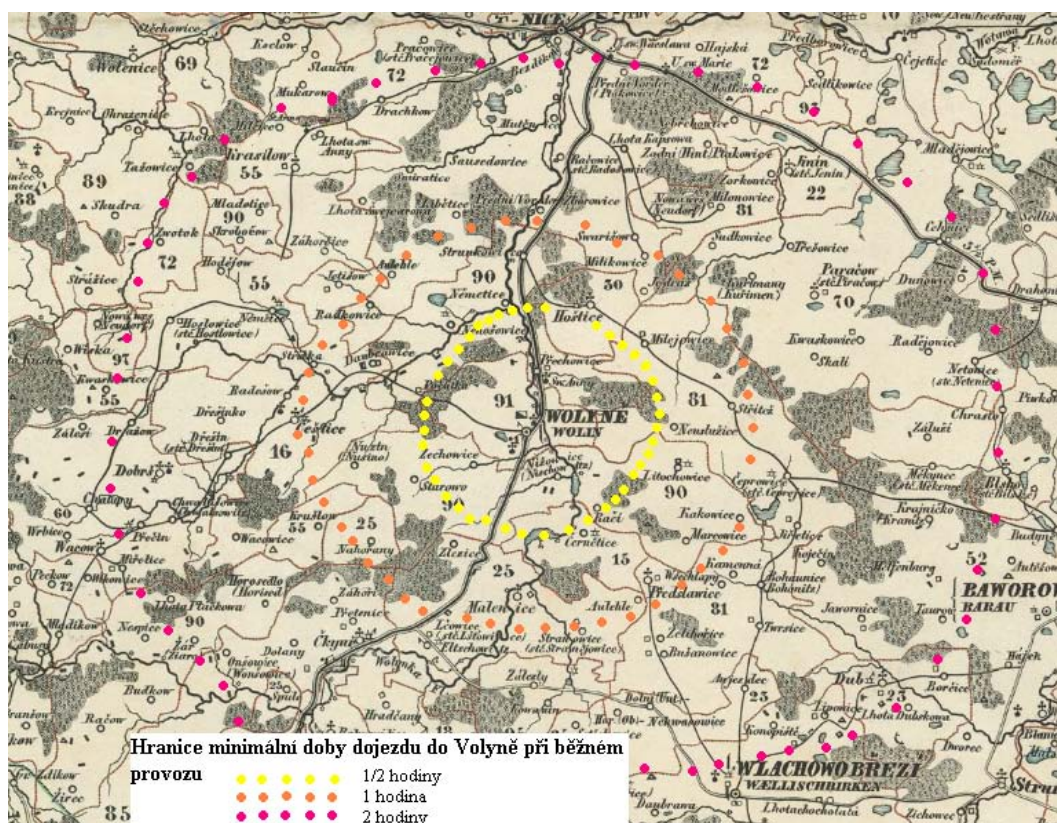
Doprava, která se dříve využívala jen zřídka, se přeměnila v dopravu masově využívanou. Cestovat na krátké i delší vzdálenosti se stalo postupně normálním a obyčejným. Tento přerod končí ve stavu, který bývá podivně v současnosti nazýván „*přirozenou touhou člověka cestovat*“.

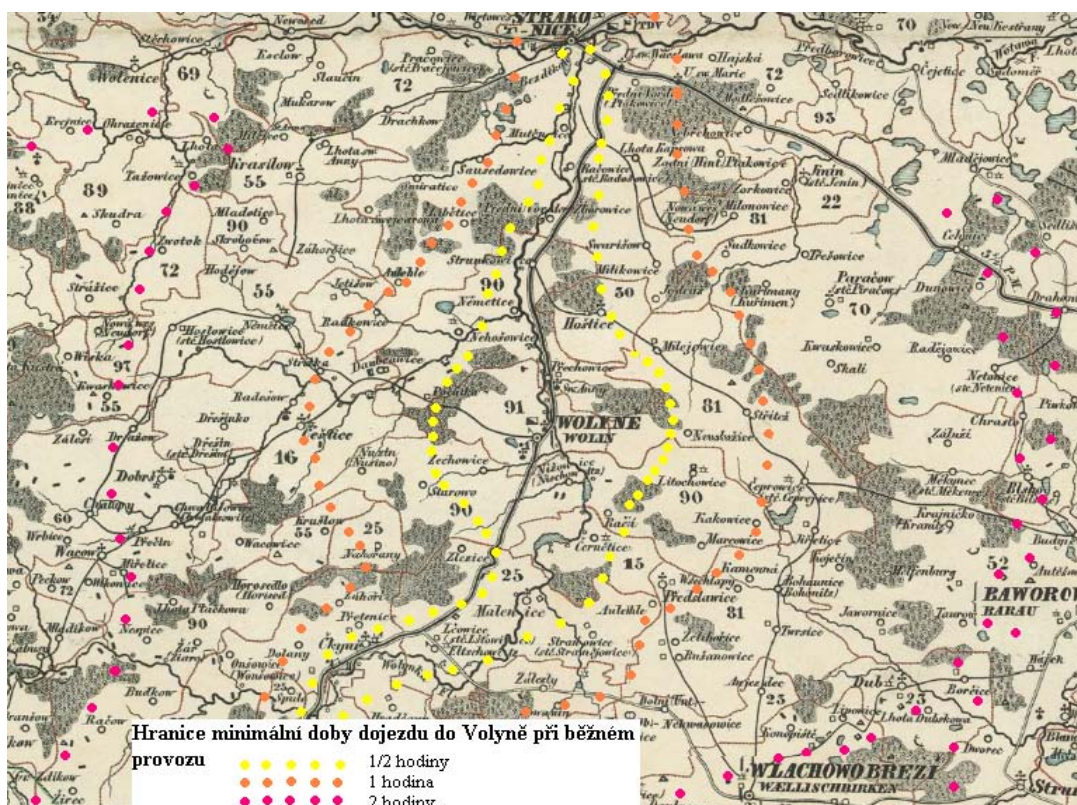
Výsek mapy železničních a autobusových spojů jízdních řádů železničních, poštovních a paroplavebních ČSR 1929²⁷

²⁷ Poštovní muzeum, Kartografické sbírky

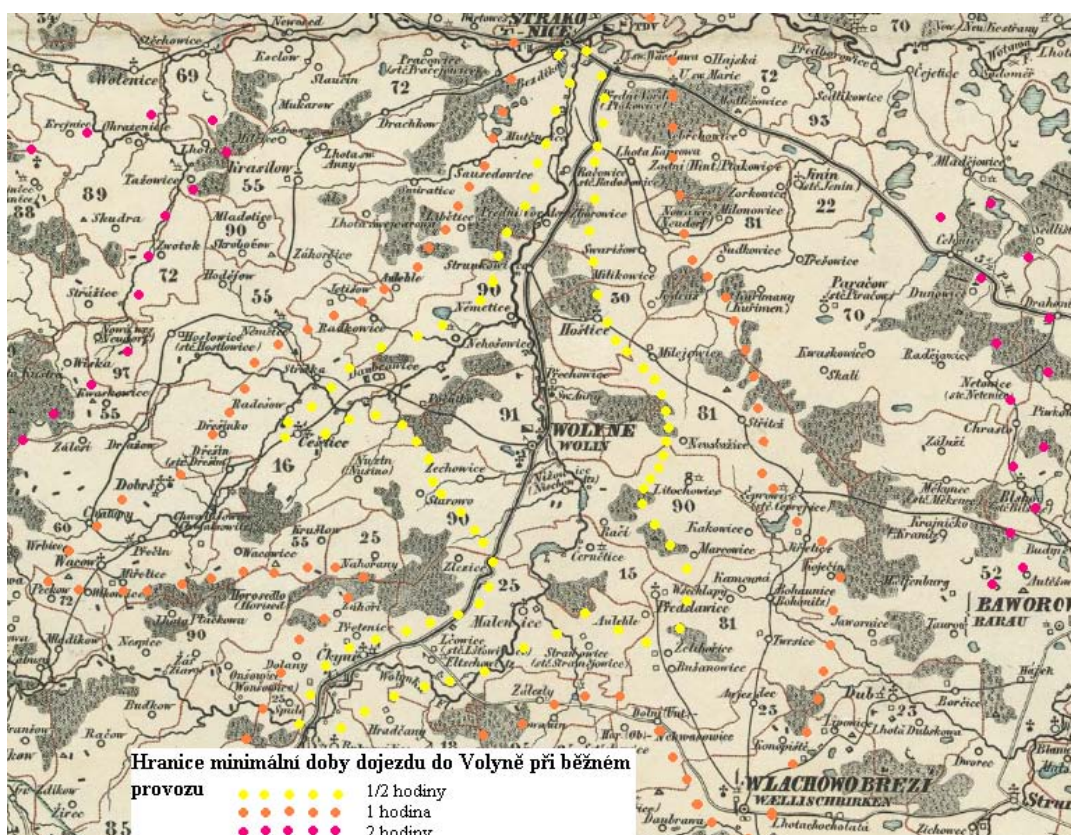
V následujících schématech je vyjádřena proměna časových vzdáleností Volyně od svého okolí. V polovině 19. století byly vzdálenosti překonatelné během daného časového období velmi krátké vzhledem k dostupným dopravním prostředkům jako byly pomalé povozy nebo prostá chůze. Druhé schéma je proměněno výstavbou železnice, která dojezd do Strakonice nebo do Vimperka zkrátila čtyřikrát. Vzdálené části okresu zůstávaly ale i nadále odříznuté. Poslední schéma je neproblematictější z důvodu zmasovění jízdních kol a počátku automobilismu, pro jednoduchost ukazuje tedy pouze posuny po postavení pohodlných okresních silnic na Vacov a Vlachovo Březí a po začátku fungování autobusových linek.

Hrubý náčrt pro rok 1850, který předpokládá pouze dopravu tradiční

Hrubý náčrt pro rok 1894, změny po vybudování železnice

Náčrt hranic minimální doby dojezdu do Volyně v roce 1930. Je počítáno s tradiční, železniční i autobusovou dopravou.

2. 2. KOMUNIKAČNÍ REVOLUCE

C. K. poštovní stanice byla ve Volyni zřízena po revolučních letech v roce 1849. Do té doby fungovala ve Volyni pouze listová sběrna. Zdálo by se, že pro obyvatele Volyně tak nebylo většího problému odnést zásilku do městské poštovní sběrně, nebo ji odsud vyzvednout, když byla sběrna víceméně samoobslužná. V horší situaci bylo venkovské obyvatelstvo, které bylo od sběrně odříznuto například až dvěma hodinami cesty. Služby této instituce již nestačily požadavkům nové *moderní* doby. Velkým nedostatkem byla celková nespolehlivost a nepravidelnost dopravního spojení s ostatními městy.

Pro zkvalitnění poštovní dopravy byla velkým skokem vpřed výstavba dráhy Františka Josefa v roce 1868. Do té doby fungovalo spojení pouze poštovními dostavníky, které jezdily sice pravidelně, ale jejich provoz byl těžkopádný a závisel více na vnějších okolnostech, které sami formané nedokázali ovlivnit. Mezi tyto okolnosti patřily takové zdánlivé banality jako nepřízeň počasí nebo špatný stav cest.

S vybudováním dráhy Františka Josefa rostla potřeba volyňských obchodníků a podnikatelů po zvýšení frekvence jízd poštovních dostavníků z Volyně do Strakonic. Dokonce se opakovaně od roku 1876 dožadovali poštovního spojení s každým párem projíždějících vlaků přes Strakonice, které byly tři. Tito podnikatelé kritizují poštu za zpoždování zásilek o jeden den, neboť se pošta expedovala z Volyně do Strakonic na dráhu až po odjezdu večerních vlaků a muselo se tak čekat do druhého dne. Rozhořčení způsobovalo, že se tak zásilka dostala ke svému adresátovi nejdříve třetího dne po odeslání.

Nejenom že si tito lidé důležitost rychlosti toku informací uvědomovali, když si přiznali, že obchod a průmyslová výroba byly odvětvími náročnými na pružnost podnikatele, ale také byli schopní a ochotní své požadavky trpělivě prosazovat na úrovni samospráv i ve styku se státními úřady. Když podnikatelé ve spolupráci se svými kolegy z Vimperka dosáhli svého a města Volyně a Vimperk byly spojeny se Strakonicemi třikrát denně, počali ještě své nároky zvyšovat, když tentokrát šlo již o „pouhá“ několikahodinová zpoždění, která kritizovali. A tak v roce 1890 spojili své síly ještě s úřady ve Vlachově Březí, Čkyni, Husinci a Prachaticích a požadovali po Ministerstvu obchodu zřízení zvláštního poštovního úřadu při nádraží ve Strakonicích, který by včasný rozvoz po zmiňované oblasti zajišťoval.²⁸

Administrativní mechanismus byl složitý a vyřizování žádosti se protahovalo. Když se v obci našli iniciativní jedinci, hledali podporu u samospráv, které de facto žádali okresní

²⁸ SOkA Strakonice, Fond Archiv města Volyně, Žádost MÚ Volyně k Ministerstvu obchodu skrze okresní hejtmanství 9.4.1890, k.36 s 53

hejtmanství ve Strakonici, jež mělo žádost předat Ředitelství pošt a telegrafů v Praze. Tato nejvyšší zemská instance měla nakonec ke schválení nahnout Ministerstvo obchodu, nejvyšší instanci státní. I když tento proces zdárně proběhl, jeho výsledek lze nazvat blamáží, neboť včasného navázání poštovních dostavníků na vlakové spoje jedoucí ze Strakonice směrem na Plzeň a České Budějovice bylo dosaženo až tři roky po vybudování železnice Strakonice – Volyně.²⁹

Listovní i peněžní služby nyní pošta prováděla pouze v nejbližším okolí poštovního úřadu, zprvu se nedoručovalo v okolních vesnicích. Venkovské obyvatelstvo tak bylo odkázáno na sousedskou výpomoc, úsluhu pocestných nebo jiných víceméně náhodných cestujících. Pro okolí Volyně se tedy ani po zřízení samostatného úřadu mnoho nezměnilo, protože pošťáci doručovali poštu ve dvou rajonech pouze po městě. Změny začaly přicházet až s budováním přespolní poštovní sítě, která se datuje s výnosem ministerstva obchodu z 18.7.1872.³⁰ V tom samém roce zmenšilo spádovou oblast volyňské poštovní stanice otevření venkovských poštovních úřadů v Němčicích a v Čestvicích v roce 1872,³¹ ve Vacově o osm let později a nakonec v odlehlém Dubu, který ale neměl přímé spojení na Volyni, když poštovní linka vedla do Strunkovic nad Blanicí.

Pro dokreslení jsou připojeny mapy poštovních linek v okolí Volyně:

Rok 1850, Volyní prochází severojižní poštovní linka Vimperk-Strakonice. Tehdy je ve Volyni poštovní stanice, bez možnosti výměny koní pro dostavníky.³²

²⁹ SOKA Strakonice, Fond Archiv města Volyně, Vyrozměnění Ředitelství pošt a telegrafů MÚ Volyně 15.3.1896, k .36 s 53

³⁰ Špiritová, Alexandra: Přespolní pošta v Čechách v letech 1870-1918. In Sborník Poštovního muzea. Praha 1983

³¹ K čestickému obvodu patřily vsi: Doubravice, Radešov, Strádky, Čábuze, Benešova Hora, Mladíkov, Bošice, Miřetice, Přechín, Vacov, Vrbice, Chvalšovice, Dřešín, Dřešíněk, Hořejšice, Vacovice, Rohanov, Vlkonice, Milíkov, Rohanova Lhota, Krušlov, Nuzín, Dobruška; K němčické poště patřily vsi: Hodějov, Hoslovice, Jetišov, Zahorčice, Nová Ves (u Hoslovic), Zálesí, Kraselov, Kváskovice, Drážov, Oulehle, Radkovice, Milčice

³² mapa tato i následující Poštovní muzeum, Kartografické sbírky

Schematická mapa pro rok 1888. Vedle nových poštovních stanic Němčice, Dub a Čestice byla ze Čkyně vytvořena odbočka k nové poště ve Vacově.

Telegrafického spojení Volyně se Strakonice bylo dosaženo během roku 1871. Jeho uvedení do provozu bylo velmi opožděné za všemi významnějšími městy v Čechách, které spolu byly propojené již koncem padesátých let, kdy zaznamenal telegraf svůj velký třesk v úředním, ale především soukromém styku.³³ Státní telegrafní stanice fungovala při poštovním úřadu v péči volyňského poštmistra Josefa Prokopa. Toto první vedení vcelku překvapivě a mimo logiku dosavadní struktury dopravní poštovní sítě nevedlo dále podél říšské cesty na jih do Vimperka, ale stočilo se směrem jihovýchodním na Prachatice přes Vlachovo Březí a Husinec.

Zavedení rychlozvěstné stanice, jak se telegraf dobově nazýval, se dosáhlo velmi brzy po první žádosti jeho propagátorů na městském úřadě. V tomto případě se iniciativy chopili obchodníci a znovu velmi aktivní Miniberger. Přínos byl v telegrafu viděn především pro podnikání, tedy pro ekonomický užitek. Vše ostatní bylo pouze vedlejším účinkem mimo hlavní účel, za který se považovalo doslova: „oživení, svěžejší ruch a vývin průmyslu, obchodu a živnostenstva“³⁴ Telegraf zajistil přenos informací za mnohonásobně kratší dobu, než dosud dovolovala listovní pošta. Jeho zavedení v tomto ohledu do té doby znamenalo největší pokrok, který později nepřekonal ani telefonní spojení.

Telefon se v monarchii začal rozmáhat později než v daleké většině Evropských zemích a Severní Ameriky. Rakousko svou první státní telefonní síť zaznamenalo v roce 1883 ve Vídni a v Brně, následně v dalších větších městech. Meziměstské spojení Prahy s Vídní

³³ Hlavačka, Milan: Komunikační revoluce v českých zemích. In Sborník poštovního muzea, Praha 1986

³⁴ SOKA Strakonice, Fond Archiv obce Volyně, Žádost městského úřadu Volyně na okresní hejtmánství ve Strakonici 14.6.1871. k.36 s.50

bylo otevřeno v roce 1889. Spojení dosud zajišťovaly soukromé firmy, což se změnilo zákonem o postátnění městských sítí, který byl přijat v prosinci 1892. Zákon zároveň stanovil částku 1 500 000 zlatých, které měly sloužit k jejich adaptaci. Další rozvoj telefonního vedení koordinovalo Ředitelství pošt a telegrafů.³⁵

O telefonní spojení s okolím městská rada ve Volyni zažádala 11. 7. 1899 po sdělení nabídky ze strany Ředitelství pošt a telegrafů, které bylo ochotné doporučit ministerstvu obchodu, do jehož kompetence tyto záležitosti spadaly, její kladné vyřízení. Podmínkou bylo přihlášení nejméně dvanácti zájemců (počet se později snížil na deset). V tomto roce se nicméně přihlásili zájemci pouze tři³⁶, proto se vybudování státní telefonní stanice prozatím oddálilo.

Nejmenšího možného počtu abonentů telefonní linky bylo dosaženo až v polovině roku 1903. Po dlouhou dobu mnoho nepomáhala práce trpělivého propagátora telefonu a volyňského poštmistra Jaroslava Lukeše. K žadatelům se nakonec zařadili volyňský okresní i obecní výbor, Občanská záložna, obchodníci Vilém Levitoch a Antonín Fantl, mlynář Antonín Bízek, železniční stanice a firma Miniberger. O telefon nežádaly velké hospodářské celky jako byl Měšťanský pivovar, velkostatky ve Volyni a v okolních vsích, dále majitelé hotelů a restauračních zařízení i další movití obchodníci, u kterých by se také zájem dal předpokládat.

Problémy se zaváděním byly i technického rázu. Z původně předpokládaného jednoduchého vedení ze Strakonic Ředitelství pošt a telegrafů zvýšilo požadavek na dvojité telefonní vedení, což s sebou ale přinášelo celkové zvýšení nákladů. Počáteční jednorázový výdaj pro každého jednotlivého zájemce byl 250 K, v dalších letech se předpokládala paušální platba 100 K. Kromě tohoto poplatku za vnitroměstské vedení byl na Volyni požadován příspěvek na meziměstské vedení ze Strakonic a dále do Vimperka. Z města tím mělo dál odplynout přibližně 1800 K. Příznačné bylo, že tento obnos odmítala zaplatit jak městská pokladna, tak všech deset abonentů telefonního připojení, kteří z tohoto důvodu své přihlášky posléze stáhli.

Větší nadšení pro nové a rychlejší spojení s dálkovou telefonní tratí Vídeň – Františkovy Lázně vykazovala vimperská samospráva, která nabádala volyňské samosprávné úřady ke spravedlivému přispění na meziměstské vedení, neboť tyto výlohy odmítala zaplatit sama. Schwarzenbergové, kteří byli na telefonickém spojení svého velkostatku Vimperk s českým

³⁵ Záběhlický, Václav: Dějiny pošty, telegrafu a telefonu v československých zemích. Praha 1928

³⁶ Byli to Antonín Bízek, majitel mlýna, státní dráhy a obchodník David Fantl (fond Archiv města Volyně, kart. 36)

vnitrozemím zainteresování, nebyli při zavádění telefonu ze Strakonice do Vimperka aktivními iniciátory a propagátory, ale pouze přispěvateli na meziměstské vedení, které se obě samosprávy, jak volyňská, tak vimperská, zdráhaly financovat samostatně. Vimperský městský úřad zajistil svůj díl potřebné částky na meziměstské vedení z Volyně v roce 1907, ani tato okolnost však nepřiměla otálející volyňské měšťany k potřebným investicím. V témž roce starosta Kafka v dopise adresovaném vimperskému okresnímu úřadu vyjadřoval povědomí o důležitosti telefonního spojení a ochotu podporovat jej skromnými finančními dotacemi, zároveň byl ale nucen uznat, že volyňští obchodníci a živnostníci zájem o zřízení vedení stále nejeví a že dosavadní velký zájemce o telefon koželužská firma Miniberger zápasí s nepřízní trhu a od svých dřívějších investičních záměrů ustupuje.³⁷

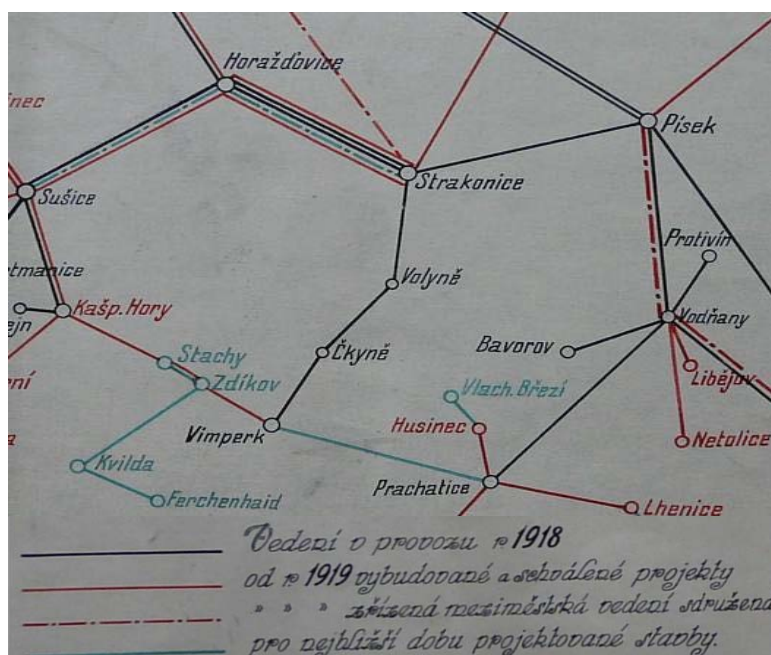
Další pokusy vyřešit tento problém poté vycházely opět ze strany Vimperka, který se znovu a znovu snažil volyňské reprezentanty k zaplacení dostatečného příspěvku donutit. Místo jednorázové platby částky 1800 K, volyňského dílu celkových nákladů, které se s ubíhajícími roky vyšplhaly na 21000K, se obec zavázala uhradit pouze sumu 1000K během následujících pěti let ve dvoustakorunových splátkách. Přitom částka, kterou měli zajistit místní pošumavští interesenti, mezi něž se samosprávy také počítaly, dosáhla výše 6300K. To bylo pro ostatní účastníky nepřijatelné a proto se zřizování telefonu dále protahovalo.

Problém s nedostatkem prostředků ke stavbě meziměstského spojení se snažilo vyřešit i zemské ředitelství pošt a telegrafů, které Volyni a Vimperku nabídlo kompletní financování stavby, pokud by obě města zajistila minimální výnos z tohoto vedení. Ten byl ovšem pro Volyni při nedostatku zájemců o telefon příliš vysoký.

Řešení přišlo celých devět let po první žádosti z roku 1899. Volyně se připojila k síti státního telefonu až v roce 1908, kdy byla schopna zajistit potřebný obnos k jeho zřízení konečnou dohodou abonentů a městského úřadu o rozdělení nákladů. Prvními abonenty byli obchodníci Levitoch a Fantl, továrník Miniberger, mlynář Bízek, měšťanský pivovar a Občanská záložna.³⁸

³⁷ odpověď starosty Kafky na dopis Okresního úřadu Vimperk Městskému úřadu ve Volyni z 1.5.1907.

³⁸ Zřízením telefonní ústředny při poštovním úřadu ve Volyni se ještě zvýšilo vytížení čtyř poštovních úředníků, kteří zajišťovali společně s dvěma doručovateli listovou i peněžní službu, obsluhovali telegrafní stanici a nyní byli nově zodpovědní i za budování a následný provoz telefonní centrály. V té době se množí stížnosti na úřednictvo volyňské pošty, které v návalu práce nebylo s to zajistit její hladký provoz. Přidělení nové pracovní síly se jevílo jako nutnost. Poštovník Jaroslav Lukeš se zřekl odpovědnosti za nesnáze, pokud by se tak nestalo. Ředitelství pošt a telegrafů jeho žádost však zamítlo. (SOKA Strakonice, Fond Archiv obce Volyně, k.36 s.50)

Rozvoj telefonní sítě v nejbližším okolí Volyně do roku 1926. Venkovská část volyňského okresu zůstává bez telefonního spojení.³⁹

Nové technologie se do Volyně dostávaly skutečně jen pozvolna. Ještě obtížnější ale byla pozice dalších částí volyňského okresu, který byl dosud takřka netknutý. Na prahu meziválečné republiky byl telegrafní úřad ve Volyni a v Čestvicích, telefonní ústředna pouze ve Volyni, a tak mohl okresní starosta konstatovat, že „okres volyňský byl za dřívější vlády rakouské jedním z těch, které byly co do telegrafického a telefonního spojení nejzanedbanější“.⁴⁰ Zaostávání v budování nových dopravních i komunikačních spojení jenom podpořilo zaostávání okresu i celého města.

³⁹ viz kartografické sbírky Poštovního muzea

⁴⁰ SOKA Strakonice Fond Zastupitelstvo okresního úřadu Volyně. Koncept odpovědi na dotazník Ministerstva pošt a telegrafů, 1 18/4

3. MODERNIZACE HOSPODÁŘSTVÍ

3. 1. OBECNÝ VÝVOJ HOSPODÁŘSTVÍ

Obecně se modernizace hospodářství projevovala prohlubováním dělby práce, zvyšováním produktivity zemědělství, přesunem výrobních sil do průmyslu a řemesel a do služeb, v industriální sféře pak koncentrací výroby, když se podomní řemeslná výroba přesouvala do dílen, manufaktur a továren. Pracovní síly přecházely ze zemědělství do průmyslu nejprve v pohraničních oblastech, které nebyly pro zemědělství příliš vhodné, změna zde často probíhala v návaznosti na rukodělnou textilní výrobu. Vedle rychlejšího vývoje v německém prostředí zaznamenalo také to české ve druhé polovině 19. století prudký hospodářský vzestup, který byl ovšem stále značně opožděn. Vedle nových odvětví strojírenství a těžkého průmyslu vzestup určovaly, na rozdíl od textiláckého a sklářského pohraničí, obory svázané se zemědělskou produkcí vnitrozemí. Šlo hlavně o cukrovarnictví, lihovarnictví, škrobárenství a pivovarnictví. Nejpozději a zároveň nejprudčeji rostl kovoprůmysl, který s koncem první světové války české ekonomice již dominoval. Vzestup českého prostředí, zprvu zpožděného za německým, byl korunován vytvořením vlastní investičně zdatné bankovní soustavy. Z českých zemí se v průběhu 19. století stalo hospodářské jádro celé monarchie.⁴¹

Podle odhadů bylo v Čechách v polovině 18. století zemědělstvím zaměstnáno 78% ekonomicky činných obyvatel. O sto let později se tento počet snížil na 64%, v roce 1910 pak na 39%. Přesun výrobních sil ze zemědělství probíhal v Čechách postupně během celého 19. století. Nakonec převýšil počet lidí zaměstnaných v sekundární sféře počet lidí v zemědělství již před první světovou válkou.⁴²

Ekonomicky činné volyňské obyvatelstvo nelze do jednotlivých hospodářských sektorů zařadit s velkou přesností. Mnoho lidí stálo na pomezí 1. a 2. sektoru, když se věnovali řemeslu, a zároveň hospodařili na svých pozemcích nepříliš velké výměry. V těchto případech nelze určit, čím se ve skutečnosti živili a jaká práce byla pouhým přivýdělkem, neboť zemědělství bylo u této velké skupiny z větší části samozásobitelské s minimálními přebytky. Druhou velkou jen stěží zařaditelnou skupinou byli sezónní pracovníci ve stavebnictví

⁴¹ Jakubec, I., Jindra, Z.: Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie. Praha 2006

⁴² Jakubec, I., Jindra, Z.: Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie. Praha 2006, s. 160

a v jiných oborech, kteří opouštěli své domovy na jaře, vraceli se na podzim nebo během Adventu a v zimě pomohli doma drobnou řemeslnou výrobou a v hospodářství. Obchodní a živnostenská komora v Plzni přiznala na konci 19. století v celém strakonickém politickém okrese pouhých 24% lidí zaměstnaných v průmyslu a 68% v zemědělství. Vzhledem k velké početnosti strakonického dělnictva musel být sektor sekundární výroby na Volyňsku zastoupen ještě méně.⁴³

K přeměnám hospodářství docházelo odlišně v různých částech okresu, jehož byla Volyně centrem, stejně jako se hospodářsky i demograficky navzájem lišila jeho jednotlivá zákoutí. Celé území je možné rozdělit na dvě přibližně stejné poloviny. První z nich, rozkládající se na sever a na východ od Volyně, je poměrně úrodná, mající široká a vcelku rovné pole, která se začala meliorovat s velkým předstihem před částí území okresu položeného na jih a na západ od města. Západní polovina se vyznačovala velkou chudobou obyvatel, technickou nevyspělostí zemědělství i průmyslu, avšak velkým lidským potenciálem, který se na šumavském Podlesí projevil přelidněním a neschopností krajiny své obyvatele uživit.

Místní chudobu popsal ve svých vzpomínkách na dětství i Karel Klostermann: Celé Podlesí okresů „hyne hospodářsky měrou až úžasnou; zde místní poměry druzí se k všeobecným příčinám úpadku zemědělského lidu; skutečných sedláků je již pramálo, lány jsou rozkouskovány, usedlosti hypotečními a jinými dluhy přetíženy. Tu a tam se některý drží, ale až syn nastoupí po něm, až zaplatí taxy z dědictví a z přenosu, až vyplatí podíl sourozencům, až bude živit výměnkáře, zda obstojí v krutém boji o bytí...?“ Většina obyvatel prchala buď nadobro, nebo dočasně, nejmě muži v produktivním věku. „Kdo může, prodá chalupu, kdo kupce nenajde, nechá ji tak, zůstává jí osudu.“⁴⁴

Historie hospodářství před krizí v 70. a 80. letech na pošumavském venkově je především historií zemědělství. V západní výše položené a chudší části okresu došlo však k modernizačním změnám rychleji než v úrodnějších obcích, kde k nim zprvu ani nebyl ekonomický důvod. V kopcovitém terénu pod horou Javorníkem byl vyvíjen větší tlak na rozvoj řemesel, na průmyslovou výrobu a na stavebnictví. Jak bude ještě blíže popsáno, největší masa sezónních pracovníků se nechávala zaměstnávat především v Německu jako zedníci a přidavači.

Úprk pracovních sil za sezónu i nastálo pokračoval i po odeznění krize a ještě se dále zvyšoval. Enormním příkladem je podhorská obec Úbislav, kde v roce 1910 bylo v 58

⁴³ Obchodní a živnostenská komora v Plzni. Přehled a vývoj hospodářských poměrů. Plzeň 1906

⁴⁴ Klostermann, Karel: Pošumavské rapsodie, Slepíčí vojna. Praha 1940, s. 154

domech hlášeno 552 osob, z nichž 214 odjíždělo na zednické a nádenické práce. Z blízké Benešovy Hory, která měla 559 obyvatel, odjíždělo ročně přes 130 lidí. Právě tato obec měla v téže době nejmenší katastrální výnos 6K 80h, oproti 27K na hektar v Dubské Lhotě na opačném konci okresu. V Dubu ani ve Lhotě se pochopitelně žádní sezónní pracovníci nezmiňují.⁴⁵

Mimo houfného opouštění rodných obcí a hledání obživy sezónními pracemi daleko za hranicemi okresu byla chudoba tehdejších lidí přínosná pro rozkvět volyňského školství a pro dobrou teoretickou i praktickou kvalifikaci řemeslníků. Se špatnou úrovní zemědělství, nedostatkem surovin vhodných pro moderní průmysl a i s nepříliš dobrou dopravní situací vyváželo Podlesí především pracovní sílu. Byla jak nekvalifikovaná, tak naopak dobře řemeslně vybavená a jejím přičiněním vyrůstaly ve Vídni i v různých částech Německa nové domy, po celé Evropě cirkusy, bohaté měšťanské rodiny si zjednávaly české služebné, a ve Vídni a snad i v dalších částech Evropy bylo každoročně slyšet putovní podleské hudební sbory.

Řešením neutěšené hospodářské situace této chudé oblasti mělo být zlepšení dopravních spojení vybudováním železnice nebo autobusových linek. Koleje sice na připravované trati mezi Kašperskými Horami a Vimperkem položeny nebyly, obecné zlepšení dopravní situace však namísto podnícení rozvoje průmyslu způsobilo ještě masivnější vystěhovávání pracovních sil.

Východní polovina okresu nebyla kvůli relativně dobrým podmínkám pro zemědělství nucena k přeskupování výrobní sil a k jejich přesunu do průmyslu a služeb. Modernizační proces tak probíhal pouze v rámci primárního sektoru. A jak je zřetelně vidět již z venkovských matrik, sekundární a terciální sektor hospodářství byl zastoupen stále jen průřezem tradičních venkovských povolání mlynářů, kovářů, obuvníků, hospodských a zřídka i kupců.

Volyni samotné zůstávala její tradiční funkce pro spádovou oblast, soustřeďovalo se zde větší množství řemeslníků, aby uspokojili poptávku lidí z nejbližšího okolí. Ve Volyni se rozvíjely obory, které měly kořeny ve starém městském hospodářství. Vázané byly bezprostředně na zemědělský sektor a na zpracování jeho produktů. Největší vzestup zaznamenaly obory koželužství a pivovarnictví, které jako jediné z příslušného sektoru dokázaly seskupit větší množství pracovní síly. V prvním desetiletí 20. století se k nim přidalo ještě textilnictví, které však nedokázalo pozvednout již notně skomírající průmyslovou

⁴⁵ Místopis okresu volyňského. Volyně 1913

výrobu. Že byl z hlediska modernizace ve Volyni průmysl žalostný, je zřejmé ze srovnání s nejbližšími městy: Vimperkem, kde fungovaly krom jiného velké sklárny, a se Strakonice se svou strojírnou a textilkami.

Po první světové válce se problém ještě prohloubil uzavřením koželužské továrny a postupující centralizací úřadů při přesunu pravomocí do sídla politického okresu, čímž byli venkovští obyvatelé odváděni od návštěv Volyně.⁴⁶

Výkladní skříní místní ekonomiky byly hospodářské výstavy. V rámci liberálního hospodářství desetiletí konce 19. a začátku 20. století byly tyto události fenoménem. Snahou místních výrobců bylo ukázat to nejlepší ze své produkce, pro obchodní a živnostenské komory a samosprávy byly výstavy prostředkem k prezentaci celého hospodářského komplexu.⁴⁷

První velkou výstavu ve Volyni zorganizoval v září 1887 Okresní hospodářský spolek. *„Za časného rána přijíždělo množství povozů s četnými hosty do města Volyně, které jako opentlená děvůška venkovská všem vesele na uvítanou prapory se ověncila [...] Tisíce lidu plnilo již výstavu a davy jiných jako živým proudem hrnuly se ověncenou branou na kolbiště, kde vedeny měly býti zápasy v zájmu ušlechtilém na poli práce, snahy o odpovědnosti jednotlivců.“*⁴⁸ Tuto okresní hospodářskou výstavu, která byla hodně navštěvovaná i z okolních měst, slavnostně zahájil syn „pána na Orlíce“ Jan Bedřich ze Schwarzenbergu. Účastnilo se jí velké množství vystavovatelů z celého okresu, prezentovala se zde i Průmyslová škola a Odborná dřevařská škola ve Vlachově Březí a podle vyjádření všech přivedla uspokojení jejich očekáváním.⁴⁹ Faktem zůstává, že přes velkou satisfakci organizátorů nemohla předvést nic víc, než drobnou práci místních hospodářů, řemeslníků a škol.

V oboru byl činný i Spolek pro zvelebení drobného zvířectva, který zajistil největší díl organizování „Výstavy zanedbaných odvětví živnosti hospodářské“ v roce 1910. Svůj podíl měly ale i další místní spolky jako byli včelaři a okrašlovací spolek a potom Hospodářská škola, jejíž ředitel výstavě předával punc odbornosti. Účelem bylo ukázat návštěvníkům nové zemědělské stroje, nová plemena hospodářských zvířat, měla seznámit návštěvníky s chovatelskými úspěchy místních rolníků a zpracovatelů zemědělské produkce. Neodmyslitelným účelem výstavy bylo zvýšení národního sebevědomí. Trvala čtyři dny, její návštěva byla vskutku pompézní, dosahovala takřka dvojnásobku počtu obyvatel města.

⁴⁶ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 179

⁴⁷ Čas výstavního ruchu, studie a materiály. Jihočeská univerzita, České Budějovice 2005

⁴⁸ Rolník, Hospodářská a průmyslová výstava ve Volyni, září 1887

⁴⁹ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 172

Velmi podobnou byla okresní hospodářská výstava v roce 1924.⁵⁰ Opět byla přivezena zemědělské produkce i hospodářské stroje, mezi expozici se začlenily i drobné dřevěné a proutěné výrobky z Podlesí.

3. 2. VÝVOJ ZEMĚDĚLSTVÍ

„Tenkrát mohl rolník náš ještě vésti heslo: Chovám se starobylých zvyků předků a hospodařím jako oni. Dnes však jest vše jináč, poměry veškeré se za ten dosti krátký čas tak náramně změnily, jako dříve ani za sto let, a kdo by dnes hospodařiti chtěl jako dědek jeho, ztracen by byl. Daně jsou nepřiměřeně vysoké, šat jest jiný, dražší a špatnější, potřeby domácí mnohem četnější: káva, pivo, cigáry; duševní vzdělání: škola, noviny, spolky vyžadují více výloh, jakož i čeládka a nádeníci.“⁵¹

Pošumavské zemědělství stihly prudké změny, které otřáslы dosavadní podobou venkova. Otevírání trhu po ukončení Napoleonovy kontinentální blokády, zlepšování kvality dopravy a zvětšování objemu obchodu v Evropě při vzestupu ostatních velkých zemědělských producentů způsobovalo zhoršování podmínek pro pošumavského rolníka, který byl stále nucen inovovat způsob hospodaření a zvyšovat produktivitu práce. Navíc stále rostla minimální výměra nutná k obživě domácnosti. Zemědělství přestalo být chápáno jako prostředek hospodářského vzestupu a skutečně jím ani nebylo. Rolníkovi šlo pouze o to, co nejvíce hájit své dosavadní pozice, zachovávat své postavení, a pokud toto nebylo možné, pak nezbývalo nic jiného než ze zemědělství odejít do jiného sektoru.

Tlak na rolníky nicméně způsobil ohromné změny v zemědělské výrobě, úžas vzbuzující technologické proměny, změny v podobě krajiny i lidí, kteří v ní žili. Tento tlak přispěl nejen ke zvýšení produkce, ale také k občanské aktivitě a tím i k politickým proměnám.

3. 2. 1. Dopady liberalizace podnikání

Největším legislativním zlomem pro podobu venkova 19. století bylo rušení roboty v roce 1848. Ovšem již před revolučním rokem byla volyňská vrchnost i poddaní vybízeni k dobrovolnému výkupu. Většinou neúspěšně, neboť „statkáři žádali více a poddaní obyčejně

⁵⁰ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 254

⁵¹ Rolník, O příčinách klesání rolnictva a prostředcích proti tomu, 5. 1886

*méně podávali“.*⁵² Zrušení roboty a poddanských povinností přispělo k budování kapitalistického podnikání v zemědělství a tím měla být učiněna přítrž předchozímu systému, který popisovalo dobové přísloví: „*Rolníci sedlají koně, správci rolníky a paní správce a nakonec přijde ďábel a osedlá si je všechny.*“⁵³ Nový řád byl založen na volném trhu zboží a pracovních sil. Volný trh s půdou začal fungovat nicméně až v roce 1869 po přijetí zákona, který rušil jeho dosavadní regulace.

Největší produkce přicházela na trh z velkostatků. Tyto velké hospodářské celky se sice zabývaly většinou zemědělstvím, zaměřovaly se ale též na průmysl, který byl většinou se zemědělstvím spjatý, mohly však podnikat i v jiných oborech. Kapitalistický velkostatek vznikl tzv. pruskou cestou přímé přeměny z velkostatku feudálního.

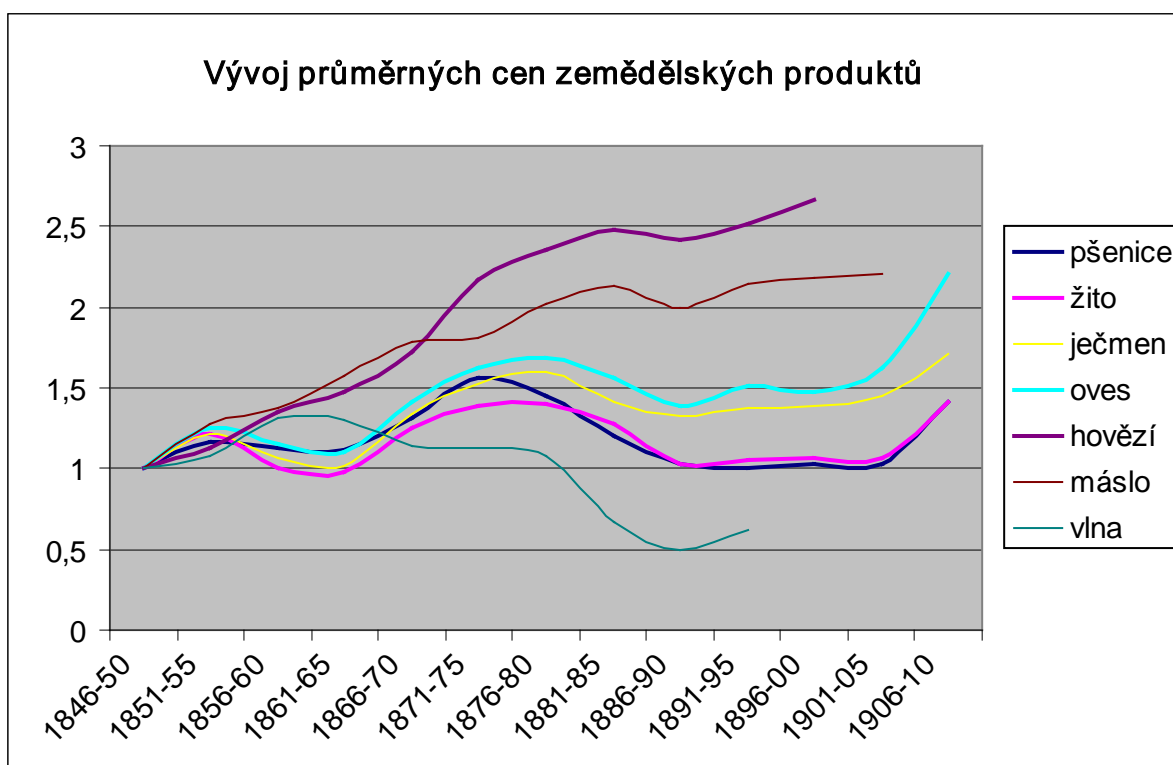
Po zrušení roboty a zvláště po roce 1869 docházelo k ještě větší ekonomické diferenciaci rolnictva. Zrušení poddanských povinností za náhradu platbou, která plynula od bývalých poddaných do hospodářství, kde robotovali, způsobilo snazší vstup bývalých feudálů do nového hospodářského systému. Velkostatek se rychle kapitalizoval, na druhou stranu rolníci, kteří postupně nabývali větších svobod občanských a politických, stále zůstávali hospodářsky závislí nebo ještě více svou závislost prohlubovali. Po liberalizaci nakládání s půdou se rolníci zbavovali dluhů také tím, že odprodávali části svých pozemků, čímž se hospodářství více drobila.

Kapitalistické hospodaření s sebou přineslo pro současného zemědělce nepříjemný jev, který byl dále podpořen zlepšující se dopravní situací v prostoru severního Atlantiku. Amerika došla prudkým vzestupem produkce obilí k velkým přebytkům, neustálé zlevňování lodní i železniční dopravy způsobilo, že se tato produkce začala prosazovat i na evropských trzích. Klesly ceny zemědělských produktů, což v Evropě způsobilo zemědělskou krizi, která se nevyhnula ani Pošumaví. Postižena byla hospodářství specializující se na rostlinnou výrobu, především obilí. Krizi zemědělskou v úrodnějších oblastech mírnilo nově se nadechující cukrovarnictví, jehož rozkvět byl zpomalen předchozí a nyní odeznívající hospodářskou krizí poloviny 70. let. Nicméně na oblasti méně úrodné, kde nebyly vhodné podmínky pro pěstování cukrové řepy, a kde byla dominantní produkce pšenice, žita a ječmene, nepřízeň trhu zaútočila plnou silou.

⁵² Pamětní kniha města Volyně, s. 25, Městské muzeum Volyně

⁵³ Lom, František: Soukromá ekonomika v době zemědělských krizí 19. Století v Čechách. Praha 1930, s. 26

Vývoj cen zemědělských produktů v průběhu druhé poloviny 19. století naznačuje následující tabulka⁵⁴:

„Známo jest, že příjem za obilí sotva kryje domácí výlohy, jako jsou daně a čeled’. A kde má rolník vzít na jiné potřeby?“⁵⁵ stěžoval si jeden hospodář v časopise Rolník v roce 1887. Malé a střední zemědělce v Pošumaví totiž stihla rána tím tvrdší, že se jich příliš nedotkla konjunktura 60. a počátku 70. let. Poté, co se často pomocí dočasného zadlužení vyvázali z roboty, nebyli schopni využít vzestupu potravinářského průmyslu, a sice lihovarnictví a cukrovarnictví. Dokladem nedobrého stavu bývalého rustikálu během obecné konjunktury je událost, která odhalila nedostatečnost produkce rolníků: v roce 1866 přišla na Volyni silná bouřka, která zničila sena. Zemědělci postižení nepřízní počasí ale dosud neměli vytvořeny žádné finanční rezervy, tudíž musel být tento krátkodobý výkyv zacelen půjčkami.⁵⁶ Zemědělská krize, které sluší přívlastek velká, způsobila ve velké míře zatížení prostředních a malých hospodářských usedlostí hypotékami. K zadlužení hospodářství přispěla ještě nedostatečnost výnosu během posledních neúrodných let, další příčina spočívala

⁵⁴ Graf znázorňuje relativní tržní ceny v poměru k letům 1846-1850. Zvýrazněny byly produkty zvláště významné pro Volyni. Nominální hodnoty viz: Lom, František: Soukromá ekonomika v době zemědělských krizí 19. Století v Čechách. Praha 1930, s. 23-24

⁵⁵ Rolník, Hlas z okresu volyňského, 1887

⁵⁶ Pamětní kniha města Volyně, s. 39, Městské muzeum Volyně

v tom, že úvěr rolníkům na velká procenta otevírali i soukromí lichváři, kteří poté běžně pohlcovali celý výnos usedlosti.⁵⁷ „Většina zadlužených rolníků upadala v stav beznadějný, přímo v zoufalství, a mnoho jich oddalo se alkoholu. A mnozí, ocitaje se na pokraji jisté záhuby, zapalovali svoje statky a chalupy. V ta léta neminul den, aby na obzoru neobjevil se za dne kouř, za noci záře, prozrazující požár.”⁵⁸

Reakce rolníků na krizi byla většinou taková, že se snažili produkovat stále více obilí. Ovšem čím více obilí bylo na trhu, tím více klesala jeho cena. Přitom stále rostla poptávka po pachtu nebo po samotném odkupu orné půdy, jejíž cena při nulové inflaci měny vzrostla během 30 let o 40%.⁵⁹

Velkostatek měl prostor vypořádat se s krizí snáze. Během posledních dvou dekad restrukturalizoval v případě Lčovic půdní kultury ve prospěch lesů, čímž se zbavil přebytečné neúrodné orné půdy. Velkostatek Volyně se půdy zbavoval pachtem, vlachovobřežský velkostatek zase nechal za výhodných podmínek rozparcelovat svůj dvůr v Milejovicích. Příznivá byla také orientace na živočišnou výrobu jako na témž velkostatku Lčovice, kde se chovaly ponejvíce ovce, jejichž hospodářský význam ovšem stále klesal. Ovce se chovaly i na velkostatku Němčice, který byl navíc se svými 5 ha rybníků velkým producentem ryb. Třetí a příliš nevyužívanou cestou pošumavského velkostatku z krize byla orientace na průmysl potravinářský i jiný. Příkladem může být tradiční mlynářství, ale i nové provozy jako byla lčovická sýrárna; velkostatkářské pivovary zažívaly útlum kvůli choutkám expandujícího volyňského měšťanského pivovaru. Čtvrtou a poslední cestou pošumavského velkostatku k nové prosperitě bylo snižování nákladů novými investicemi do zemědělských strojů, čímž docházelo k výraznějším posunům v kvalitě technického zázemí.

3. 2. 2. Technologické proměny

Mezi tradičními technologiemi předmoderní společnosti, která byla zvláště na venkově velmi zbožná i pověřivá, mělo výsadní postavení stejně jako v oblasti domácího lékařství zařikávání, které mělo ušetřit hospodáře od nenadálých ztrát. On sám se snažil pracovat tak, jak jeho předkové, a snažil se vyvarovat všeho nového a nevyzkoušeného. Obával se rychlých a neočekávaných změn, neboť ty představovaly riziko pro jeho výnos, a zařikávání bylo

⁵⁷ SOkA Strakonice, Fond Okresní zastupitelstvo Volyně, Zpráva o agrární otázce v poměrech v okrese 1884, 1/1/8

⁵⁸ Volf, Josef: Z pamětí starého českého sedláka. Hradec Králové 1932, s. 222

⁵⁹ SOkA Strakonice, Fond Okresní zastupitelstvo Volyně, Zpráva o agrární otázce v poměrech v okrese 1884, 1/1/8

považováno za prostředek přinášející vyzkoušenou stabilitu. Blížil-li se bouřkový mrak, přišel zaříkání znalý člověk a zarecitoval formule proti kroupám. Mezi jeho pomůcky patřil obvykle růženec, svatý obraz a bochník chleba. I při seti se rolník křížoval a odříkával formule, které mu měly pomoci přinést úrodu: *S Bohem počni každé dílo, podaří se ti, až milo. Pán Bůh mi ráčiž požehnat.*⁶⁰ Dojila-li kráva málo a tělesně chřadla, byl pověřivý hospodář přesvědčen, že se jedná o dílo mûry, báby měnící se v noci v hmyz sající krev. Vyléčení krávy a zvyšování její doживosti mělo zajistit zaříkací formule: „*Mûro, mûro mûroucí, dám ti peklo horoucí. Orûm, orûm ícuorûm mád it olkep ícuoroh.*“⁶¹

Tradičním materiálem zemědělských nástrojů bylo dřevo. Převládalo všude: na vozech, žebřířácích, trakařích, i na obdělávacích strojích jako byly jednoduché pluhy a háky. Z tohoto důvodu bylo možné, aby si každý rolník vyráběl nářadí doma sám. Obvykle si potom přikoupil vůz, ruchadlo a vozničí. Ani železné nástroje nebyl schopen malý nebo střední zemědělec vyrobit doma sám. Nástup železného nářadí a strojů do zemědělské výroby znamenal tudíž i zvýšení dělby práce. Oralo se dřevěnými háky,⁶² ruchadlo, ač bylo známo dlouho před zrušením roboty, nemohlo se na venkově uchytit ihned, poněvadž si ho každý nemohl dovolit, ne náhodou jsou jím obdělávána nejprve pole velkostatků. První ruchadla byla dřevěná až na železnou radlici a dva železné pruhy pod dřevěným plazem. Dřevěné byly i polní brány.

V polovině 19. století lze vysledovat dvě tendence vývoje: první z nich, tradiční, vedla zemědělce k práci podle zaběhlých a osvědčených postupů jejich předků, ta nová, progresivní, nechala rolníky inspirovat se racionalismem výroby v zavržení zásad hospodářského konzervativismu. Ekonomickým i politickým tlakem převážila tendence druhá a tak se v zemědělství nastartoval proces převratných změn kořenících z racionalismu, který se zprvu uplatňoval skrze trh, po druhé světové válce pak dostal podobu plánovaného hospodářství.

Logika racionalismu byla popsána v městské kronice již před nástupem krize: „*Za posledních 20 roků přičinili se volynští gruntovníci, zlepšivše své pozemky, neboť poznali, že pro nás v zemi, když ji bedlivě vzděláváme, to zlato a stříbro leží, které naši předkové v horách hledali, mnoho pahrbků, závad, hromad kamení se vyklidila, za to země, kompostu a mrvy navezeno, tak že nyní ještě jednou tolik obilí se sklídí než dříve.*“⁶³ Pracovalo se podle zásady *vyrobit co nejvíc, co nejlevněji a vše za co možná nejkratší dobu.* Změnu zemědělství z extenzivního na intenzivní provázal jev, který se současníkům mohl

⁶⁰ Volf, Josef: Z pamětí starého českého sedláka. Hradec Králové 1932, s. 113

⁶¹ Daněk, Adolf: Bájě českého Pošumaví. Praha 1994

⁶² ještě nyní se v okolí Volyně používá rčení: *Ten je chudý, že větvi oře.*

⁶³ Pamětní kniha města Volyně, s. 43, Městské muzeum Volyně

jevit až zázračně, že se ze stále se zmenšující výměry orné půdy dokázala vytěžit vzrůstající produkce. Hlavní změnou v celém pokrokovém balíku byl přechod z trojhonného systému na střídavý. V Pošumaví spočíval krom zrušení úhoru v obvyklém střídání polně pěstovaných píce, obilí a okopanin. V úrodnějších oblastech s intenzivnější výrobou se přistupovalo k návratu k původní plodině ne po třech letech, ale až po letech čtyřech.

Staré úhorové hospodářství se v polovině 19. století totiž nacházelo v začarovaném kruhu vztahů, příčin a následků. Extenzivní hospodaření nepřinášelo bohaté sklizně, neboť byl na hnojení nedostatek chlévské mrvy, která ukazovala jedinou účinnou cestu ke zvýšení úrodnosti půdy. Úhor půdu nezürodňoval, jenom bránil její rychlejší exploataci, byl tedy pouhým prostředkem pro obnovu její původní nízké úrodnosti. Chlévské mrvy bylo málo, a pokud přece, byla nekoncentrovaná a tudíž těžko použitelná z toho důvodu, že byl dobytek živěn pastevně. Dobytky byl nedostatek, protože byl vyhnán na pastviny, které měly omezené kapacity. Nedostatek píce byl řešen pastvou na lukách, čímž se ale zase snižoval výnos sena a otav a nebyl poté dostatek krmení na zimu a počátek jara. A není-li úroda, není ani dobytek, který produkuje hnojivo na další úrodu. Proto bylo střídavé hospodaření potřebné zavést v průběhu velmi krátké doby, využít nových technologií, které se do Pošumaví dostávaly z center pokroku, a tím tento bludný kruh rozetrnout.⁶⁴

Nástup střídavého hospodářství v Pošumaví mohl ovlivnit i fakt, že zde působil pokrokový hospodář František Horský, správce Libějovického panství, který zde zavedl střídavé hospodaření již v roce 1838. Přímo ve volyňském okrese na velkostatku Češtice působil další ze skupiny českých pokrokových hospodářů, kteří zemědělskou výrobu racionalizovali a přejímali nové techniky z vyspělejších oblastí. Josef Malabail di Canal ovšem na velkostatku hospodařil vcelku krátkou dobu, v roce 1833 ho kupuje od hraběte Taafeho, za necelé tři dekády má velkostatek už jiného vlastníka. Zmapovat jeho pošumavské stopy novátorství však znemožňuje nedostatek pramenů. Osevní plány se torzovitě zachovaly pro velkostatek Lčovice, v jehož obou dvorech byl ale ještě v roce 1855 trojhonný systém.

Nová technologie se zaváděla velmi zvolna. Vývoj byl bržděn především chudobou jednotlivých rolníků, kteří obdělávali malé výměry půdy o špatné bonitě. Vysoké investice do nových strojů neměly okamžitou návratnost a proto se s koupí otálelo. Významným okamžikem bylo zlevnění nových kovových strojů a náradí po zmasovění jejich výroby.

⁶⁴ více viz Lom, František: Přehled dějin zemědělské výroby v českých zemích. Praha 1972, kap. Zemědělská výroba od poloviny 18. století do roku 1848

Už v době zemědělské krize se mohlo konstatovat, že byly „stavby provedeny mnohem účelnější a hospodářský inventář valně rozmnožen.“⁶⁵

Nové techniky v zemědělství zdokonalovaly a usnadňovaly práci a zvyšovaly pracovní výkon rolníků. S novými nástroji bylo možné zavádět i hlubokou orbu, jež měla přinést další zúrodnění polí. Dříve se na úrodnějších pošumavských polích oralo pouze 10 - 12 cm hluboko⁶⁶, na polích podhorských byla užívaná půda ještě mělčí. V hluboké orbě byly spatřovány všelijaké výhody, jako například hubení plevelu, nebo zvýšení schopnosti půdy udržet vláhu. Největší význam však měla pro pěstování okopanin, na rozdíl od obilovin, které mají mělčí kořenový systém. Její vhodnost především pro údolní pole v bezprostředním okolí Volyně byla nasnadě a k přechodu od mělké orby se mohlo dojít během několika málo kampaní, na rozdíl od méně úrodných podlesních pozemků, které byly v prvních letech praktikování této nové techniky prakticky znehodnoceny, neboť se na povrch dostala mrtvá neúrodná půda. O to pomaleji zde docházelo k inovacím. Takto si jeden místní hospodář stěžoval na konání svého předchůdce, neboť ten: „v obstarávání dvora nechal pole pod 6 měř najednou as o 5 palců prohloubiti, chtěl totiž s kukuřicí a mrkví obrovskou zkoušky učiniti, nedocílil ale ničeho a trvalo to as 4 leta, než jsme něco značnějšího na tom pozemku sklídili.“⁶⁷

Nové stroje měly velkou nevýhodu, že byly ve svých počátcích velmi drahé. První samohodný Sackův pluh, tzv. *sakovák* dovezený koncem 19. století z Německa stál 100 - 120 Zl. Viceradlicová rámová harka (podobné současnému kultivátoru) stála na přelomu století 130 – 150 K. Je jasné, že si rolníci v prvních letech stroje nemohly pořídit, dosažitelné byly až po zmasovění jejich výroby a následném zlevnění.⁶⁸ Dřevěné brány byly měněny za železné pozvolněji než pluhu. Malí a střední rolníci si je pořizovali často až po druhé světové válce, do té doby vláčeli dřevěnými. Garetův patnáctiřádkový secí stroj kolem r. 1875 bylo možné pořídit za 280 Zl. rm. Ke konci 19. století se objevily na nejbohatších velkostatecích v Polabí první žací stroje s odkladačem. Jeden tehdy stál 320 Zl., proto byly dostupnější starší a obyčejné žací stroje travní i obilní bez odkladače stojící kolem 180 Zl. Mlátičky se začaly používat od poloviny 60. let, zprvu byly ruční, později žentourové, benzínové a nakonec elektrické. První ruční mlátičky stály v počátku 70. let 120 Zl. O deset let později stál žentour, který se dal k mlátičce převést řemenicemi, 100 Zl.

⁶⁵ SOKA Strakonice, Fond Okresní zastupitelstvo Volyně Zpráva o agrární otázce v poměrech v okrese 1884, 1/1/8

⁶⁶ Volf, Josef: Z pamětí starého českého sedláka. Hradec Králové 1932, s. 121

⁶⁷ Otavan, r. IV, s. 43, Písek 1882

⁶⁸ Volf, Josef: Z pamětí starého českého sedláka. Hradec Králové 1932, s. 160

„Ze začátku se lidé strojům často i smáli, pak s nimi rádi pracovali.“⁶⁹ Stroje se skutečně mohly jevit konzervativnímu rolníkovi s malou výměrou podivně. V Pošumaví se například pro žatvu obilí používal často ještě v druhé polovině 19. století srp. V úrodném Polabí, které bylo v oblasti zemědělské techniky v českém prostředí průkopnické, byl srp odkládán již od konce 18. století. Nahrazen byl kosami a hrabíci, které byly střídány žacími stroji již od šedesátých let 19. století. Muselo proto docházet k situacím, pro malé rolníky krajně podivným, neboť velké zemědělské podniky již začaly práci ruční nahrazovat strojní, když malí rolníci ještě nepoznali práci s hrabíci a bachlicí. S nimi se velmi zvyšovala produktivita práce. Nákupem kos a hrabí na obilí a odložením srpů se práce rolníka při žních zkrátila šestkrát až desetkrát, při nákupu žacího stroje se doba potřebná k posekání stejné výměry znovu zkrátila pětkrát až desetkrát.⁷⁰

Do Volyně a okolí se nové stroje dostávaly pomalu, ještě s ohledem na špatné dopravní podmínky. Zrekonstruovat vývoj ve Volyni a jejím okolí nám pomohou srovnatelné zemědělské oblasti. První dřevěná ruchadla zde byla pravděpodobně od začátku 60. let. Od stejné doby se začínaly rozšiřovat ruční mlátičky, žentourové mlátičky minimálně o 20 až 30 let později. Masivní železné pluhy mohly do Volyně a okolí přijít nejdříve od konce 80. let 19. století, kultivátory od počátku 20. století, vyorávače brambor až po první světové válce. Nicméně i na hoštickém velkostatku se oralo ještě v polovině 20. stol. dřevěným ruchadlem. Zlomem je poslední desetiletí 19. století, kdy se krom žentourů a pluhů rozšiřovaly ještě řezačky, secí a žací stroje.⁷¹ Přelomovost 90. let v oblasti techniky potvrzuje i příklad

⁶⁹ Lom, František: K počátkům zavádění strojů v selském hospodaření v Čechách, Věstník České akademie zemědělské, r. 17, Praha 1941, s. 174

⁷⁰ Lom, František: K počátkům zavádění strojů v selském hospodaření v Čechách, Věstník České akademie zemědělské, r. 17, Praha 1941, s. 175

⁷¹ Zachovaly se vzpomínky z malých měst rozhraní obilnářské a bramborářské oblasti. Z Rokycanska: „V naší obci byl první secí stroj r 1883. Ruční mlátičky po roce 1870 urychlily výmlat, a žentoury od roku 1890 uspořily lidem mnohou těžkou námahu. První motory po roce 1900, jakkoli často ještě nedokonalé, a později elektrické, usnadnily nesmírně práci a zkrátily výmlat v selské usedlosti na několik dní. Společná mlátička je ve většině obcí. Do roku 1860 byly vozy, až na nepatrné výjimky, dřevěné, nápravy okované pruhem železného, vykováného plechu, spodem po celé nápravě, vrchem jen po délce hlavy kol. Ráfy nebyly svařovány, skládaly se ze čtyřech kusů, které se přibíjely hřeby na loukotě. Brzda u nich nebyla a potahy musely s vrchů celý náklad zdržovat vlastní silou. Nakládalo se 15 centů (po 50kg), kdo naložil 20 centů, byl již vyhlášený. Vozilo se vše po nápravě a tak měli někde sedláci zdroj vedlejších výdělků. Vydělávali si denně 1-2 Zl. Hrábě a košťata si pořizoval každý rolník sám. Kosy byly tlusté, dosti těžké, z málo jakostního materiálu, takže celodenní sekání na hubených loukách bylo velmi namáhavé.“

Z Mirovicka: „R. 1872 koupěna první společná mlátička ruční, později žentourová. R. 1895 koupil mně bratr, kněz, první secí stroj. Roku 1870 se ještě některé obilí žalo srpem, něco hrabíci. V naší obci koupili si již roku 1881 tři rolníci dohromady secí stroj, který byl na velkostatku již dříve.“⁷¹

Ze Sedlčanska: „Do roku 1868 byly srpy, pak hrabice až dodnes (1932). Od roku 1861 jsou ruchadla až dodneška, vedle železných pluhů. Již před světovou válkou rozšířily se velmi pluhy obracáky (kotrmelce), kultivátor je u nás od roku 1905.“

Z Benešovska: „R. 1882 jsem si opatřil ruční řezačku, r. 1898 řezačku žentourovou. Já jsem měl první železný pluh v obci r. 1888. Odnepaměti byly u nás ruční stolice, r. 1879 koupěna ruční řezačka s točícími se noži. Ruční

velkostatku Lčovice, nejpozději v roce 1891 zde fungovala žentourová mlátička a řezačka a žací stroj, v roce 1894 rozmetačka na hnojivo, 1897 secí stroj a stroj na pletení povřísel, od roku 1895 šrotovnick hnaný žentourem.⁷²

K dalšímu zlepšení podmínek pro místní rolníky mělo docházet meliorací půdy a regulací vodních toků. Úzkým údolím vinoucí se řeka Volyňka se z břehů vylévala při každém větším zvednutí hladiny, čímž pravidelně činila zemědělcům škodu. K regulaci jejího koryta se přistoupilo v 90. letech. Nejprve se v roce 1892 sešlo tzv. Vodní družstvo, které mělo zorganizovat a spolufinancovat potřebné práce. Základy první regulace ve městě strhla povodeň v roce 1899, čímž se doba budování prodloužila. S mimoměstskou regulací se začalo teprve v roce 1923. Podobně tomu bylo s odvodněním půdy, jež se budovalo postupně a ještě více zdlouhavě.

Polní drenáže byly v českém království poprvé zaváděny na schwarzenberských jihočeských velkostatech od roku 1850. O osm let později vzniklo v Prácheňském kraji první společenstvo velkostatkářů pro drenážování půdy.

Zatímco se v úrodných krajích středních Čech a jižní Moravy meliorace zamokřených a tím neplodných ploch prováděla na bývalém rustikálu i na menších velkostatech již od konce 19. století, v jižních Čechách chudší sousedé Schwarzenberků zaváděli melioraci ve větší míře až po první světové válce.

3. 2. 3. Proměny zemědělské produkce

V méně úrodných podhorských oblastech bylo mezi obilninami více zastoupeno žito s ovsem, tyto druhy sice nedosahovaly tak velikých maximálních výnosů jako ječmen a pšenice, přesto byly pro hospodáře výhodné z důvodů své odolnosti vůči horším podnebním i půdním podmínkám. Zvláště velkostatky dbaly o to, aby bylo osivo správně vybráno a často se tak dováželo i z odlehlejších míst země. Ve sledované době byla obecně v méně úrodných oblastech pěstována i pšenice fouska nebo černý oves, stále byl rozšířen osev lnu, který se ale postupně zmenšoval. Naopak se zvětšovaly plochy polně pěstované zeleniny, která byla

mlátičku jsem koupil r. 1860 ve Voticích, bez hřebů, r. 1879 měl jsem první v obci hřebenovou mlátičku, žentourovou. Odnepaměti měl jsem na sýpce primitivní síťoví s vlastním spádem na čištění obilí, kteréžto čistící zařízení jsem vystřídal čistícím mlýnkem po r. 1870. Měl jsem první v obci decimálku r. 1880 a r. 1900 první žací stroj. Když dříve koupil první žací stroj velkostatek, byli sedláci pozváni knížetem Lobkowiczem, aby se přišli na tuto strojovou práci podívat. První vyoravač bramborů byl ve vsi r. 1920, kultivátor již před válkou, čerpadla na močůvku a napajedla těsně po světové válce.“ (Lom, František: K počátkům zavádění strojů v selském hospodaření v Čechách, Věstník České akademie zemědělské, r. 17, Praha 1941, s. 177

⁷² SOA Třeboň, Fond Velkostatek Lčovice, Pojištění, Záležitosti zaměstnanců, Ka 26

typická pro samozásobitelství, ale s postupující urbanizací, stejně jako v případě ovocnářství, nabývalo na významu specializované komerční pěstitelství.

V živočišné výrobě k velkým strukturálním změnám nedocházelo. Přesto i zde lze vysledovat určitý posun. Velkostatek se od menších hospodářství co do počtu a jakosti dobytka velmi lišil. Obecně platilo, že se zde choval vysoce nadprůměrný počet ovcí a mladých masných kusů skotu. Naopak malá hospodářství měla v poměru k obhospodařované výměře větší počty potažních zvířat: koní, krav a volů, mnohem více prasat a prakticky všechny kozy. Vše se odvíjelo od schopnosti hospodářství dobytek vyživit a dostatečně obstarat pracovní silou.⁷³

Trend druhé poloviny 19. století byl takový, že stoupaly chovy vepřového na úkor ovcí. Chovat tak velký počet ovcí ještě koncem 19. století, jak se stalo ve Volyni, bylo vzhledem k nerovnoměrně, přesto stabilně klesajícím tržním cenám vlny přinejmenším neobvyklé. Nejvíce byl co do kusů i živé váhy chován hovězí dobytek. V Pošumaví byla domácí plemena *červenostakatý dobytek horský* a *dobytek budějovický*, která vznikala křížením starého červeného staročeského skotu s alpskými importy. Plemena se mezi sebou dále různě křížila, dále se dovážely kusy dobytka z jiných částí Čech, ale především ze Švýcarska, Rakous a dalších německých zemí. Odvážné experimentování s dobytkem dokládá i neúspěšný pokus o aklimatizování buvolů na krumlovském velkostatku.⁷⁴ Obecně lze říci, že hovězí dobytek postupně zvyšoval svou spotřebu, produkci, velikost, ranost. Skot rychleji dospíval a jalovice se mohly připouštět již ve dvou letech, nikoliv ve čtyřech jako o necelé půlstoletí dříve.

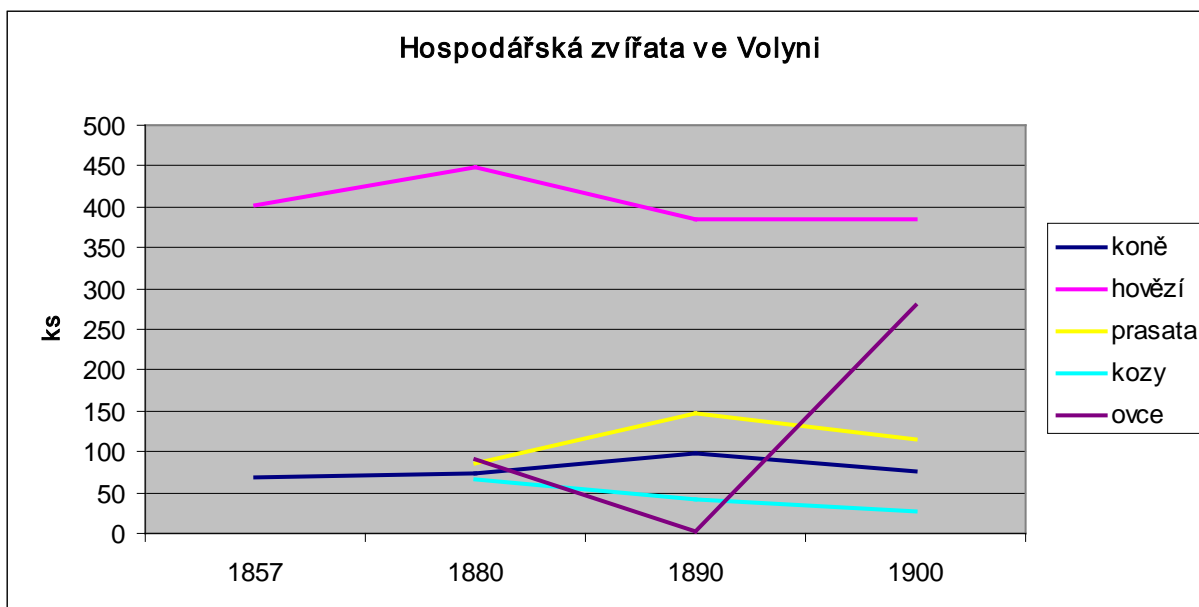
Parádní disciplinou volyňských zemědělců byl chov koní. Kvalitou i kvantitou. Poměr počtu koní k hovězímu dobytku byl ve srovnání s celozemským průměrem dvojnásobný.⁷⁵ Lze to vysvětlit pomalým rozvojem dopravy a dlouho přetrvávajícími tradičními dopravními prostředky. Koně byly ve Volyni navíc žádaným tržním elementem.⁷⁶

⁷³ podrobněji Lom, František: Přehled dějin zemědělské výroby v českých zemích. Praha 1972, kap. Zemědělská výroba od poloviny 18. století do roku 1848. 99-115

⁷⁴ Lom, František: Přehled dějin zemědělské výroby v českých zemích. Praha 1972, kap. Zemědělská výroba od poloviny 18. století do roku 1848. s. 105

⁷⁵ srovnání s Lom, František: Přehled dějin zemědělské výroby v českých zemích. Praha 1972, kap. Zemědělská výroba od poloviny 18. století do roku 1848. 103

⁷⁶ hodnoty v následujícím grafu viz: SOKA Strakonice, Fond Archiv města Volyně, sčítání lidu 1880

Vedle nových nástrojů a technik přicházely i nové plodiny, někdy dokonce cizokrajné a na první pohled do Pošumaví nepatřící. Sem patřily i moruše, ve kterých byl spatřován prostředek k hospodářskému pozvednutí nejvíce malých rolníků. Pěstování moruše bylo doporučováno pro kvality jejího dřeva, které má podle některých hlasů až zázračné vlastnosti. „Když jest vyleštěné, má zlatolesklou barvu jako jeseň a tvrdé jest jako buk...Žádný červotoč se ho netkne, do jeho kůry žádný hmyz svá vajíčka neklade...jeho dřevem není pohrdáno i u hospodářů na rozličné hospodářské nářadí, poněvadž se velmi rovně štípá... a třikrát čerstvěji roste nežli buk.“⁷⁷ Mimo dřeva se moruše daly samozřejmě upotřebit ke krmení bourců „hedvábníků“, ale také jako zimní píce hovězímu dobytku namísto siláže, sušeného sena nebo otavy a již velmi častého jetele.

I v samotné Volyni došlo na pěstování moruší. Postaral se o to tehdejší starosta Augustin Hödl. Morušové sady vysázel na pozemcích mezi Volyní a vsí Přechovice, a pod vrchem Malsičkou. Hödl se dokonce propracoval i k samostatnému chovu bource a začal v roce 1864 „s tím nejlepším prospěchem“.⁷⁸ O rok později prodal 15 hedvábných kokonů. Podle jeho svědectví se bourcům dařilo výborně a výsledek býval nad očekávání dobrý, přestože zde díky drsnému podnebí pučely stromy později. Po Hödlovi se pěstování ujal Václav Jarolím z obecné školy, který k němu tím přivedl i žáky. Hedvábnictví ve Volyni učinila přítrž zima přelomu let 1928 a 1929. Dlouhotrvajících tuhé mrazy přežilo z původních 285 stromků pouhých 13.

⁷⁷ Otavan, r. IV, s.196

⁷⁸ Pamětní kniha města Volyně, s. 37, Městské muzeum Volyně

3. 2. 4. Lidé a proměny velikosti hospodářství

Seznam obyvatel z roku 1864 celkem přiznává 6 rolníků a 25 domkářů, pravděpodobně to není ale konečné číslo, neboť je ve stejném výčtu voličů uvedeno více jak 55% ekonomicky aktivních *měšťanů*, u nichž povolání nelze rozeznat. O čtvrt století mladší volební seznamy z roku 1889 čítají celkem 25 rolníků. Tento je přesnější, neboť neidentifikovatelní *občané*, a *měšťané* zauímají pouze necelých 20% ekonomicky aktivních obyvatel. Přesto jsou tyto seznamy nepřesné, neboť nezahrnují další velkou skupinu sezónních pracovníků a lidí, kteří byli do Volyně přistěhovalí a neměli ještě domovské právo. Místní velkostatek zaměstnával v této době desítky lidí.

V období mezi přijetím zemského zákona z roku 1869, který dovoloval majitelům půdy volně nakládat se svými pozemky, a první pozemkovou reformou se držba půdy neměnila příliš radikálně, tudíž předpokládejme, že se neměnil počet a výměra hospodářství ani ve Volyni. V roce 1891 se zde podle velikosti výměry mohlo nacházet kolem 19 soběstačných hospodářství, jejichž provozovatelé nemuseli být závislí na dalším příjmu. Ostatní držitelé půdy disponovali tak malou výměrou, že by byla k obživě nedostatečná.

Výměra/ jitro ⁷⁹	>200	100-200	50-100	25-50	10-25	5-10	1-5	<1	Σ
Počet hospodářství ve Volyni	0	0	0	1	18	37	126	112	294
hospodářství v okrese	12	12	69	367	394	512	1801	1424	4591

K největším změnám držby půdy došlo během provádění první pozemkové reformy v letech 1919 – 1935. Z volyňského velkostatku byly dány k rozparcelování do drobného přidělu dvory ve Zbudově, v Litochovicích a v Němčicích, největší dvory Nihošovický a Nišovický ale velkostatku zůstaly. Tento drobný příděl o průměrné velikosti necelého jednoho hektaru byl rozdělován mezi velkou masu žadatelů.⁸⁰

⁷⁹ 1 jitro = 0,5756 ha; SOkA Strakonice, Fond Okresní zastupitelstvo Volyně Zpráva o agrární otázce v poměrech v okrese 1884, 1/1/8

⁸⁰ Pošumavský kraj, 29.10., Strakonice 1925

3. 3. VÝVOJ PRŮMYSLOVÉ VÝROBY

Tradiční tvář města Volyně jako centra řemeslníků živících se prodáváním svých výrobků v omezené spádové oblasti narušila s koncem 18. století protoindustriální výroba sukna. Soukenictví a řemesla s ním spojená byla výhodná natolik, že se jimi ve Volyni zabývala až polovina místních domácností. Jakmile začal celý tento obor v polovině 19. století scházet, musela se většina všech soukeníků, postřihačů a tkalců přeorientovat na jiná řemesla a na obchod.⁸¹

Z tradičních městských řemesel upadaly postupně všichni kamnáři, punčocháři, mydláři, voskaři, hrnčíři, kožišníci, kloboučníci nebo barvíři. Důvodem byla centralizace výroby, k neprospěchu města se ve Volyni koncentrovaly pouze pekárny, mlýny a koželužství. V prvních dvou desetiletích 20. století byly ještě schopné držet krok s vnější konkurencí osamocené živnosti barvíře Antonína Blažka a mydláře Jana Kafky. Po světové válce hlásili úpadek Baťovým přičiněním, který si zde otevřel prodejnu, i obuvníci. Zato se ve Volyni množili cukráři a holiči. Výrobky několika pekařů byly nahrazeny produkcí velké pekárny Šimák, menší mlynáře čekal stejný osud, když z konkurenčního boje vzešli vítězně volyňský Bízek a přechovický Podhorský. Výraznějších změn se nedočkali řezníci, jejichž živnostenské společenství mělo tradičně centralizovanou porážku na městské šlachtě, která se nicméně s dobou přesouvala, zvětšovala a upravovala.

Stav malých živností zabývajících se řemeslnou nebo jinou drobnou výrobou během doby největších přeměn shrnují pro celý volyňský okres následující tabulky Obchodní a živnostenské komory v Plzni z roku 1890⁸². Ukazují, že se zde již nevyskytovala žádná fungující soukenická dílna, dále je zde zřetelně ukázána slabost stavebnictví a minimum nástrojářských dílen a zámečnictví. V oblasti zpracování kovů jsou stále dominantní kováři.

potravinářská výroba

	pekaři	cukráři	perníkáři	řezníci	uzenáři	kořalečníci
živností	14	2	2	24	1	2
zaměstnaných	35	3	2	36	2	2

zpracování dřeva

chemický průmysl

	bednáři	truhláři	lékárníci	klihaři	voskaři	mydláři
živností	5	17	1	1	1	2
zaměstnaných	9	32	2	2	1	2

⁸¹ Digiarchiv SOA Třeboň, Pamětní kniha města Volyně, s. 24

⁸² Obchodní a živnostenská komora v Plzni. Přehled a vývoj hospodářských poměrů. Plzeň 1906

zpracování kovů, výroba nářadí, strojů a dopravních prostředků

	<i>kováři</i>	<i>nožíři</i>	<i>zámečníci</i>	<i>klempíři</i>	<i>zlatníci</i>	<i>koláři</i>	<i>hodináři</i>	<i>hud. nástr.</i>
živností	40	1	5	2	1	14	3	1
zaměstnaných	50	3	10	5	1	20	5	1

stavebnictví

	<i>stavitelé</i>	<i>zedníci</i>	<i>tesaři</i>	<i>dlaždiči</i>	<i>pokrývači</i>	<i>sklenáři</i>	<i>kamnáři</i>
živností	1	2	1	1	2	1	1
zaměstnaných	17	18	8	2	2	2	2

textilní, kožedělná a jiná výroba

	<i>tkalci</i>	<i>provazníci</i>	<i>koželuzi</i>	<i>sedláři</i>	<i>kartáčníci</i>	<i>barvíři</i>	<i>punčocháři</i>
živností	7	3	9	8	2	3	1
zaměstnaných	12	3	25	12	5	6	1

	<i>krejčí</i>	<i>kožešníci</i>	<i>obuvníci</i>	<i>deštníkář</i>	<i>kloboučníci</i>	<i>modistky</i>
živností	41	2	36	1	4	2
zaměstnaných	64	2	75	1	9	2

K novému pokroku hospodářství měla sloužit koncem roku 1885 založená košíkářská dílna. V době pokračující krize v zemědělství bylo v drobném zpracování dřeva a proutí viděna možnost nového vzestupu a možnosti přivýdělku menších zemědělců na venkově, kde byl dostatek potřebných surovin. Novou školu s dílnou řídil umělý mistr Josef Šolk, dohled vedli dva vyučenci zbraslavské státní košíkářské školy. Dílna zaměstnávala 20 osob, kteří zde vyráběli vše od dámského košíčku po objemné sudny, nůše a košíčky.⁸³

Na Podlesí se zase vyráběly v menších dílnách a domácí výrobě dřeváky, ve Vacově byla od poloviny 90. let menší továrna na dřevěné hračky podnikatele Antonína Piláta z Nesplic. Rozvoj energetiky nechal v roce 1910 vyrůst elektrostrojní pile Josefa Frühaufa, přispěl k novým investicím v truhlářské dílně Eduarda Celerína. Na začátku 20. století začaly vznikat i větší cihelny. Nejprve soukromá vápenka a cihelna pánů Libertina a Stulíka v Zechovicích u Volyně a v roce 1912 velká městská cihelna zaměstnávající po světové válce na 70 dělníků.⁸⁴

Po úpadku soukenictví se v 19. století na vrchol dostaly hlavně dvě odvětví – potravinářská výroba a koželužství, kterými se budeme nyní zabývat podrobněji, neboť jsou z jejich vývoje zřetelné modernizační trendy doby. Obě procházely centralizací výroby při

⁸³ Rolník, Košíkářská dílna ve Volyni. 2. 1886

⁸⁴ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 241

přesunu objemu práce z malých samostatných výrobců k dílenské nebo tovární výrobě, obě měly jasnou tendenci zvětšovat a racionalizovat svou výrobu.

Pivovarnictví, které bylo ve druhé polovině na vzestupu v obecné míře, kvetlo i ve volyňském prostředí. V 60. letech po odbourání propinačního práva konzervujícího vztahy producentů a konzumentů bylo v oboru nastoleno volné podnikání. Malé místní pivovary byly prodávány a posléze zavírány a jejich síť hospod byla přebrána novými vlastníky. Ve Volyni byl do této doby pivovar pronajatý, nyní byl ale právovárečným měšťanstvem za velkého přičinění hostinského Harmacha a koželuha Minibergera vzat do vlastní režie. Hledal se nový sládek schopný vařit pivo spodním kvašením, které bylo tehdy oblíbené, avšak stále nepříliš využívané. V letech 1862 - 1864 se pivovar cele rekonstruoval. Přistaven byl velký sklep s ledovnou, spilky, hvozď, humno i sýpka na ječmen.⁸⁵ V těchto letech přitom pivovar vystavoval pouze 3500 hl ročně.

V roce 1867 byl předsedou jednohlasně zvolen František Sladkovský, a během následujících desetiletí byl coby člen výboru svědkem jeho dalšího velkého rozkvětu. Také za Sladkovského vedení byl pivovar pomocí velkých investic, neustálých inovací, velkých dluhů a tvrdou a sebevědomou expanzí skutečnou školou kapitalistického podnikání. Ve vedení tohoto maloměstského zázraku stála místní podnikatelská elita: Jáchym Miniberger, Hynek Votava, Karel Krof, Antonín Blažko nebo Antonín Šimeček, od roku 1913 během války a prvního desetiletí po jejím konci pak Karel Kavalírek, starosta a místní ikona Národní demokracie.

Dvacet let po převzetí pivovaru měšťany bylo již volyňské pivo značně oblíbeno a dováženo po velké části českého Pošumaví. Po prvních krocích likvidace pivovarů v Lčovicích a Česticích se snažil expandovat dál a útočit na jiné bašty, v roce 1871 si pronajal i volyňský velkostatkářský pivovar. V této době se jeho pivo točilo již v Kašperských Horách, Sušici, Hartmanicích, Horažďovicích, v Husinci, Vlachově Březí, podílel se na dočasném úpadku strakonického pivovaru, později i na úplném úpadku pivovaru v Písku a ve Vodňanech.

Vedení se nebálo investic. Sládkovi byla dávána volná ruka, měl povoleno, „*aby si na várku bral sladu a chmele dle své vůle*“.⁸⁶ Kupovaly se a zařizovaly vlastní pivovarské hostince. Největší v Česticích a ve Čkyni byly vybudované ještě v 70. letech. Až do začátku světové války pořídil pivovar další hostince v Bavorově, Bušanovicích, Čepřovicích, Strašení,

⁸⁵ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 39

⁸⁶ Fiala, Josef: Sto let práce a snah Měšťanského pivovaru ve Volyni. Volyně 1912, s. 56

Soběšicích, Husinci, Kváskovicích a přechodně i v Písku. Poté získal i hospody se sklady v Hoslovicích, Nišovicích a Nihošovicích.

V roce 1891 se konala další přestavba, tentokrát do podoby parostrojního pivovaru. V následujících letech se stavěla skrz Volyni železnice, poblíž nádraží se začalo také se stavbou velkého pivovarského hostince. Vzhůru se sunuly i hodnoty výstavu. V roce 1884 bylo navařeno poprvé více jak 11 000hl piva. Tehdy byla hodnota celého pivovaru odhadována na 60 000 Zl, v roce 1900 bylo vystaveno již 14 000 hl, o 12 let později už 25 500 hl.

Světová válka znamenala útlum výroby v rámci celého oboru. Místo sladu, kterého byl nedostatek, se ve Volyni pivo vařilo také z brambor a z cukru, v prvních kritických letech se hrdí měšťané nesnížili k podobným přísadám jako byl obvyklý pýr a jetel. Když se ale výstav zmenšil natolik, že nebylo možné pivo po městě sehnat za přijatelný peníz, vybudovala společnost ve svých prostorách sodovkárnu, která začala pracovat ještě před létem roku 1917, a nakoupila první várku pýru.

Symbolem pokroku bylo vystavění velkého pivovarského komínu, který výrazně změnil tvář města.⁸⁷ Po první světové válce byl takovým symbolem ještě vozový park pivovaru, který byl tvořen nákladním vozem Praga a automobily Chevrolet a Laurin a Klement. Tento dobře fungující podnik přispíval pak měšťanskému sebevědomí a odporu vůči konkurenci – jen přes náměstí vzdálenému znovuobnovenému pivovaru velkostatku patřícímu pražské svatovítské kapitule, jehož pivo bylo levnější a tradičně horší a slabší. Mělo menší odbyt zajišťovaný z velké části zaměstnanci pivovaru. Mezi obyvateli města se uchytil jeho hanlivý název *Samoser*.⁸⁸

Vedle pivovaru byla druhým významným počinem volyňského průmyslu Minibergerova koželužna. Zatímco ostatní řemesla koncentrací výroby ve Volyni zanikla, koželužství zde naopak zmohutnělo a stálo za úpadkem tohoto řemesla v blízkém i vzdálenějším okolí.

Na rozdíl od pivovaru byla Minibergerova firma dílem úzké rodiny. Na počátku stáli otec a syn Joachimové Minibergerové, z nichž byl ten mladší, narozený v roce 1813, poslán na hospodářskou špionáž, již byl dlouhý vandr po střední Evropě. Pracoval v dílnách ve Vídni, ve Štýrsku, v Lublani, Celovci a Solnohradu, poté odešel do Uher, nakonec pracoval i v Třebíči. Po návratu převzal v roce 1837 otcovu dílnu a zvolna si začal dobývat uznání. V té době bylo ve Volyni kolem patnácti koželužských dílen. Miniberger rozšiřoval obchod a v 50. letech se ve městě řadil mezi větší výrobce, když do té doby postavil nový

⁸⁷ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 172

⁸⁸ SOKA Strakonice, knihovna SOKA, Vzpomínky M. Kovářové, nevydáno; Fond volyňského velkostatku na Pražském hradě není zpřístupněn

dům s větší dílnou. V roce 1872 začal stavět v Nišovicích svou první továrnu, která se i nadále rozrůstala. Produkty firmy měly výbornou pověst, Minibergerové prosperovali, dodávali produkci eráru a dováželi také na Balkán, hlavně do Srbska, Turecka a Bulharska.

Ještě v roce 1890 firma nevlastnila žádný parní stroj, o pohon v továrně v Nišovicích se staralo vodní kolo a 25 koní. 75 lidí obsluhovalo dva mlýny na tříslo a 151 koželužských kádí. Následující rok Minibergerova firma přikoupila jeden ze starých nefunkčních volyňských mlýnů a přestavěla ho na další továrnu. V době největšího vzestupu v 90. letech 19. století celkem zaměstnávala 250 koželužů. Následující desetiletí ale přišly první velké problémy. V roce 1904 dokonce koželužství takřka zaniklo, když firma pracovala pouze s několika málo zaměstnanci. Dělnictvo, které mělo u Minibergerů obstojnou mzdu, poté větším dílem město opustilo a vyhledalo zaměstnání jinde. Firma se ale notně zadlužila a znovu se pokusila o další vzestup.⁸⁹

Před válkou a během ní se podnik opět zvedl a Minibergerové se ihned snažili zacílit na jiný obor. Koupili starý mlýn v Černěticích a zařídili zde Jihočeské doly na mletí vápence. Společníkem sourozenců Arnošta, Anny, Barbory, Václava a Františka byla v tomto podniku Plzeňská banka s. r. o. Provoz začal na podzim 1912 v Černěticích a na volyňském Děkanském vrchu.

V roce 1920 měly obě koželužny na 200 zaměstnanců, dalších 50 potom Jihodol. Během následného hospodářského útlu ale firma zkrachovala a kožedělný průmysl převzal Baťa.

Dědictvím konce 18. století a první poloviny století 19. bylo mnohokrát zmiňované soukenictví. Ve Volyni se rozmohlo natolik, že se mu věnovala snad polovina dospělých mužů a když se sníženým odbytem a s poklesem ceny sukna pohaslo soukenictví v celém Pošumaví, pochopitelně se změnila tvář řemesel i ve Volyni. „A když v posledních asi patnácti letech i soukenictví zanechali a jedině kalmuky vyráběli, a tyto rok od roku špatnější dělali až posléze místo vlny hnedle samé telecí chlupy do kalmuku dávali, padlo i toto dílo a mnoho rodin zůstalo bez zaměstnání a tudíž bez chleba. Tito lidé byli pak přinuceni jiná řemesla, obchody a služby vykonávat, a ti, kteří mezi nimi polnost měli, na lepší vzdělávání své polnosti zřetel svůj obrátili a tím si výživu zaopatřiti a pojistiti nucení byli.“

Výroba sukna a s ní spojená řemesla ve Volyni sice stále existovaly, při jejich roztroušenosti neměly šanci na dlouhé trvání a zbývající tkalci, soukeníci, postřiháči a punčocháři postupně opouštěli své živnosti.⁹⁰

⁸⁹ Právo Šumavanů, 22. 5., Strakonice 1904

⁹⁰ mj. viz Zpráva o agrární otázce v poměrech v okrese 1884, Fond Okresní zastupitelstvo Volyně, kart. 1, č. inv. 1/1/8, SOkA Strakonice

Naději na úspěch měly v nové době opět velké dílny nebo továrny s koncentrovanou a racionalizovanou výrobou a větším obchodním dosahem. Takovým pokusem byl podnik Antonína Velíška, který v roce 1904 koupil starý mlýn č. p. 81 a přestavěl ho na mechanickou tkalcovnu o 16 stavech. To obchodník Fantl organizoval krom své živnosti ještě podomní manufakturní výrobu prádla, límců, manžet a drobného textilu. Ve svých domácnostech pro něho šily volyňské i podleské ženy. Ve stejné době fungovala ve Volyni i firma Joss a Löwenstein z Prahy, kde více jak 40 dělnic šilo taktéž límce, další drobné části oděvu a prádlo.⁹¹ Pracovat přestala firma už v lednu roku 1912.

Nová textilka se rozběhla v opuštěné koželužně Minibergerových, kterou v roce 1924 koupila Občanská záložna, od níž se dostala podnikateli Eisenschimmelovi, který zde otevřel továrnu na prádlo Alba Prague zaměstnávající 160 dělnic. Kvalifikovaných sil zde mohlo být dost, neboť ze starých textilek nefungovala ani jedna, prostory zavřené firmy Joss a Löwenstein okupovali zatím dělníci vyrábějící cvočky.⁹² Ani Alba Prague ve Volyni dlouho nepřežila, byla zavřena během velké hospodářské krize.⁹³

Kvalitu průmyslové výroby a koneckonců i práci zemědělce ovlivnily změny využívaných energií a hlavně posun od lidské a zvířecí práce nejprve k parním strojům, výbušným motorům a nakonec k elektřině.

S parními stroji se Volyně setkávala zřídka, disponovaly jimi pouze největší ekonomické subjekty, a sice Minibergerova továrna, Měšťanský pivovar a volyňský velkostatek. Změnou, která postihla celé město, bylo zavedení městské elektřiny.

Snahy o vybudování elektrárny a rozvodů byly dlouhodobé, tyto tendence jsou sledovatelné již od samého začátku 20. století. V roce 1903 bylo při propagační schůzi o elektřině vysvětlováno místním živnostníkům, jak je tato novinka důležitá, probíralo se i osvětlení města a jak by se s její pomocí v rámci hospodářství mohlo dojít k novému pokroku. Tuto agitaci prováděl nejvíce ředitel Křížkovy továrny, který shledal, že Volyňka dává příliš málo vody a její průtok je nestálý, proto se i ostatní shodli, že by bylo dobré spoléhat se spíše na výkonný parní stroj připojený ke generátoru.⁹⁴

Následující rok se sešlo elektrárenské družstvo, jehož největšími účastníky byly Občanská záložna a samo město, celkem se upsalo 153 členů, mezi nimiž bylo 13 kupců, 54 řemeslníků a 4 hostinští, kteří v družstvu koncentrovali dohromady 16 700K. Družstvo mělo zajistit stavbu elektrárny a rozvodů pro zájemce o elektřinu ponejvíc na světlo a živnostenské

⁹¹ Šumavské proudy, 8. 2., Strakonice 1908

⁹² Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 230

⁹³ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 255

⁹⁴ Stráž na Šumavě 29.4., Strakonice 1905

pracovní stroje. Své úmysly měla s elektřinou i Hospodářská škola plánující nakoupit truhlářské stroje, pivovar si zase zamýšlel koupit elektrické čerpadlo vody ze svých studní. Ve městě bylo v roce 1905 ještě před postavením elektrárny žádáno o 761 žárovek do soukromých domů a bytů. K odběru se ještě před postavením elektrárny závazně přihlásilo 13 kupců, 48 řemeslníků, 6 hostinských a jiní živnostníci, zejména obchodníci. Družstvo si ale nebylo jisto svým podnikem, proto požadovalo po městu garanci zisku. Zastupitelstvo ji však zamítlo většinou jednoho hlasu.

Neustálé přetahování dvou názorových skupin různých se v pohledu na městskou garanci trvalo mnoho let. Jedni, vedení starostou Kafkou a jeho náměstkem Kavalírkem, neviděli jinou možnost pro město než realizování projektu, druzí spíše pochybovali o roli města, obávali se, že podnik nebude výnosný a že se investice nikdy nevrátí. Samotné konečné rozhodnutí přišlo až v roce 1910 s odsouhlasením plánů a dotací. Stavitelem centrály byl určen Vladimír Kašpárek z Plzně, turbína a zavedení zajistila firma Breitfeld Daněk, předchůdce ČKD. Přesvědčit pochybovače o výnosnosti podniku mohla i snaha cizích soukromých firem na jeho převzetí.

Elektrárna byla postavena přebudováním starého mlýna proti proudu Volyňky v Nišovicích. Prvními spotřebiteli byli místní střední řemeslníci: truhlář Eduard Celerín, Alois Stejskal, který si pořídil elektrický mandl a žehlírnu, tkadlec Josef Kafka s úmyslem rozšířit svůj podnik, velkou elektrickou pilu si pořídil stavitel Frühauf, jenž později vybudoval celý katr. Dalšími velkými odběrateli byly zmíněná Řemeslnická škola a zemědělské podniky v nejbližším okolí. Celkem bylo po prvních dvou měsících připojeno deset elektromotorů.

Rozsvítily se i elektrické lampy na náměstí. Tato událost se stala za ranních hodin, mnoho lidí probdělo celou noc, aby se dočkali toho památného okamžiku. Mnoho lidí naopak vítalo elektřinu s nedůvěrou. Když se připravovaly sloupy elektrického vedení k pivovarskému rybníku na Hradčany, hlouček místních žen přišel protestovat dokonce s vidlemi, že žádnou elektriku nechtějí, a tak musela být práce dokončena za asistence četníka.

3. 4. VOLYŇSKÝ OBCHOD

Volyně byla obchodním centrem vcelku velké pošumavské oblasti. Jelikož se daleká většina jejích venkovských obyvatel živila zemědělstvím, nejvíce se obchodovalo s dobytkem a různými plodinami pěstovanými v nehostinných podhorských podmínkách.

K obchodní výměně docházelo tradičně na trzích. Od roku 1840 se každý pátek pravidelně konal trh na obilí. A jak poznamenal Hödl v městské kronice, „*trh ten velmi blahodárně jak pro výrobny, tak též pro konzumenty působí a stal se jedním z největších dobrodiní pro město.*“⁹⁵ Větší význam měl obchod s živými zvířaty. Trh na hovězí dobytek se v polovině 19. století konal každý pátek od počátku půstu až do Všech Svatých. Trh na vepřový dobytek se rozmáhal ve stejné míře. Konal se spolu s trhem na drůbež každé úterý po celý rok. Drůbeže a potom i máslo a vejce se ale příliš neprodávalo.⁹⁶

Největší výměna probíhala na několikadenních výročních trzích: devítidenní trh probíhal od pondělí po obrácení svatého Pavla na víru, další pak devět dní po nanebevstoupení Páně. Osmidenní pak od pondělí po nanebevstoupení Panny Marie a třídenní od pondělí po Všech Svatých. Obvykle se jednalo o břez, červen a září, půdorys starých trhů byl přibližně zachován, od konce 19. století se již mluví o týdenních, třech hlavních týdenních a výročních trzích. Při těchto událostech se tržní louka na západním okraji města naplnila dobyt看, celá Volyně potom venkovany a obchodníky, z nichž mnoho přijelo i z Bavorska a Horních Rakous a Severních Čech.⁹⁷

Ruch na tržištích polevoval pochopitelně během dlouhé zemědělské krize, krátkodobě masivní poklesy, které se čas od času ukázaly, byly zase způsobovány výskytem nemocí dobytka. Po ústupu krize podnítila obchod ještě výstavba železnice. Od 90. let se hnávalo na výroční trh na hovězí dobytek a koně kolem 3000 ks dobytka hovězího a kolem 500 koní, mnohdy i více. Vzhledem k většímu množství trhů je zřejmé, že dobytek nebyl prodáván nárazově, ale v průběhu celého roku.⁹⁸

Po železnici byly vypravovány zvláštní železniční spoje na Vídeň a Plzeň,⁹⁹ kam dále dobytek putoval. V roce 1911, při jednom z nejpovedenějších trhů, kdy se z nabízeného hovězího prodalo takřka vše, se neuvěřitelných 3500 kusů dobytka odváželo z volyňského nádraží 170 vagónů, přitom další desítky vagónů přepravovaly koně a hřibata, jejichž chov a prodej měl ve Volyni také dost vysokou úroveň, koně zde nakupoval i rakouský erár.¹⁰⁰

O připravovaném příhonu dobytka pravidelně informovaly noviny a zvaly tím obchodníky, hospodáře i konzumenty k vrcholu roku zemědělce, když se snažil zúročit svou permanentní námahu investovanou do výroby.

⁹⁵ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha, s. 23

⁹⁶ Teplý, František: O začátcích Volyňské záložny. In 70 let občanské záložny ve Volyni. Volyně 1935

⁹⁷ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha, s. 78

⁹⁸ Právo Šumavanů, 29.10. Strakonice 1905

⁹⁹ Stráž na Šumavě 19.8.1905

¹⁰⁰ Šumavské proudy, 27.8., Prachatice 1911

Trhy měly vedle obchodu i dopad na kulturní a společenský život. Setkávali se zde lidé z různých obcí, měst a někdy i z různých zemí. S přílivem stovek cizích lidí Volyně vždy více ožívala, „*v hostincích se vesele popíjelo a i tančilo a večer, když nálada dostoupila vrchole, strhly se v několika hostincích rvačky, až stráž musela zakročit a sjednati pořádek.*“¹⁰¹

Vedle trhů, které žily vlastním životem za největší účasti producentů, konzumentů a výrobců, hrálo svou roli ve městě i velké množství obchodníků. Měšťanské volební seznamy, do nichž byli zaevidováni všichni plátcí přímých daní, i přes své nepřesnosti ukazují nárůst jejich počtu. Na začátku 20. století se ve městě připomínalo více jak 80 lidí zaměstnaných v tomto odvětví. Jednalo se konkrétně o všechny *obchodníky, kupce* a různé další *soukromníky* orientující se na překupování všemožného zboží.¹⁰² Výše přímých daní dokumentující mohovitost jejich plátců ukazuje, že nejpočetnější skupinou byli obchodníci drobní, a že velkému obchodu kralovalo vždy jen několik málo jedinců. Unikátem byl počet podomních obchodníků, který v dosahu Obchodní a živnostenské komory v Plzni neměl obdoby, v celém volyňském okrese se jím živilo v roce 1890 na 53 osob.¹⁰³

Největším obchodníkem s rostlinnou zemědělskou produkcí byla společnost Levitoch a co. mající své sídlo a překládku blízko nádraží, s nímž byla navíc spojena vlečkou. Tato firma fungovala již v 80. letech 19. století, orientovala se na výkup obilí a všemožných dalších komodit od velkostatků a na jejich další odvoz a prodej. Velkostatkům zase prodával nejrozličnější druhy setby. Zakladatelem a hlavou byl židovský obchodník Vilém Levitoch, Překupováním obilí ve velkém krom jeho zpracovávání se zabýval i mlynář Bízek nebo rodina jiných bohatých židovských obchodníků Ledererů, kteří se z obchodu obilím v 90. letech 19. století přeorientovali v meziválečném období na obchod s kůžemi. Velký rozptyl obchodních zájmů měl i pekař Šimák ve stejném období obchodující ve velkém se dřevem a uhlím.¹⁰⁴

Obchodníků, kteří svou činností přesahovali dále za hranice města a okresu, vskutku nebylo mnoho. Vedle svého faktorského textiláckého podnikání překupoval již zmiňovaný Fantl textilní výrobky, ale vzhledem k labilitě odvětví a k celkové zanedbanosti sekundárního sektoru ekonomiky, nepřevyšoval obchod s průmyslovými výrobky obchod se zemědělskou produkcí.

¹⁰¹ Stráž na Šumavě, 24.8., Strakonice 1913

¹⁰² SOkA Strakonice, Fond Archiv města Volyně. Volební seznamy

¹⁰³ Obchodní a živnostenská komora v Plzni. Přehled a vývoj hospodářských poměrů. Plzeň 1906

¹⁰⁴ SOkA Strakonice, knihovna SOkA, Vzpomínky M. Kovářové, nevydáno; Hůlka, Alois: S láskou vzpomínáno. České Budějovice 1977

Další obchody měly pouze místní význam, když zásobovaly domácnosti města a okresu. Bezprostředně po první světové válce fungoval ve Volyni Bittermanův obchod s textilem. Svůj místní obchod měl i všestranný Fantl s galanterním zbožím. Největší prodej smíšeného zboží obstarával soukromník Svoboda, ve střížném zboží kralovaly obchody Urbana a Velíška, Kovárna nabízel ve svém podniku zase širokou paletu zboží potřebné pro domácnost, deštníky, hračky i textil.¹⁰⁵ Krom těchto bohatších živnostníků existovalo více kupců méně zámožných. Menší smíšená zboží nabízelo šest kupců, z nichž dva prodávali i zboží koloniální. Po světové válce ve Volyni fungovalo ještě jedno železářství, drogerie a další prodejny textilu ušitého, pleteného nebo metrového.

Přehled menších obchodníků v 19. století lze z důvodu nedostatku pramenů pouze domýšlet. Předpokládáme-li, že se stále snižovala míra samozásobitelství, počet obchodovaného zboží mající své spotřebitele přímo ve Volyni musel stále stoupat, stejně jako stoupal i počet všech prostředníků mezi výrobcí a konzumenty z důvodu zkvalitňování a zjednodušování přepravy zboží i osob.

3. 5. VZNIK A VÝVOJ PENĚŽNICTVÍ

Liberalizací ekonomiky započaté revolucí 1848 a přijetím živnostenského řádu o tři roky později velmi stoupl význam bankovního sektoru. Jeho stav podstatně ovlivňoval vývoj hospodářství, jeho růst byl přímo závislý na finanční síle, schopnosti bank investovat a poskytovat úvěry podnikatelům. Doba byla přívětivá ke koncentrování kapitálu i na úrovních malých měst, a i osobitost Volyně nemíjela dobové standardy.

Až překvapivě časně vznikla ve městě občanská záložna, její počátky byly ale plné peripetií. Volyňské měšťanstvo totiž už od roku 1862 jednalo o vzniku spořitelny. Stále se však zvažovalo, zda by přeci jen nebylo lepší zřídit místo spořitelny poněkud konzervativnější záloženské družstvo. V říjnu 1864 zastupitelstvo schválilo návrh poštmistra Antonína Prokopa, že by ve Volyni měla skutečně místo spořitelny vzniknout záložna, která by podle svého zastánce lépe sloužit potřebám místních zemědělců a malých živnostníků, jejichž hospodářství nemohly vzkvétat bez levného úvěru, který by jim záložna měla nabídnout.

Vytvořeno bylo agitační družstvo, které mělo obcházet město a přesvědčovat živnostníky s cílem sehnat pro myšlenku záložny co nejvíce lidí. Tento úkol byl

¹⁰⁵ Referát Správní komise Obchodní a Živnostenské komory v Plzni, 10. 7. 1919. Fond Okresní zastupitelstvo Volyně, 1 1/6

v konzervativním prostředí maloměsta velmi nelehký, někdy agitátoři narazili na naprosté nepochopení, leckde byli přivítáni málo lichotivými slovy, jinde byli ode dveří odehnáni. „Z jednoho domu jistá rozšafná i odhodlaná panímáma vzala na neodbytné pány agitátory i chvoště, o spoustě a bouři rychloletných slov, kterými odcházející skoro po čtvrt hodiny zahrnovala ani nemluvě.“ Jeden celý podíl záložny činil pouze 5 Zl! A jelikož páni agitátoři Felix Uhlík, Antonín Prokop, Hynek Votava a Lom-Lídák sehnali 105 vkladatelů, činil počáteční obnos 525 Zl.

Založení ústavu připadlo na červen 1865. Vedle stálíc tehdejšího života města Františka Harmacha, Jana Augustina Hödla, Jáchyma Minibergera a dalších se v jejich samotném čele objevil mladý František Sladkovský, tehdy ve věku 35 let. Tím začala hvězdná kariéra městského hospodáře a později i starosty, která skončila až v jeho pokročilém věku v prvním desetiletí 20. století. Dalším dlouholetým ředitelem byl Alois Scheinost.

Záložna nabízela úvěrní i vkladní služby, vklady byly úrokovány 6%, dlužníci zase 8%.¹⁰⁶ Významnými byly i hypotekární zápůjčky. Nejvíce bojovala o střadatele a o drobný úvěr, který by si u ní brali malí živnostníci. V roce 1875 měla již 830 podílníků. Její snahou bylo umožnit úvěr i svým nečlenům, což nebylo úplně obvyklé a stálo tak nejeden spor se státní správou. Měla velký význam pro své členy a střadatele, stejně jako pro větší místní podniky a jejich záměry. Pravidelně dávala městu bezúročné půjčky, okresu přispěla na stavbu nemocnice stejně jako na trasování železnice. Bezúročné půjčky dávala v 90. letech hospodářskému spolku a přispívala na činnost místní Hospodářské školy.¹⁰⁷

Záložna mnoho vytěžila ze stavebního ruchu v 70., 80. a 90. let. Aby si vytvořila větší rezervy, byla nucena k úvěrnímu spojení se stejným ústavem v Hradci Králové, poté s Živnostenskou bankou. Úvěr byl v roce 1881 vymožen i u rakouské cedulové banky. O šest let později se přičiněním poslance Kaizla stala pobočným ústavem její plzeňské filiálky. Po světové válce se okamžitě dala k dispozici Národnímu výboru a fungovala posléze jako komisariát pro kolkování bankovek. Po založení Národní banky československé se stala její pobočkou.¹⁰⁸

Brzy po vstupu záložny na trh ji začala růst velká konkurence v dalších českých úvěrních ústavech. Zároveň ještě musela obstát v boji nastupujícího ekonomického nacionalismu s německým kapitálem.

¹⁰⁶ Stráž na Šumavě 15.4., Strakonice 1905

¹⁰⁷ vývoj hospodaření viz: Vývoj hlavních bilančních položek Občanské záložny ve Volyni od založení roku 1865 až do konce roku 1934. 70 let občanské záložny ve Volyni. Volyně 1935, s. 45

¹⁰⁸ 70 let občanské záložny ve Volyni. Volyně 1935

Ve Strakonících byla stejná instituce založena až o osm let po té volyňské, do té doby si potřební půjčovali peníze od soukromých osob. Po občanské záložně ve Strakonících vznikla v roce 1884 Okresní hospodářská záložna, po dalších třech letech Městská spořitelna, v roce 1903 filiálka Živnobanky a v roce 1913 filiálka Pozemkové banky. Ve Volyni žádné odbočky velkých bankovních domů otevírány nebyly, zato zde pokračoval vývoj drobných místních záložen a spořitelén.

Následujícím peněžním ústavem byla ve Volyni Okresní hospodářská záložna. Vyvinula se z peněžní části obilního kontribučenského fondu, do jehož sýpek se povinně ukládaly zásobní obilí. Po vydání příslušného patentu v roce 1863 byly fondy měněny na hospodářské záložny kontrolované státní správou, tedy hejtmanstvím, i samosprávou. Pevnější a přesnější rámec fungování byl záložnám dán po roce 1882 novým zákonem, který udával, že na území okresu směla působit pouze jedna záložna se sídlem v okresním městě. Od následujícího roku fungovala okresní hospodářská záložna i ve Volyni. Výhodou tohoto peněžního ústavu bylo, že měl veliké kmenové jmění, poskytoval levné půjčky, které však měly nevýhodu tu, že byly splatné do šesti měsíců respektive do jednoho roku. Hypotéky tato záložna neposkytovala vůbec. Až do počátku angažování agrárníků patřila, co se využití a obratu týče, k okrajovým ústavům.

Ke konzervativní a postupem doby již nedostačující občanské záložně a k záložně hospodářské přibyla v roce 1908 ještě Městská spořitelna. Vznikala z vůle vedení města, které bylo v této době ovládáno podnikatelskou elitou. Ředitelstvu spořitelny předsedal starosta města Alois Kafka, jeho prvním náměstkem byla hlava volyňských Mladočechů Karel Kavalírek. V ředitelstvu stejně jako v jejím výboru zasedala sestava lidí velmi podobná té radniční. Spořitelna přinášela krom již zažitých produktů, jako byly půjčky a vklady, ještě hypotéky a důchodové pojištění nebo jejich kombinace.

Obrat největších volyňských bankovních institucí v prvních desetiletích 20. století nepřetržitě rostl. Jeho vývoj se měnil naprosto v souladu s hospodářskými výkyvy, které rakouské a československé hospodářství postihovaly. Takovým bylo inflací způsobené navýšení vkladů během války, nárůst půjček během deflační krize, stabilizace konjunkturou, prudký nárůst půjček zemědělců od roku 1928 a nakonec stagnace s velkou hospodářskou krizí. Na dominanci dvou největších bankovních institucí a občanské záložny nic nezměnil ani vznik politických peněžních ústavů Lidové záložny a Živnostenské záložny s.r.o. z konce 20. let 20. století.

4. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ

Počet obyvatel, proměny demografického chování a vývoj podmínek života jsou dalším článkem na cestě k poznání volyňské a pošumavské společnosti. Nutné bude sledovat hospodářské i sociální oblasti příčin demografických změn, ale i ty, které vycházely ze změn myšlení. Samotný vývoj počtu obyvatel je výslednicí několika trendů, které se v některých okamžicích doplňovaly, jindy šly proti sobě. Jsou jimi přirozená měna obyvatelstva, jeho stěhování nebo koncentrace do měst.

Tato kapitola nemůže zastoupit komplexní demografickou studii, která ještě na svůj zdroj čeká, bude se ale snažit naznačit hlavní vývojové trendy v souvislostech s vývojem v dalších oblastech. Proto byly v některých případech kategorie vlastní demografické analýzy nahrazeny pomocnými nástroji, jež nelze použít v komparaci se studiemi jiných území, nicméně i tak jsou platné v rámci celé této práce, která se snaží popsat vývoj jednotlivých sektorů a vztahů mezi nimi. Jako v celé práci se nelze ani zde vyhnout rozdílům města a vesnic blízkého okolí a jejich vztahu k celozemským poměrům.

4. 1. POČET OBYVATEL A JEHO VÝVOJ

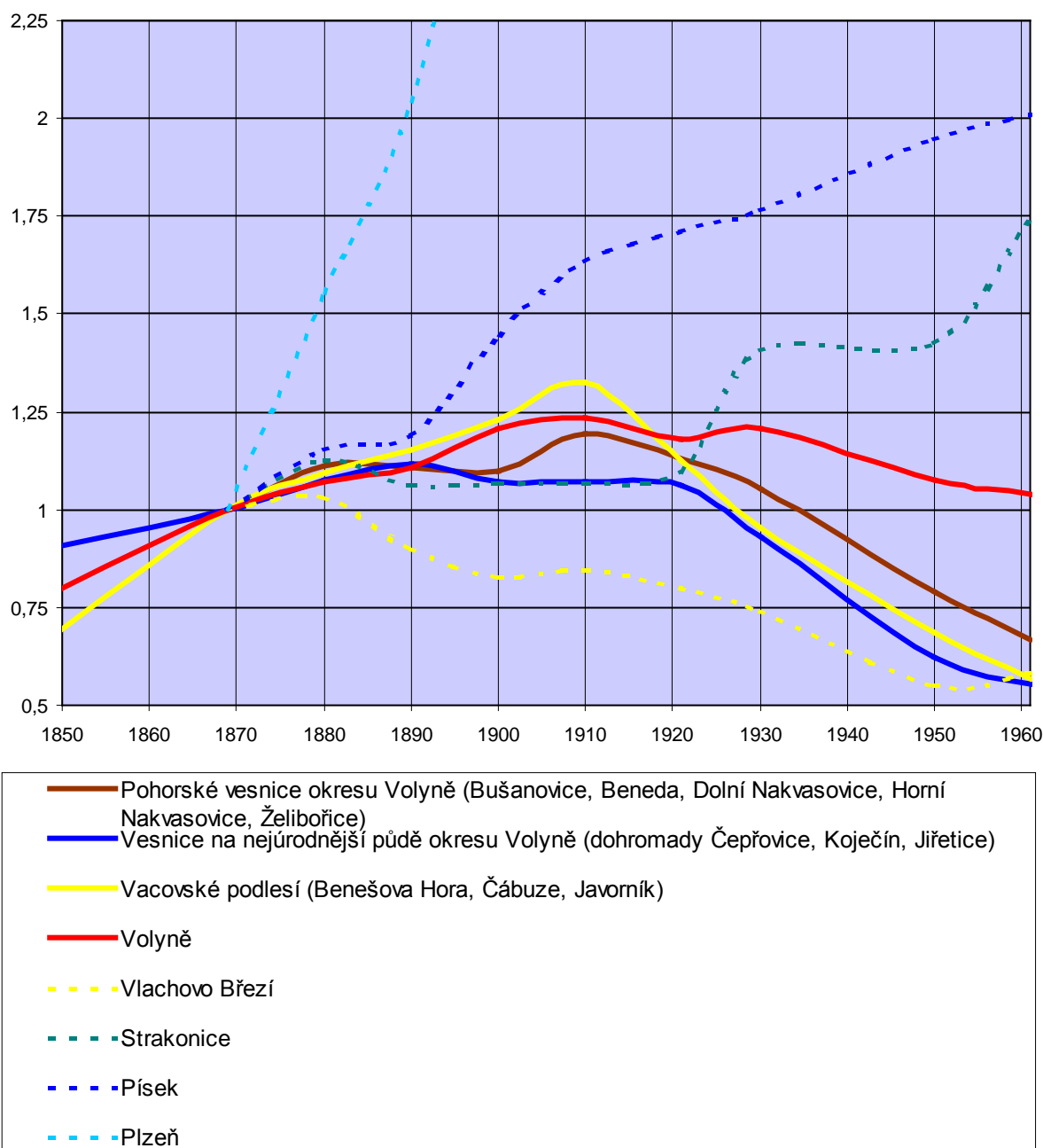
19. století lze v českých zemích obecně považovat za průlomové. Během něho se zde počet obyvatel zdvojnásobil; v roce 1820 dosáhl pěti milionů, po roce 1909 začal stoupat přes deset milionů. Tento radikální posun měl své kořeny ještě ve století 18. v práci osvěcenských státních autorit. S osvícenstvím se postoj státu k obyvatelstvu totiž výrazně změnil. Spatřoval v něm své bohatství a praví hospodáři v centrálních úřadech začínali více dbát o jeho rozmnožování a zvyšování jeho kvality. Racionalismus vládnutí požadoval co největší možné množství zdravých a vzdělaných poddaných pro vojenské a hospodářské účely. Obyvatelé se začali evidovat konskripcemi a sčítáním, povinným začalo být i pravidelné vedení matrik. První sepisování všech obyvatel bylo prováděno od poloviny 18. století panskými úředníky společně s faráři. Tyto konskripce měly za úkol dodat centrální moci jasnou představu o počtu plátců daní a bojeschopných mužů.¹⁰⁹

¹⁰⁹ První úřednické konskripce byly nepřesné. Často přehlížely děti do jednoho roku věku a pravděpodobně také nezaznamenávaly poddané bránící se vojenské službě. V roce 1770 zorganizovalo vojsko vlastní sčítání, které odhalilo oproti starému soupisu o 600 000 lidí více a celé tehdejší české země měly 4 172 000 obyvatel. Celé dva roky po této konskripci řádl v Čechách hladomor, který tento počet snížil o celou desetinu. První centrálně nařízené sčítání lidu, které bylo provedeno v modernizujícím se státu okresy a obcemi a již ne na úrovních sídel

Výsledky moderních sčítání započatých v roce 1857, respektive v roce 1869 ukazují první relativně přesné přehledy volyňské populace. Odteď lze vývoj počtu obyvatel Volyně smysluplně srovnávat s dalšími městy nebo skupinami vesnic mající různé podmínky a předpoklady pro růst nebo stagnaci. Rozdílný vývoj typově různých hospodářských oblastí je zřetelný z následující komparace. Byly do ni zařazeny tři skupiny vesnic. První tvoří ty, jejichž obyvatelé se dominantně živili zemědělstvím, ovšem ve špatných podmínkách. Ve druhé skupině jsou vesnice ležící naopak na nejúrodnější půdě v okrese. Třetí skupinu tvoří část oblasti Podlesí, kde začínalo být postupem doby nutností hledat si zaměstnání mimo zemědělství. Mezi města, s nimiž je Volyně v tomto textu srovnávána dále, je zařazeno Vlachovo Březí, Strakonice, Písek a Plzeň. Vlachovo Březí je město blízké Volyni podobnými podmínkami pro zemědělství, s podobným počtem obyvatel na počátku sledovaného období, ale s podstatně horšími podmínkami dopravními, informačními a především správně-politickými. Březí nebylo centrem okresní samosprávy ani institucí s ní spojených. Strakonice naproti tomu byly střediskem politického okresu, procházely jimi křižící se erární silnice i železnice a brzy se zde začal tvořit i průmysl. Krajské město Písek bylo tradičním správním centrem oblasti, dále střediskem školství a obchodu, nicméně jeho hospodářské funkce začaly přebírat České Budějovice a Plzeň. Posledním srovnávaným je obdobně dobře dopravně zajištěná Plzeň, která byla stejně jako Písek městem krajským. Odlišnost od Písku, jež se nyní jeví jako fatální, byla míra rychlosti, jakou se zde budoval průmysl a jak rychle začala Plzeň a celá aglomerace růst.

a patrimonií, bylo uzákoněno i provedeno v roce 1857 a zaznamenávalo počty příslušníků obcí a ne počty jejich skutečných obyvatel. Další sčítání v od roku 1869, 1880 a potom dál pravidelně ke konci každé dekády skládalo počty všech skutečných obyvatel obcí bez prvotního ohledu na politickou příslušnost obyvatele.

Relativní změny velikosti populace

Předchozí graf¹¹⁰ ukazuje, jak se měnil počet obyvatel v poměru k roku 1869. Jeho výslednice je dána dvěma faktory, a sice přirozenou měnou obyvatel a mírou jejich mobility. Je patrné, že nejstabilnější jsou oblasti závislé na zemědělské výrobě. Nedocházelo zde k prudkým populačním nárůstům ani poklesům a vzhledem k vývoji v prvních dvou sektorech

¹¹⁰ Graf vznikl výpočtem po sběru dat ze souborné publikace Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850-1970. Praha 1978. Vyjadřuje relativní počet obyvatel v poměru k roku 1969.

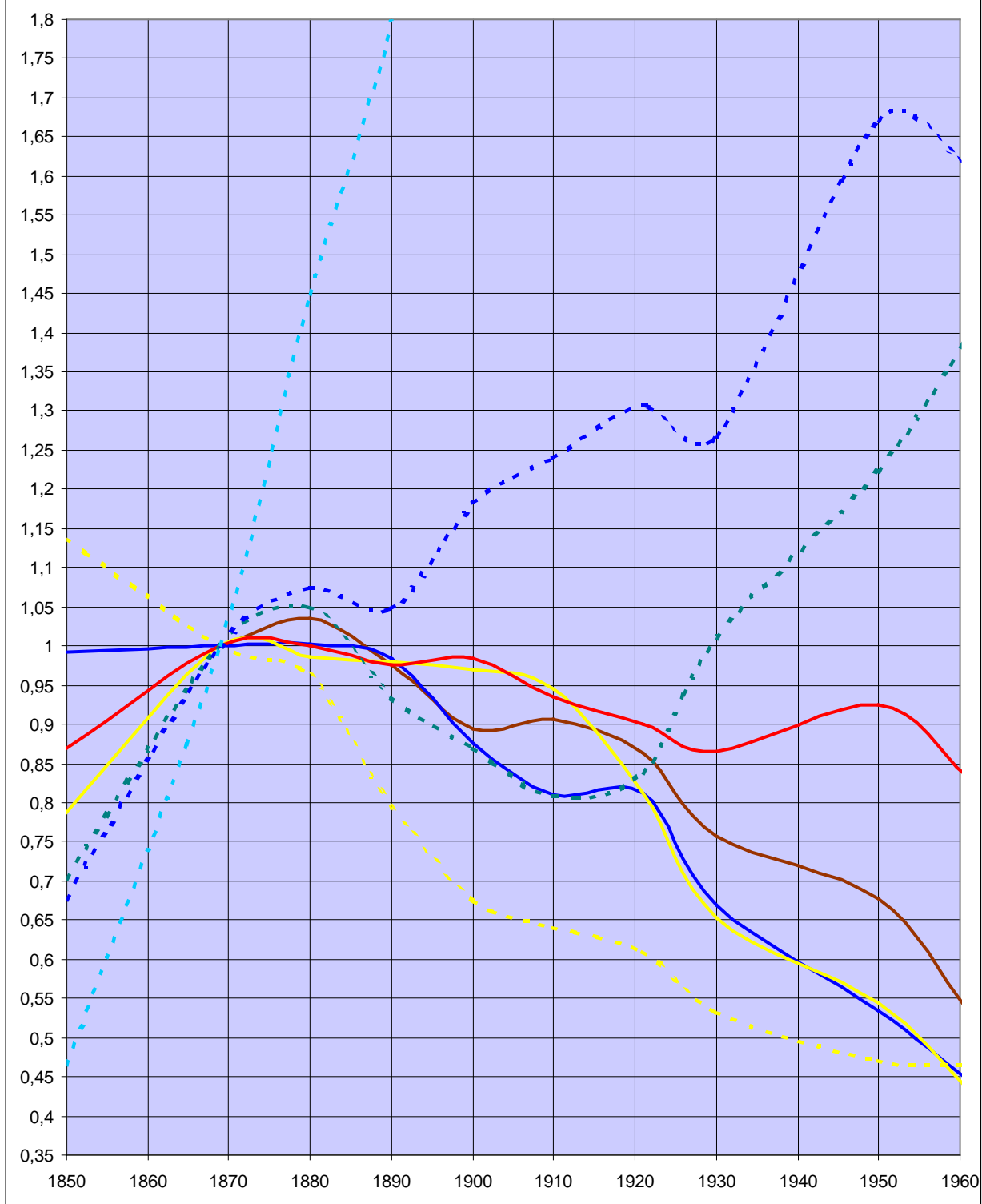
hospodářství byl mírný nárůst obyvatel tvořen pouze přirozeným přírůstkem. Naopak mobilita vstupovala nejvíc do počtů městských obyvatel pracujících v průmyslu. Ukázkovým příkladem je právě Plzeň a její aglomerace, která se ve sledovaném období příčinou postupující industrializace zvětšovala několikanásobně. Opačným extrémem je venkovské městečko Vlachovo Březí, jehož obyvatelé do poloviny 19. století vydělávali na domácké soukenické výrobě, ovšem s nástupem bavlnářství přestala být tato výroba rentabilní, a tak velmi rychle ustupovala. Vlachovo Březí nedokázalo na tyto změny reagovat a místo, aby se rozrůstalo, počet jeho obyvatel zprvu stagnoval a poté začal padat. Počty obyvatel sídla místního hejtmantství Strakonice¹¹¹ byly očividně odvislé od postupu industrializace a od nárůstu počtu pracovních míst v místních textilních a později strojírenských podnicích. Nárůsty jsou skokové a relativně krátkodobé na rozdíl od krajského města Písku, které bylo přirozeným historickým střediskem. Ovšem v důsledku blízkosti dalších větších center, se zlepšující se dopravní infrastrukturou země, s nevhodnými podmínkami pro průmysl a především s obecnou stagnací celých jižních Čech svůj význam ztrácelo a nastoupilo podobně jako Volyně proces zaostávání.

Nominální počet obyvatel Volyně stoupal až do sčítání lidu v roce 1910, poté začal klesat. Tento graf nám ale nic neříká o poměru Volyně k celému území českých zemí, kde do roku 1910 v průměru stoupal počet obyvatel rychleji než ve Volyni, de facto zde tak počet obyvatel v relaci ke zbytku území klesal hned od roku 1869, jak ukazuje následující graf.¹¹² Zajímavé bude nyní podívat se na vývoj ve vsích. Jako nejstabilnější se jeví nejúrodnější oblast s obyvateli dominantně se živícími zemědělstvím. Jejich počet stoupal do roku 1890, kdy začal víceméně stagnovat a po první světové válce klesal. Nicméně poměr růstu jejich a růstu celočeského ukazuje trvalou stagnaci a následující pokles krátkodobě zastavený první světovou válkou. Podléské vsi naproti tomu zaznamenávají nejprudší vzestup a posléze i nejprudší pokles. Tyto trendy jsou dány prvotně socio-ekonomickými podmínkami oblasti. Vzestup je připomínkou v 19. století již upadající textilní výroby, pokles počtu obyvatel je spoluurčován zase nástupem strojové výroby ve větších centrech. Poměrně k celočeskému růstu se ale počet obyvatel zvyšoval pouze do roku 1870, posléze stagnoval a po roce 1910 začal klesat.

¹¹¹ zahrnuty byly všechny obce, které jsou na území dnešní katastrální obce Strakonice

¹¹² Výpočet je prováděn dělením poměrného počtu obyvatel sledované obce v základu v roce 1869 poměrným počtem obyvatel českých zemí v základu ve stejném roce. Nepřesnost výsledků je přímoúměrná velikosti emigrace mimo území českých zemí. Stoupající křivka znamená nárůst obyvatel, klesající zase pokles, hodnota 1 na ose y je stav v roce 1869.

Relativní změny velikosti populace v poměru k vývoji velikosti populace českých zemí

4. 2. MIGRACE OBYVATEL

Venkov zajišťoval vyšší přirozený přírůstek než města. Jelikož zde však docházelo k relativní hospodářské regresi, žilo ve vsích volyňského okresu více lidí, než byla schopná tato chudnoucí oblast uživit. K relativnímu hospodářskému úpadku a k jeho nerovnoměrnému poměru k nárůstu počtu obyvatel docházelo v odlišných typech sídel s jinou hospodářskou základnou různě, proto byl tento problém řešen i různým způsobem, různou intenzitou a také během jiného časového období. Nejprve je problém znatelný v podleských protoindustriálních vesnicích, s větším zpožděním i v zemědělských oblastech. Lidé nedostatek obživy řešili jak sezónním vystěhovalectvím, tak stálou emigrací. Směrem této migrace bylo městské prostředí a především rychle se rozvíjející průmyslové oblasti. Silná gravitace těchto center průmyslu, jakými byla Praha, Vídeň, severní Čechy nebo Sasko, bývá někdy považována za rozhodující motiv pro migraci, ještě důležitější než chudoba a další nedostatky opouštěných sídel. Tento spor nebude v textu vyřešen, pro naše potřeby bude úplně stačit, že si oba motivy uvědomíme.

Volyně samotná lavírovala na poloviční cestě. Lidé se odstěhovali i přistěhovali. Přitažlivost města byla ale natolik malá, že jeho velikost víceméně stagnovala, velký přírůstek obyvatel okolních vesnic nedokázalo vstřebat, a oni tak museli odcházet na sezónní práce do jiných měst anebo přímo emigrovat do ciziny.

Dopravní revoluce a vyřešení problémů dálkové dopravy zboží způsobily jen další stagnaci nebo oslabování venkova i venkovských měst kvůli jejich svázanosti se zemědělstvím a neproduktivní řemeslnou výrobou. Od doby dopravní revoluce se reálně nabízelo nové řešení problému. Bylo již možné hledat práci mimo dosavadní domov anebo se přímo vystěhovat do průmyslových oblastí, které stále zvyšovaly svou potřebu pracovních sil. Zvláště sezónní vystěhovalectví od přelomu 19. a 20. století do začátku světové války dosahovalo fenomenálních rozměrů.

Nepřívětivé situace si všímal i místní dobový tisk. Nejvíce tisk sociální demokracie, která slavila na chudém volyňském Podlesí velké úspěchy. „...vidíme jihočeskou bídu na nádražních peronech jihočeských tratí s ranci a nůšemi na zádech na odchodu na dobu 7-9 měsíců za chlebem – kterého doma nenalézá. Jihočeské vesnice budou nyní zase jako po vymření. Jako po morové ráně. Zůstanou doma jen slabí a staří, ženy a děti, pokud jich jihočeský vesnický proletář má...“¹¹³

¹¹³ Jihočeský dělník 31.3., České Budějovice 1911

Od počátku 60.let do začátku posledního desetiletí devatenáctého století se v západní části Rakouska snížil počet pracovních dní nutných na nákup spotřebního koše složeného z určitého množství pšenice, brambor a žita z 19 na 5 dní.¹¹⁴ Přitom největším tahounem vzestupu nebyly oblasti zemědělské a řemeslnické, jako byla ta volyňská, ale oblasti průmyslové. Tato prohlubující se změna poměru města a venkova a relativní chudnutí obyvatel vesnic ve srovnání s obyvateli urbanizovaných částí Čech jenom zvyšovala tlak na vyliďňování venkova. Kdo doma nenalezl vhodné životní podmínky, měl možnost odejít do jiného města, státu nebo dokonce na jiný kontinent.

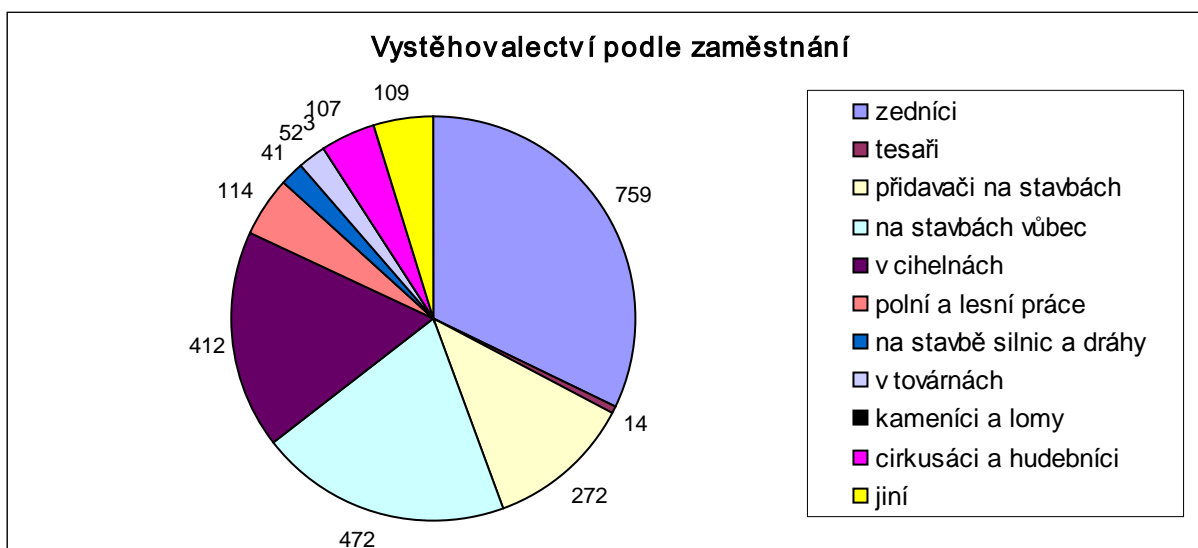
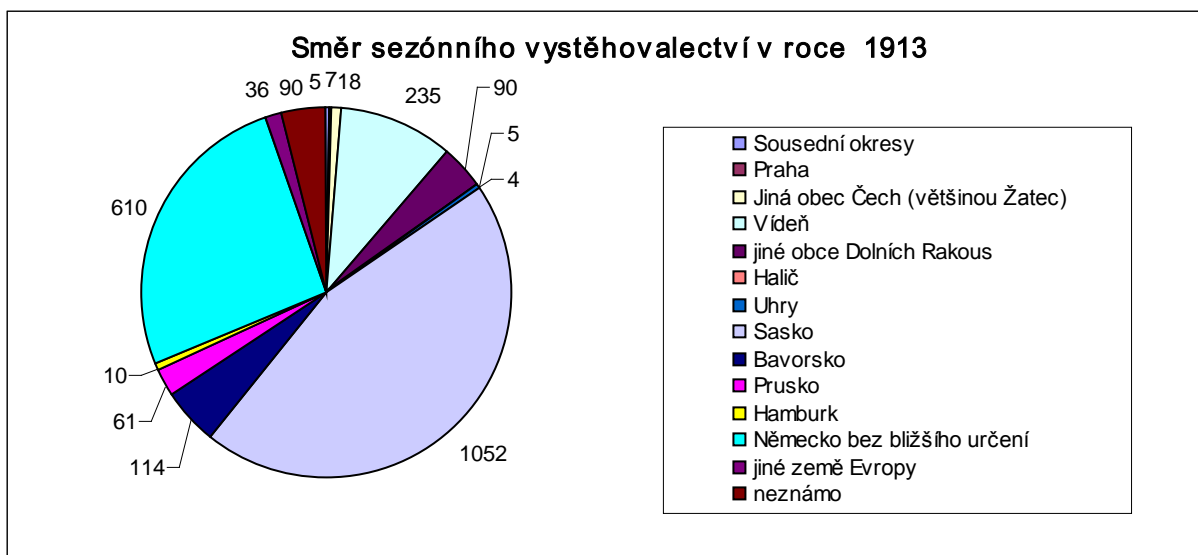
Počet sezónních vystěhovalců z volyňského okresu dosáhl v roce 1910 závratné výše 9,2% ze všech přítomných obyvatel. Podobných hodnot dosahují další jihočeské podhorské okresy, jako byla Kaplice (10,2%), Kašperské Hory (11,5%) nebo Nové Hrady (8,7%).¹¹⁵ Takto vysoké hodnoty přitom nemají v celých Čechách obdoby. Nejvíce lidí, přibližně 45%, odcházelo za prací do Saska, následují ostatní části Německa, kam cílila přibližně čtvrtina všech migrujících pracovníků, pak Vídeň a až po ní česká města. Důležité je, že sezónní pracovníci vůbec neodcházeli do jiné obce volyňského okresu, nikdo se dočasně nevystěhovával ani do blízkých Horních Rakous, na Moravu, do českého Slezska a ani do Štýrska.

Neklasičtější zjevem byl zedník nebo přidavač od časného jara až do podzimu zaměstnaný v mohutně se urbanizujícím Sasku. Nejvíce lidí totiž odcházelo vykonávat práce ve stavebnictví. Byli rozděleni přibližně na polovinu kvalifikovaných zedníků a tesařů a polovinu nekvalifikovaných stavebních nádeníků a zednických přidavačů. Další nezanedbatelné množství pracovníků odcházelo do zaměstnání spojených se stavebnictvím, jako byly cihelny. Pracovníci v zemědělství tvořili pouze 5% všech sezónních vystěhovalců, byli to většinou sběrači chmele v Bavorsku a částečně na Žatecku. Přibližně stejné procento z celku tvořili cirkusáci a hudebníci a ostatní pracovníci, mezi něž patřili např. podomní obchodníci. Vcelku zanedbatelný byl počet továrních zaměstnanců, které vesměs tvořily dělnice v továrnách v Sasku.¹¹⁶

¹¹⁴ Maur, Eduard a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha 1998, s. 217

¹¹⁵ Ullmann, Ota: Dějiny obyvatelstva českých zemí v letech 1754-1918, díl 2. Praha 1978, Tab.XIII., s. 54

¹¹⁶ Stěhování obyvatelstva království českého dle dat o rodišti a pobytu jeho, zjištěných při sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910 a saisonní vystěhovalectví z obcí království českého dle šetření z roku 1913. Praha 1916. Tab. XI., s. 44

Sezónní pracovníci vyjíždějící za hranice českého království byli nejvíce muži. Jejich počet je proti počtu obdobně si vydělávajících žen trojnásobný. Tento nepoměr měnil výrazně podobu především podleských oblastí, které byly opouštěny v největší míře. Pohlavně vyrovnané zde zůstávaly pouze skupiny předproduktivního a poproduktivního věku, zatímco se mezičlánek nejdůležitější pro hospodářství feminizoval. Tato dočasná proměna znamenala posun v hospodářských návycích, zapříčinila i rozmach typicky ženských prací jako bylo zelinářství nebo chov husí, které vytvářely další z důležitých příjmů těchto feminizovaných domácností. Na druhou stranu působením sezónního vystěhovalectví docházelo k narušování venkovské izolace vnášením nových kulturních podnětů.

Kromě sezónního vystěhovalectví dosahovala obdobných hodnot i emigrace stálá. V drtivé převaze se jednalo také o ekonomickou emigraci. Velikost emigrace a doba jejího nástupu byla různá v typově odlišných obcích.

Tabulka rozdílu odešlých z obce a příchozích do obce ve sledovaném časovém intervalu¹¹⁷

Migrační saldo	1850-1869	1870-1880	1881-1890	1891-1900
Volyně	26	-26	69	424
Nespice – protoindustriální oblast	-67	-77	-35	-30
Jiřetice – zemědělská oblast	12	-34	7	-32
Hrubá míra vystěhovalectví / 1000 obyv.	1850-1869	1870-1880	1881-1890	1891-1900
Volyně	11,3	-9,8	24,8	143,4
Nespice	-185,1	-207,5	-95,8	-77,1
Jiřetice	90,2	-244,6	44,9	-195,1

Z přiložené tabulky je zřejmé, jak se migrace podílela na celkovém počtu obyvatel a na jeho vývoji. Ve městě Volyni byl rozdíl mezi počtem imigrantů a emigrantů až do posledního desetiletí natolik nízký, že se v konečném důsledku na lidnatosti města neprojevil. Výjimkou je pouze poslední desetiletí 19. století, během něhož se volyňská populace zvětšila migrací více jak o 14%. Po přelomu století následuje úbytek obyvatelstva spojený s opětovným převýšením emigrace nad imigrací. Modelová protoindustriální ves Nespice naproti tomu ztrácela emigrací obyvatele naprosto stabilně. Celou druhou polovinu 19. století každé desetiletí ztratila přibližně 10% obyvatel. Velký výkyv v 70. letech, kdy byl odchod obyvatel největší a dosáhl více jak 20%, způsobila hospodářská krize spojená s předcházející populační explozí. Modelová zemědělská ves Jiřetice zaznamenávala větší výkyvy, z vypočítaných hodnot jsou znatelné největší úbytky stejně jako v Nespících v 70. letech, mající také stejné důvody. Na první pohled překvapující může být migrační nárůst obyvatel v období zemědělské krize 80. let. Způsob řešení problémů primárního sektoru a průmyslu byl ale v krizích druhé poloviny 19. století odlišný. Zemědělci se po poklesu cen svých produktů způsobeném novými dovozy snažili zvyšovat vlastní výrobu a nesnižovat sektorovou zaměstnanost. K té došlo až v následujícím desetiletí s nástupem modernizace zemědělství. Zvýšením produktivity práce novými stroji, které se dostávaly do vsí, se celkově v zemědělství snižovala i potřeba velkého množství pracovních sil, jež nyní odcházely do měst.

¹¹⁷ Hodnoty v tabulce vznikly odečtením přirozeného přírůstku (nebo přičtením úbytku) obyvatel sledované obce od celkového přírůstku obyvatel obce. Kladné výsledky znamenají emigraci z obce, záporné značí imigraci do obce.

4. 3. PŘIROZENÁ MĚNA OBYVATELSTVA

Od 18. do 20. století prodělalo nápadnou proměnu i demografické chování. Způsob reprodukce společnosti do 18. a z velké části i 19. století se nazývá starý demografický režim, proti němuž stojí nový demografický režim dvacátého století. Oba režimy se odlišují různou měrou četnosti základních demografických jevů, jako je úmrtnost a porodnost. Zatímco ve starší době je počet zemřelých a narozených v poměru k počtu obyvatel relativně vysoký, přibližně od poloviny 19. století začíná klesat, aby se ve 20. století stabilizoval v radikálně odlišných hodnotách.

Proměna jde ruku v ruce s modernizacemi jiných oblastí. Lze ji dát do souvislosti s vytvářením průmyslové společnosti nebo moderní společnosti v sociologickém slova smyslu. Její příchod podpořily i politické události jako byly buržoazní revoluce bojící staré režimy po celé Evropě, největší vliv však měly nepochybně přeměny hospodářství na jedné straně a vývoj mentality na straně druhé. Bezprostředními příčinami bylo zlepšení životních podmínek obyvatel, kterým postupně přestávaly hrozit různé druhy chorob, průběžně se zlepšovaly hygienické návyky, bytové zázemí a lékařská péče.

Spolu s těmito nesporně podstatnými hospodářskými příčinami utvářeli rodiče novou demografickou strategii, což bylo příčinou neméně podstatnou. Změna nenastala naráz v obecném měřítku, nýbrž mnohoznačným působením různých vlivů přenášovaných kulturními proudy mezi městem a venkovem a mezi sociálními vrstvami. Začala se redukovat plodnost ve zřetelné souvislosti s morálními normami, náboženskými idejemi, představami o životním standardu a celkovým postojem k životu.

Ve starém režimu bylo pravidlem, že průměrná žena plodila děti celou dobu od sňatku až po příchod menopauzy či po samotnou smrt. Vzdálenost mezi zaznamenanými porody se v Čechách držela průměrně mezi 25 až 30 měsíci, byla-li delší, bylo to způsobeno nezapisováním spontánních potratů v matrikách nebo i přechodnou sterilitou po těžkých nemocech a těžkých porodech. V praxi to znamenalo, že zdravý pár plodil děti s velkou pravidelností po dobu kolem dvaceti let. Za situace, kdy byla sexuální aktivita manželskou povinností a možnost antikoncepce byla vyloučena náboženským fatalismem, který přenášel zodpovědnost za stav pozemských věcí na transcendentní bytost, mohl dosáhnout celkový počet dětí v jedné rodině i dvaceti. Takové sice existovaly, byly ale spíše výjimkou.

Nástup regulace plodnosti předpokládal znalosti některých metod antikoncepce. Pro 19. století etnografové zjišťují celkem volné předmanželské styky venkovské mládeže. Předsvatební sexuální aktivita, která je podmíněna základními znalostmi regulace početí, je

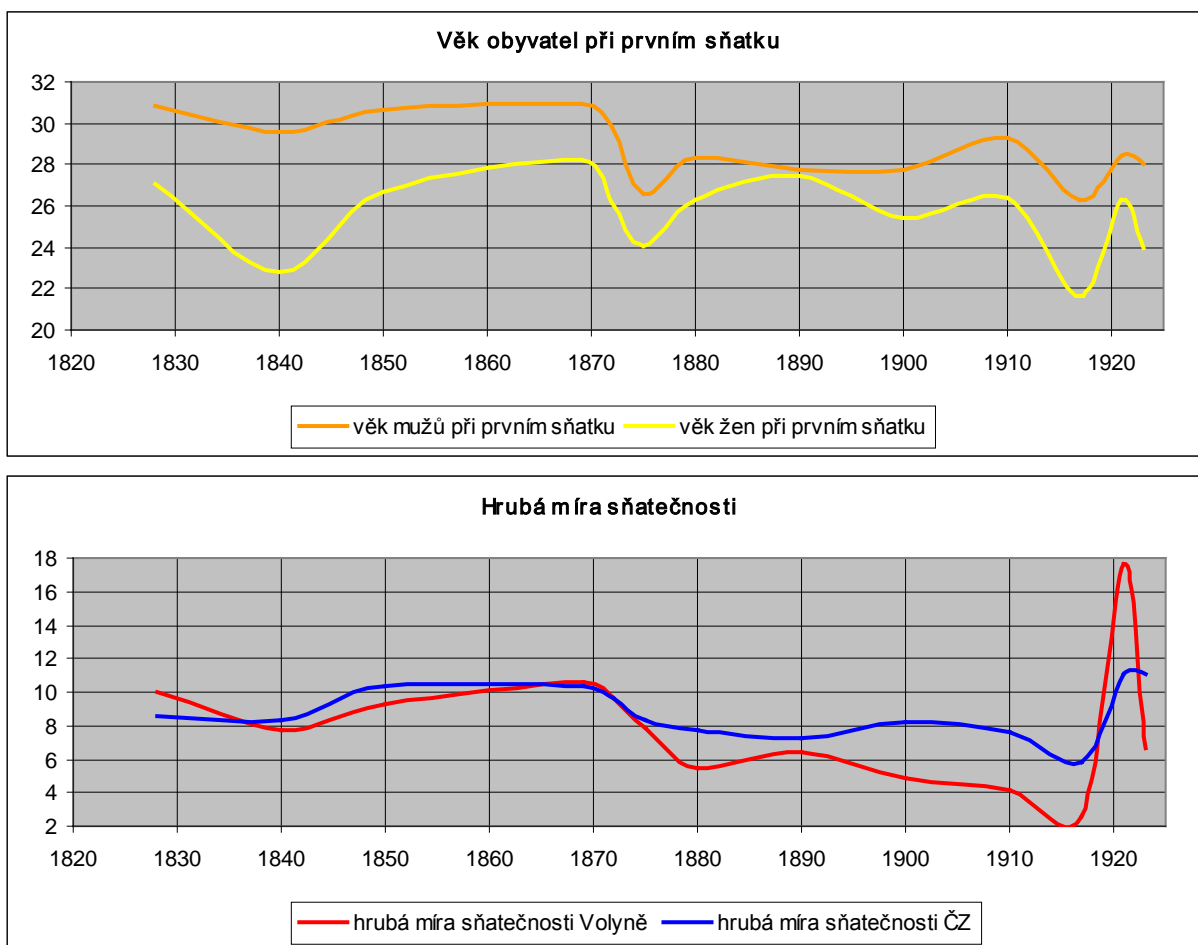
zaznamenaná ale i ve městech a Volyně jistě nebyla výjimkou. Přirozenou regulací byl zdravotní stav rodičky i narozených dětí, společenskou regulací byla výše věku nevěst. Těm nejpozději oddaným už totiž nezbývalo příliš mnoho plodných let. Děti totiž na svět přicházely takřka pouze v manželství, dokonce i na konci 19. století byla ve volyňském okrese nemanželská plodnost pod 4% z celkového počtu narozených dětí, čímž se Volyně s přehledem řadila do skupiny nejřádnějších okresů, průměr českých zemí se přitom pohyboval kolem 12%.

Věk nevěst byl zpravidla určen podobou hospodářského zázemí obou nastávajících manželů. Rozdíly věku nevěst nebyly ale přímo závislé na rozdílu jejich majetku, což se může na první pohled nabízet, důležitější byla míra samostatnosti a hospodářské svébytnosti. V tradičně zemědělské vsi Jiřetice byly nejmladšími nevěstami dcery sedláků anebo chalupníků, když nezřídka nedosáhly ani dvaceti let věku. Staršími nevěstami byly dcery domkářů, nádeníků nebo podruhů. Jejich věk překračoval 25 let, často se přehoupl i přes 30 let. Výjimku tvořily nerovné sňatky, při spojení sedláka, často staršího nebo ovdovělého, s chudou, přesto velmi mladou nevěstou. Po většinu 19. století nedocházelo k vývoji, avšak v posledních dvou desetiletích se obě skupiny začaly přibližovat. Také v protoindustriálních podlaských Nespících se zprvu výše věku nevěst při prvním sňatku od Jiřetic nelišila. Nicméně na přelomu 19. století se rozkolísala natolik, že již není možné vysledovat trend. Od hodnot srovnatelných s velmi stabilními Jiřeticemi v některých letech totiž klesá až k velmi nízkým číslům kolem 23 let.

Ve Volyni se podíváme na vývoj věku mužů a žen při prvním sňatku podrobněji.¹¹⁸ Z grafu je patrné, že se věk obou pohlaví přibližoval, podstatnější je ale jeho závislost na hospodářských výkyvech a první světové válce. Hodnoty jsou nevyrovnané v období první poloviny 19. století, s nástupem hospodářské krize věk prudce klesá, následně se vyrovnává, aby s první světovou válkou klesal znovu. První pohled do grafu jakoby napovídal, že hospodářská krize a světová válka podnítily snahu o manželský život, který měl snad přivodit populační růst. Že je opak pravdou zjistíme, když si křivky srovnáme s grafem hrubé míry sňatečnosti, který ukazuje počet sňatků na 1000 obyvatel. Když klesal věk novomanželů, klesal i počet sňatků. Víme-li už, že se majetnější nebo ekonomicky samostatnější lidé ženili a vdávali dříve než jejich chudší souputníci, je pochopitelné, že se v letech snižování

¹¹⁸ Graf věku obyvatel při prvním sňatku byl vytvořen tradiční metodou vypočítání každoročního věkového průměru a připočítáním hodnoty 0,5. Zdrojem jsou matriky oddaných SOA Třeboň. Graf hrubá míra sňatečnosti vznikl vypočítáním podílu součtu sňatků a počtu obyvatel pro roky 1828, 1840, 1850, 1869, 1872, 1875, 1880, 1890, 1900, 1910, 1917, 1921 a 1923. Důraz byl kladen na to, aby bylo z grafu patrné, jak se vyvíjela sňatečnost v návaznosti na hospodářské výkyvy a první světovou válku. Zdrojem jsou matriky oddaných SOA Třeboň (digi.ceskearchivy.cz)

novomanželského věku ženili a vdávali pouze ti zajištění a příslušníci chudší vrstvy se na rozdíl od doby, kdy se brali ve vyšším věku, nyní neženili a nevदávali vůbec.¹¹⁹

Nový reprodukční režim přicházel do velkých českých měst obecně s koncem 70.let 19. století. V periferních městech a na venkově se změna začala projevovat mnohem později. Pokud se chceme vyhnout pracným postupům výpočtu průměrné plodnosti žen a průměrného věku rodiček, lze nástup moderního demografického myšlení, což je vlastně posunem kvalitativním, kvantifikovat porovnáním porodnosti, věkové skladby obyvatel a migračního salda. Klesala-li porodnost, je možné se domnívat, že klesala i ochota párů plodit v každém věku; jelikož Volyně zaznamenala nejvyšší celkový nárůst obyvatel s koncem 19. století a na počátku století následujícího a víme-li, že byl způsoben výrazně přebytkovým migračním saldem majícím kořeny v přílivu obyvatel na počátku své biologické reprodukční potence,

¹¹⁹ Hodnoty následujících hodnot viz SOA Třeboň, Digiarchiv, Matriky farnosti Volyně

a při zanedbatelných výkyvech porodnosti je důvodné domnívat se, že se nový demografický režim začínal ve Volyni pevněji zakořeňovat až na úplném sklonku 19. století. Nastupoval ale velmi pomalu a byl otázkou spíše celých rodinných generací než jednotlivých ročníků.

Bylo řečeno, že demografické ukazatele ovlivnila změna demografického myšlení, nelze však opomenout ani působení obrácené. Tak lze konstatovat, že k proměně demografického chování obyvatel přispěla natalita, mortalita a obecně přirozený přírůstek nebo míra úbytku populace. Natalita neboli porodnost se měnila průběžně v závislosti na hospodářských podmínkách a stavu populace. Změny úmrtnosti byly naproti tomu více skokové. Přinášely krátkodobé úbytky způsobené epidemiemi, válečnými událostmi a s nimi spojenými vyživovacími problémy. Charakter vlivu úmrtnosti na bilanci přirozené měny obyvatelstva se změnil, teprve když se podařilo snížit úmrtnost na přenosné nemoci. Tempo přirozeného přírůstku se začalo snižovat až v důsledku poklesu porodnosti.

Jak ale vypadal zdravotní stav obyvatelstva, jeho hygienické a životní podmínky a způsoby léčení různých chorob? Nyní se ukáže, že druhá polovina 19. století byla naprosto přelomová. Před tím, než na konci 80. let 19. století mohl okresní starosta poznamenat, že se „*způsob žití zlepšil, strava jest lepší a potřeby na oděv a přepych se zvětšily*“, ¹²⁰ byla situace demografickému rozvoji o poznání méně příznivá. Lidé často trpěli podvýživou, bylo mezi nimi mnoho chromých nebo zmrzačených, neboť nebyla dobře známá anatomie a lidé nedovedli napravit zlomeniny kostí. V populaci bylo ještě v 18. a zkráje následujícího století mnoho slepců, kterým jejich postižení přivodily neštovice. Lidé jedli po celý rok chléb nebo obilné kaše. Novorozeňata byla krmena mateřským mlékem, které když nedostačovalo, bylo nevhodně nahrazováno kravským, v nejchudších domácnostech i kozím. Pokud metabolismus dítěte ustál nebezpečný přísun kravského mléka, brzy mu k němu byla přidávána pšeničná kaše slazená medem. ¹²¹ Strava byla oproti současným někdy až nesmyslným představám o pestrosti tradiční kuchyně obecně jednostranná a plně vycházela z toho, čeho byl dostatek.

Ani ošacení nebývalo z hospodářských příčin dostatečné. Nebylo výjimkou, že měli lidé pouze jedny šaty, které se příliš nečistily. Kvalita vody byla špatná, celkově nedostatečné hygienické podmínky způsobovala přeplněnost obytných domů, nebo přítomnost odpadu.

Situace se zlepšovala jen velmi pomalu. Přispívalo tomu budování kanálů, vodovodu a nových studní. Problémy s hygienou ještě zvětšovala neustálá přítomnost starých řemesel zpracovávajících maso, živočišné tuky a kůže. Ve městě bylo stále mnoho činných

¹²⁰ SOkA Strakonice, Fond Okresní zastupitelstvo Volyně, Zpráva o agrární otázce v poměrech v okrese 1884, 1/1/8

¹²¹ Péče o dítě, Sborník Strakonicka. Strakonice 1938, s. 119

zemědělců, ve většině domů byla domácí zvířata, která sloužila k samozásobitelským účelům. Vyskytovaly se zde četné mydlářské dílny, ze kterých se do městských stok a kanálů vypouštěly nefiltrované a zapáchající odpadní látky. Město podobně zamořovala činnost koželuhů využívajících velký mlýnský náhon k namáčení kůží, které trvalo obvykle celou noc, neboť používat náhon přes den měli kvůli nesnesitelnému pachu zakázaný.

Problémy s hygienou znesvařovaly sousedy, přiváděly zájem inspekci z okresní politické správy i z místodržitelství. Například hostinský Josef Soucha si v roce 1889 stěžoval na souseda mydláře, že „*obecní kanál jest úzký a stálým vtékáním hustých nečistých látek se zanáší, vyráží tato nečistá tekutina do mých maštálí, do stodoly, vytéká vrchem na dvůr a otravuje tím zápachem vzduch.*“¹²² Větším oříškem byli ale řezníci. Velká porážka byla umístěna do samého středu města za radničním dvorkem poblíž chlapecké školy. Od konce 70. let se začalo intenzivně hovořit o jejím přesunu do větší vzdálenosti od obydlené části města. Budoucí umístění jatek na samý okraj Volyně problém úplně nevyřešilo, neboť byla stále postižená alespoň část města poblíž řeky, kde úplně scházela nezávadná pitná voda, a řeka sama, do níž byl odváděn veškerý stok a přepad z jímky na řeznický odpad. Velkým pokrokem bylo vybudování sice hlubšího přesto stále otevřeného betonového kanálu do řeky, který byl veden mezi obývanými domy, problém nedostatečné čistoty říční vody ale vyřešen nebyl.

Problémy s jatky se táhly až do druhé světové války. Ještě před tou první odhalila jejich slabiny inspekce z místodržitelství: „*Stále se vyskytují v obcích při řece Volyňce ležících jednak střevní tyfy, jednak i sněť slezinná u dobytka [...] Celé okolí zápachem z této stoky zvláště v době letní, jest velice obtěžováno.*“¹²³ Další revize, poslaná v roce 1925 tentokrát zemskou zdravotní komisí, proti jejímuž nálezu nebylo odvolání, zaznamenala, že jsou celé „*jatky sešlé, podlaha nečistá, v dlažbě jakási načervenalá tekutina, háky rezavé, omítka potřísněná krví, stoly vůbec nemyté.*“¹²⁴ Jediným kladem mezi zástupem přísných výtek bylo alespoň to, že byly celé prostory dostatečně prosvětlené místy rozbitými okenními tabulkami. Řezníci dali vše do pořádku a na delší dobu plánovali stavbu nového komplexu. K ní ovšem nedošlo, neboť byly prostředky na ní určené promrhány na vojenské účely během druhé světové války.

I ostatní části města blízké řece měly při snahách o udržení zdravého prostředí pro život své těžkosti s expanzí infekčních chorob. Ještě v roce 1924 mohla zemská zdravotní inspekce

¹²² SOkA Strakonice, Fond Archiv města Volyně. II/A/6/1

¹²³ SOkA Strakonice, Fond Archiv města Volyně. II/A/X-5

¹²⁴ SOkA Strakonice, Fond Archiv města Volyně. II/A/X-5

konstatovat, že na celém Podolí, v bývalém židovském ghettu a i ve zbytku spodní části města chyběl zdroj pitné vody. Pro odvádění dešťových vod byly zřízeny vcelku mělké rigoly, které byly spojeny se dvory, takže když pršelo, ze dvora tekly fekálie i močůvka do ulic a potom volně do řeky. Není divu, že se zde stále vyskytoval i tyfus.¹²⁵

Kanalizace odvádějící dešťovou vodu nebo ostatní tekuté odpadní látky se ve Volyni začala ve větší míře budovat až v samé polovině 19. stol. Před tím došlo sice k výraznému, přesto ojedinělému zlepšení čistoty města vydlážděním jeho středu při budování erární silnice v roce 1822. Doba tvorby komplexu kanalizací, vodovodů a studen pokročila až s nástupem městské samosprávy. Její první hlava, již zmiňovaný starosta Hödl, se velmi pozastavoval nad těmi nedostatky, kterými trpěli obyvatelé přeplněného města, jež fungovalo prakticky na tom samém půdorysu jako ve středověku. V roce 1851 se opravil dosud jediný kanál od městského špitálu (nyní č.p. 139) dolů k nynější Palackého třídě. Následně se vystavěly úplně nové kanály, jeden od náměstí skrz ulici Mistra Martina, druhý ulicí od náměstí k Nišovicím. Erární silnice byla ve městě zpevněná dlažbou, navíc mohla odpadní voda snadno odtékat i příkopy této velkoryse stavěné cesty. Za dalších šest let ještě stačilo zřídit a udržovat kanál na Podolí a základní síť tak byla hotová.

Pitná voda se získávala ze studní, z rybníka, který byl hlavním zdrojem měšťanského pivovaru, a z Dobřanovského potoka, odkud čerpal vodu zase velkostatek. Střed města byl zásoben vodou z kašny, kam se od roku 1865 přiváděla potrubím z rybníka. Řeka byla v této době jako zdroj vody naprosto nepoužitelná. Nepili by ji snad ani lidé nepřivykli přílišné hygieně. Nové studny pivovaru byly pořízeny v době jeho velkého rozkvětu v 80. letech, městský vodovod se studničními zdroji pitné vody a se zásobovacími nádržemi se začal budovat před první světovou válkou. Nejprve se s ním začalo uvažovat pouze v souvislosti se stavbou dívčí měšťanské školy, nakonec byl projekt velkorysejší a krom nynější školní ulice s dětskou opatrovnou byly připojeny městské úřady na náměstí a ještě další menší část města k tomu. Projekt se začal připravovat v roce 1910, jednalo se se čtyřmi firmami specializujícími se na stavbu vodovodů, z nichž město vybralo karlínskou společnost K. Kulíře, která měla za sebou stavby a opravy vodovodů a čerpadel v Karlíně, na Žižkově, v Libni, Pardubicích a v dalších městech Čech. Stavby byly skončeny v roce 1913 a staré zdroje pitné vody, které byly tímto nahrazeny, byly po chemickém rozboru prohlášeny za zdroje vody užitkové.

¹²⁵ SOkA Strakonice, Fond Archiv města Volyně. II/A/X-5

Lékařské péči se dostalo velkého pokroku už v době osvícenství. Samoléčitelství bylo ale stále naprostým standardem. V oblasti zdraví a smrti přetrvával pocit životního fatalismu, přesvědčení o tom, že je člověk pevně v rukou božích a že se nemůže jeho vůli protivit. Z tohoto pohledu byl lékař výrazem *obcházení* přírody a boží přirozenosti jako zosobnění vzdoru moderny k tradicionalismu.

Zprvu, v době počátků osvícenských snah, bylo lékařů málo a navíc se s jejich prací velmi šetřilo. Jednak z nedostatku financí pacientů, ale také z prostého strachu. Doktor byl k pacientovi zavolán často až nedlouho před knězem dávajícím poslední pomazání. K porodům, které mnohdy znamenaly přímé ohrožení života rodičky nebo dítěte, se lékař dostal teprve tehdy, když už porodní babě bylo jasné, že rodička bojuje o život. Rodina při tom ještě musela překonávat stud a nechat narušovat pohlavní intimitu rodičky. V tom případě doktor přicházel s ostrým nožem a snahou zachránit alespoň jeden život obětováním života druhého.¹²⁶

Kvalifikace porodních bab se vytvářela zkušenostmi a zdravotnickým a duchovním kursem. Při samotném porodu nesměly za žádných okolností používat jakékoliv nástroje a cokoli do ženy vkládat. Dobře jim měly sloužit pouhé ruce, voda, čistá látka a Bible. Existovalo-li podezření, že dítě vyjde mrtvé, mohla ho bába pokřtít přes břicho rodičky svěcenou vodou, která byla povinnou součástí babické brašny. Jelikož byly baby často nabádány, aby porodu asistovaly střizlivé, je tudíž zřejmé, že se tak mnohdy nedělo. Přesto byly masou obyvatel chápány jako ty pravé, které mají skrze ženská rodidla pohlédnout do očí novému životu nebo nenadálé smrti.¹²⁷

Aktivních porodních bab bylo ve druhé polovině 19. století ve městě vždy kolem čtyř. Neexistovala žádná exkluzivita, každá z nich obvykle rodila děti rodičů jak těch nejzámožnějších, tak těch, kteří byli postaveni na společenském i ekonomickém žebříčku úplně nejnižší. Baby rodily potomky i samotným městským lékařům¹²⁸, je tudíž nepochybné, že požívaly velké důvěry veřejnosti i lékařů, které je v této době nutné chápat jako průkopníky racionalizace a modernizace společnosti. Baby se v průběhu 19. století jistě přestávaly při porodu řídit různými pověrami a byly vzdělány v zásadách hygieny i v obecných postupech během porodu i po něm.

Nemoci dětí i dospělých se nejprve léčily jen domácími prostředky, někdy i zařikáváním. Domácí léčení nebo prevence vycházela dílem z racionálního a dílem

¹²⁶ Lenderová, Milena: Radostné dětství? Dítě v čechách 19. století. Praha 2006; Tinková, Daniela: Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě. Praha 2010

¹²⁷ Lenderová, Milena: Radostné dětství? Dítě v čechách 19. století. Praha 2006

¹²⁸ Digiarhiv SOA Třeboň, matriky volyňské farnosti NOZ 1880-1900

z iracionálního základu. Příkladem mohou být neštovice, proti kterým se v Rakousku očkovalo už od roku 1800 a lidé měly obecně povědomí o tom, že když prodělají neštovice plané, nedostanou již ty pravé. Bylo-li tedy v blízkosti dítě s planými neštovicemi, nechávaly se ostatní preventivně nakazit i bez iniciativy státu. Jiný způsob léčení neštovic v 19. století spočíval ve správném vyřčení zařikávací formule spojené s některým z „*léčivých*“ rituálů. Formule proti neštovicím zněla v Pošumaví takto:

*„Šla Panenka Maria po cestě
potkala neštovice.
Kam vy neštovice, kam jdete?
My jdeme Nanynce (Františkovi, Rozárce, atd.) do očí!
Co tam budete dělati?
Píchat, páliť, tlačiti,
až se budou kosti v hlavě třásti.
Já беру sobě na pomoc
Pána našeho, Ježíše Krista ukřižovaného.
Neštovice, rozplyňte se, skrze Boha živého –
a přestaňte růsti, jako přestalo růsti kamení
od Krista pána narození.
Poklad nespočítáte, trávu na polích,
listí na stromech a špendlíčí v lesích.
Přiletěla karkulice zlatá-
že v ní byla Barbora Svatá –
umí na neštovičky a na brunáčníky. –
K tomu mi dopomáhej:
Bůh otec – Syn – i duch Svatý – Amen!*¹²⁹

Lidé běžně věřili na uhranutí a léčili jej vytíráním očí spodničkou, na kterou předtím plivli. Zánět průšnic byl běžně léčen obklady s kravskou močůvkou. Ječné zrnko zase namířením dvou prstů proti očím a zařikáváním nebo plivnutím do oka, na léčbu očí se používaly pavučiny zvlhlé ranní rosou.

¹²⁹ Domácí léčení na Štěkeňsku. Strakonicko č. 1 roč. V., Stakonice 1939

Mezi lidmi nebyla často a dlouho do 19. století známa ani základní dezinfekční pravidla. Na řeznou ránu, z které bezútěšně tekla krev, se podle zásad místního domácího léčitelství mělo dávat opakovaně čerstvé koňské lejno, po němž mělo přijít na řadu nehašené vápno.¹³⁰ Výsledek byl takový, že pokud člověk z lejna hned nechytí tetanus, zůstala mu alespoň čistá, ale velká rána po této zásadité žíravině. Na koliku lidová moudrost zase radila vymačkat šťávu z koňského lejna, smíchat ji z kořalkou a pít za tepla.

To, co se nepodařilo během osvěcenství, začalo se zakořeňovat působením samosprávy ve druhé polovině 19. století. Úplně novou myšlenkou bylo postavení velké okresní nemocnice. Již dlouho před tím existoval ve Volyni špitál, jehož funkce byla od zamýšlené instituce velmi odlišná. Nebylo to místo, kam by se lidé chodili léčit, ale jednalo se o prostor, kde trávili chudí a slabí poslední dny a týdny svého života. K dispozici byla pouze tři lůžka pro muže a tři pro ženy. Volyňští měšťané začali špitál spravovat od roku 1824, dlouhá léta se zde nic progresivního nedělo, až o 39 let později byl špitál transformován do podoby prozatímní okresní nemocnice.

Mluvit o tom, že by Volyně potřebovala vlastní nemocnici, se začalo již v 50. letech. Na podporu této myšlenky byl uspořádán dokonce i ples, z jehož výtěžku se měla financovat část její stavby. Nových vymožeností se občanům dostávalo však velmi pozvolna. V roce 1863 byla ve Volyni již dvě městem placená lékařská místa, a teprve za dalších osm let byl vytvořen přípravný okresní výbor pro organizování příprav stavby nemocnice, ke které ovšem došlo až za více jak 11 let.

Tato nová moderní budova byla velkou volyňskou pýchou. Zprvu její spádová oblast nezahrnovala pouze samosprávný okres, ale i části sousedních, především prachatického, vimperského a sušického. Zařízena byla pro 43 nemocných s možností přijetí dalších 20. Nacházelo se zde 14 pokojů pro pacienty, jedna ordinace, kancelář, 2 pokoje pro milosrdné sestry ošetřovatelky, 2 pokoje pro opatrovatele, domácí kaple, 2 komory na prádlo, 3 koupelny, kuchyně, prádelna s dvěma kotli, sušárna na prádlo s desinfekční pecí, mandlovna, skladiště na uhlí a dříví, sklep, lednice, 3 skladiště a na dvorku umrlčí komora s pitevnou.

Kvalita lékařů, jejich počet i jejich institucionální ukotvení se měnily v průběhu dlouhých let. Osvícenské reformy Josefa II. stanovily základní kritéria a rámec jejich fungování. Aby lékaři osvědčili své znalosti, museli být, stejně jako porodní báby, tzv. úředně zkoušeni. Vysvědčení dostávali většinou od lékařské fakulty pražské univerzity. Byli ale i takoví lékaři a porodní báby, kteří zkoušení nebyli, ale i tak se věnovali léčení obyvatel.

¹³⁰ tamtéž

Jejich počet se ale snižoval, až vymizeli úplně. Nyní se ale stejně obecně soudí, že až do poloviny 19. století vzhledem k tehdejšímu postupům zásah graduovaného lékaře pacientovi příliš nepomohl a vyléčení záviselo spíše na vážnosti onemocnění a odolnosti nemocného.¹³¹

O pacienty se staralo jak osazenstvo zmiňované nemocnice, tak obvodní lékaři. Území velmi podobné volyňskému soudnímu okresu bylo na začátku dvacátého století rozděleno na tři části. O severovýchodní volyňský se tehdy staral nemocniční lékař Josef Bezděk, obvod zahrnovalo deset obcí volyňského okresu a dvě obce patřící k tomu strakonickému. Žilo v něm přes 7 000 obyvatel. Jihovýchodní volyňský obvod, ve kterém úřadoval Ignác Fügner, zahrnoval devět obcí dohromady s přibližně šesti tisíci obyvateli. Největší obvod, takřka dvojnásobný, měl sídlo v tehdy ještě malé vesnici Vacově, kde působil lékař Josef Chaloupecký, který měl za úkol objíždět tuto hustě zalidněnou hornatou oblast.¹³²

Plynulým vývojem zdravotní péče a dalším zlepšováním hygienických návyků podporovaných stavbami kanalizací i vodovodu se měnily příčiny úmrtí volyňských obyvatel. Kontaminovanou vodou je nejvíce přenášen tyfus i cholera. Jejím původcem je mikrob jenom málo odolný na zevní vlivy. Hyne vyschnutím při pokojové teplotě již za 2-3 hodiny. Mimo lidské tělo vydrží jen krátce, ve vodě ale přežívá i mnoho dní i týdnů. V 19. století se měnilo i tempo umírání. Epidemie infekčních chorob způsobené kontaminovanou vodou rychle vypukly, rychle zase skončily a zanechaly za sebou nárazově mnoho mrtvých, zato mrtvice, infarkty a rakovina způsobovaly úmrtí velmi pravidelně bez ohledu na roční období, hygienu a kvalitu potravin.

Zvýšený počet úmrtí vyplýval tradičně z válečných událostí, které s sebou přinášely hladomory nebo epidemie jako během válek o rakouské dědictví, když Volyní táhlo francouzské vojsko, s nímž do města roku 1742 přišla i epidemie tyfu. Jiným případem byla epidemie asijské cholery v roce 1832. Vznikla v Kalkatě, koncem roku 1831 byla v Praze, v únoru následujícího roku v Písku, v září v Husinci.¹³³ Od září řádila také ve Volyni, kde ji podlehl 20 lidí starších jednoho roku, v celé farnosti se všech lidí zemřelých na cholera blížil stovek. Její následný příchod v roce 1936 ukončil život už menšího počtu lidí.

Další epidemie se na Prácheňsku objevila v roce 1850, byla už ve Strakonících, do Volyně se ale nedostala. Spisovatel Karel Klostermann ve svých pamětech vyjádřil své dojmy z této epidemie, když dorazila do vsí poblíž Sušice. Jeho popis může být návodný i pro představu starších epidemií postihujících volyňské vesnice. „*Příbytky zaváty sněhem až*

¹³¹ Navrátilová, Alexandra: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha 2004

¹³² Fond Archiv města Volyně. II/A/X-5, SOkA Strakonice

¹³³ Mager, Jan Antonín: Epidemie asijské cholery v Prachaticích roku 1832 a její možný příspěvek k poznání tehdejších vodohospodářských poměrů města. In Zlatá stezka, Prachatice 1996

po střechy, takže dlužno bylo prokopat opravdové tunely od stavení ke stavení. Nebylo domu, aby v něm neleželo několik mrtvol a s těmito začasné nemocní na jednom lůžku, přes to, že ony byly již obyčejně v rozkladu. V některých vesnicích vymřela dobrá polovice všeho obyvatelstva a ve stájích ležely mrtvolky dobytka, pohynuvší hlady, poněvadž nebylo lidí, kteří by jej byli pokrmili.“¹³⁴

V dalších desetiletích existovalo už ve Volyni jakési povědomí o prevenci proti těmto infekčním chorobám. Když se v 80. letech 19. století ve Francii vyskytla cholera, která ukončila život velké části obyvatelstva, státní nařízení prikazovalo zachovávat všeobecnou čistotu. I volynští občané se hotovili odstraňovat hnůj z ulic a „vše, co by mohlo svými výpary vzduchu škoditi.“ Někteří se ale proti státním nařízením apelujícím na hygienu vzbouřili, neboť stále neviděli souvislosti mezi možnou infekcí, hnojem, močůvkou a nezajištěnou pitnou vodou.¹³⁵

Chorobou, na kterou v 19. století ve Volyni umíralo s velkou pravidelností nejvíce lidí, byla tuberkulóza. Dobově byla nazývána nemocí chudých, neboť se snáze držela lidí podvyživených, odívaných nedostatečně a bydlících v neutěšených podmínkách. Mnoho vypovídá i etymologie dřívějších názvů tuberkulózy. Souchotiny i úbytě odkazují totiž na ubývání tělesné hmotnosti.

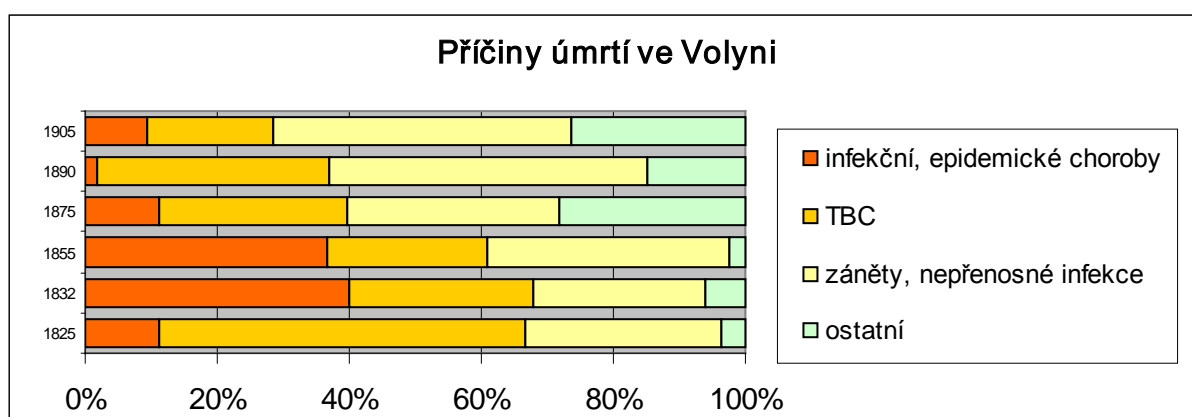
Díky očkování se v průběhu první poloviny 19. století podařilo takřka vymítit černé neštovice. Jak bylo zmíněno, povinnost očkování byla v Čechách zavedena už v roce 1800. Stále se ale hojně vyskytovaly další infekční choroby, které však nebývaly smrtelné. Objevovaly se spalničky, v roce 1896 je ve městě hlášeno dokonce více jak 150 jejich případů. Čas od času se objevily i další choroby jako spála, záškrt nebo chřipka. Ze školních kronik 90. let 19. století byla patrná snaha chřipce předcházet. Obvyklé bylo otevírat okna, aby ze třídy vyprchal nezdravý vzduch. I když byla chřipka nemocí častou, mnoho lidí na ni neumíralo. Dokonce ani při epidemii v roce 1891. Onemocnělo jí mnoho dospělých, zvláště pak fyzicky silných lidí, bezprostředně na ni však nezemřel nikdo.¹³⁶ Poslední epidemie, která masově zaútočila na obyvatele Volyně i celé Evropy, byla španělská chřipka. Snadno se šířila územím oslabeným první světovou válkou, do Volyně přišla s podzimem 1919, ale ani ta nezpůsobila prudký nárůst úmrtnosti.

¹³⁴ Klostermann, Karel: Červánky mého mládí. Praha 1926, s. 107

¹³⁵ Digiarchiv SOA Třeboň, Pamětní kniha města Volyně, s. 153

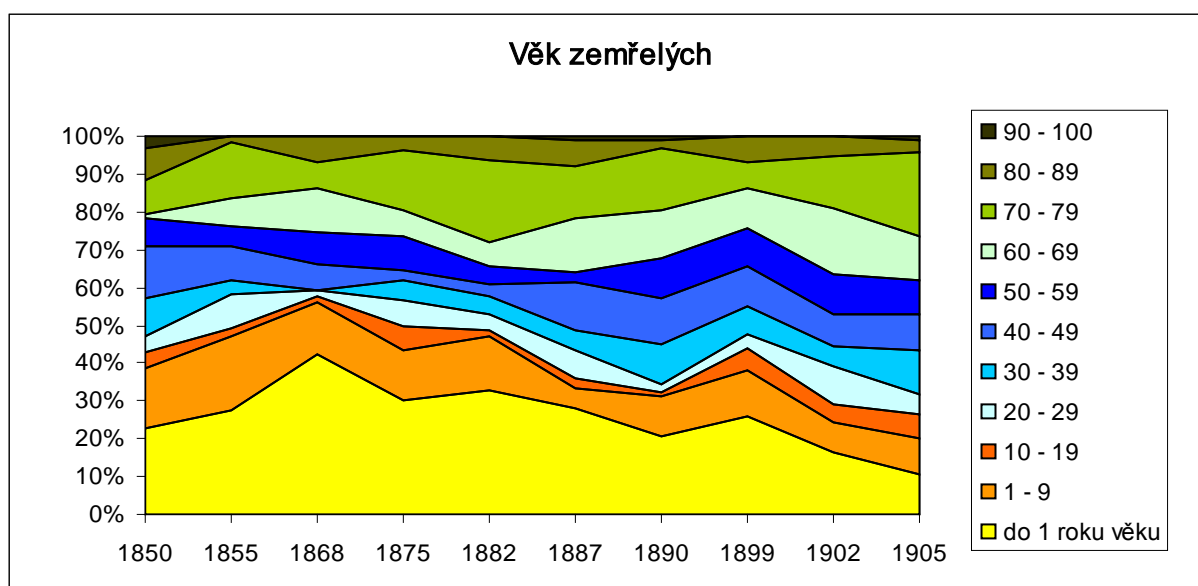
¹³⁶ Digiarchiv SOA Třeboň, Pamětní kniha města Volyně, s. 184, SOA Třeboň, Matriky zemřelých volyňské farnosti, r. 1891

2. polovina 19. století přinesla zásadní změnu struktury druhů chorob způsobující smrt. Jak vyplývá z následujícího grafu¹³⁷, postupně ubývalo přenosných infekčních nemocí. Počet úmrtí na TBC se příliš v relativních hodnotách neměnil. Takřka vůbec se ale neměnil v hodnotách skutečných. Zato třetí skupina nepřenosných infekcí rostla stabilně a byla dominantní až do doby, kdy se začala masivně užívat antibiotika. Zároveň je pravděpodobné, že průměrný věk zemřelých na choroby třetí a čtvrté skupiny byl větší než těch z prvních dvou, a ubývalo-li lidí zemřelých v epidemiích, je jasné, že se prodlužovala i délka dožití a zvětšovaly se předpoklady pro růst populace.

Nárůst populace byl částečně určen i poklesem dětské úmrtnosti. Ta přes svou značnou rozkolísanost a nepravidelnost začala velmi pozvolna klesat až v posledních desetiletích 19. století. Na jeho počátku musela dosahovat až 30%, potíž je ale v tom, že v té době nebyly do matrik zaznamenávány jistě všechny mrtvé děti, zvláště ty, které se dožily jen pár hodin nebo dní. Přehlednějším zdrojem informací, než je v tomto případě dětská úmrtnost, bude pomocná kategorie věk nebožtíků. Tato kategorie je směrodatná, pokud je společnost víceméně stacionární a pokud v oblasti příliš nekolísá počet narozených dětí a celkový počet zemřelých.

¹³⁷ Do první skupiny „infekční a epidemické choroby“ jsou zařazeny úmrtí, jejichž příčina je v matrikách označená jako: *tyfus, cholera, úplavice, záškrť*. Druhá skupina TBC jsou *tuberkulóza, souchotiny, oubyť*. Tato skupina má mnoho společného s tou první, je ale natolik velká a postupem doby velmi málo proměnlivá, proto tvoří zvláštní celek. Třetí skupinu tvoří všechny nepřenosné infekce jakéhokoliv původu, například *zanícená hrud', zápal plic, gangréna, zánět pohrudnice, myelitís, scrophulosa, Brightova choroba atd.* Mezi Ostatní je pak zařazen: *infarkt, mrtvice, rakovina, padoucnice, angina pectoris atd.* Ze statistiky byly vyloučeny děti zemřelé na psotník, což jsou téměř všechny děti do jednoho roku věku. Psotník byla obvyklá univerzální deklarovaná příčina úmrtí malého dítěte, ať už bylo skutečnou příčinou cokoliv. Proto by nemělo jeho zařazení do grafu valný význam. Velký lékařský slovník. Výkladový slovník pro lékaře a farmaceuty. Praha 2003

O nespolehlivosti hodnot týkajících se počtu zemřelých novorozeňat v nejstarší době již byla řeč, proto nás nepřekvapí jejich stoupající počet v prvních dvou desetiletích sledovaného období. V roce 1868 bylo mezi volyňskými mrtvými takřka 60% dětí do 19 let, naopak necelých 20% lidí zemřelo v produktivním věku. Tyto hodnoty ještě odpovídají starému demografickému režimu s velkým relativním počtem narozených a velkým počtem zemřelých při extenzivním populačním rozvoji.

Velký počet mrtvých dětí a především novorozeňat a batolat byl v této době *normální* a *obyčejný*. Nad úmrtím nemluvněte tak nebývalo mnoho nářku. Matky se utěšovaly: „*Pán Bůh mu dobře udělal, že si ho vzal, když nebyl zdrav.*“ A sousedky soustrastně mírnily smutek: „*Když umře malé dítě, druhé již nakoukává do okna.*“¹³⁸ V dopise svému švagrovi vystihl dobře situaci katecheta Václav Čeněk Bendl žijící v této době ve Volyni, když tlumočil dobré zprávy od maminky: „*všichni jsou zdraví, jenom malá Kačenka umřela.*“¹³⁹ Ukazuje to, s jakou samozřejmostí předával tehdejší člověk zprávu o úmrtí malého dítěte; dětská úmrtnost byla něco normálního i v řeči, byla běžná nejenom fakticky, ale i diskursivně.

Průměrný roční přírůstek obyvatel českých zemí během 18. století byl dán dominantně jeho přirozenou složkou a celkově dosahoval 0,65%. Mírně vyšší byl v první polovině než v polovině druhé. Od konce této etapy se průměrný přírůstek začal opět zvyšovat a v 19. století dosáhl rekordních 0,68%. Ve zlomovém roce 1902 se v českých zemích narodil nejvyšší počet dětí, od té doby počet narození klesá.

¹³⁸ Péče o dítě. Sborník Strakonicka, Strakonice 1938 s. 119

¹³⁹ Památník národního písemnictví. Fond Václav Čeněk Bendl. Korespondence osobní

Velký nárůst obyvatel v přelomu století byl způsobený tím, že se nejprve zvyšoval počet osob dožívajících se dospělosti z důvodu lepších zdravotních a hygienických návyků a lékařské péče, naopak plodnost přetrvávala na stejných hodnotách a začala se snižovat až později.

Vývoj přirozené měny Volyně lze rozdělit do dvou částí, na období nárůstu a období poklesu počtu obyvatel přirozenou cestou. V prvním období od roku 1840 do roku 1886, kdy počet zemřelých nikdy dlouhodobě nepřevýšil počet narozených, hodnoty rovnoměrně oscilují mezi nominálním přírůstkem 10 a 40 osob, průměrně v této době rostl počet obyvatel o 23. V následujícím sledovaném období od roku 1887 od konce století naopak nominální počet narozených nikdy dlouhodobě nepřekročil nominální počet zemřelých. Nyní počet obyvatel Volyně každoročně klesal průměrně více jak o 18 lidí. Rozdílnost těchto dvou období byla dána i pomalým ale stabilním nárůstem nominální hodnoty zemřelých v celém sledovaném období a stagnací počtu porodů, který byl až do roku 1886 s odečtením výkyvů¹⁴⁰ vyšší než počet úmrtí. Počet porodů ale v 80. letech prudce poklesl, ostatně stejně jako sňatečnost, o níž byla řeč dříve.

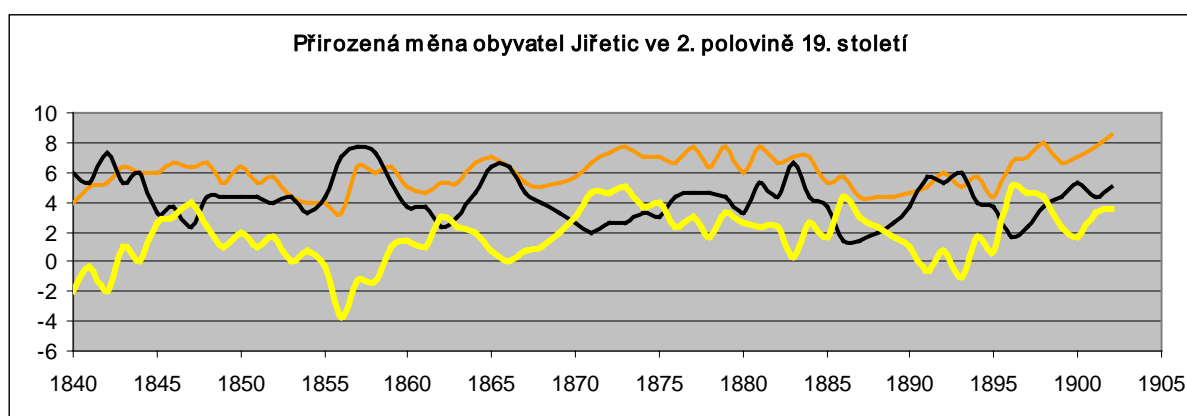
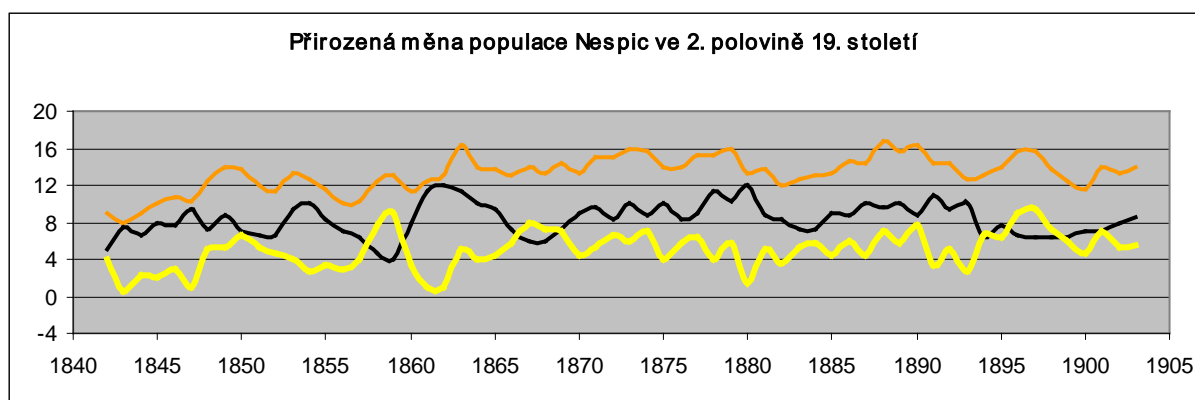
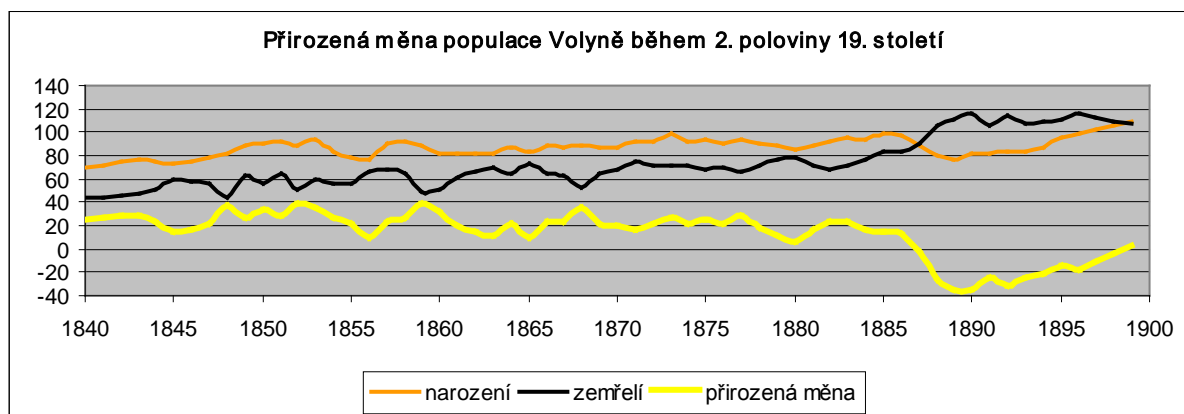
Z předchozích zjištění je jasné, že byl úbytek přirozenou cestou v posledním dvacetiletí 19. století způsoben záporným migračním saldem, když připustíme, že migrovali v drtivé většině lidé na počátku nebo na vrcholu reprodukčních schopností. Vinit lze jednoznačně hospodářskou krizi, během níž nebyla Volyně schopná zajistit dostatek pracovních míst, a zároveň proběhla dopravní revoluce, která přesun obyvatel zjednodušila. Přirozený úbytek populace byl způsoben i přesto, že stoupal průměrný věk dožití, notně byl snížen výskyt infekčních chorob, které v předchozích desetiletích způsobovaly ztrátu nejvíce životů.

Nespice, mající stále mezi 250 a 300 obyvateli, jako zástupce protoindustriální oblasti vykazovaly stabilní přirozený přírůstek. Ten byl způsobený velkým vystěhovalectvím a stabilní porodností. Jednodušeji řečeno, lidé se zde rodili přes to, že jich mnoho v produktivním věku emigrovalo, a při tom mnoho dospělých zde narozených umíralo mimo svou obec.

V Čechách stejně jako v západní Evropě převládal způsob předání zemědělského majetku jedinému dědici. Až do 60. let 19. století byla tato praxe podložena i zákonem o nedělitelnosti selské usedlosti. Proto bylo v této době pro další mladé členy rodiny

¹⁴⁰ Eliminace meziročních výkyvů bylo dosaženo metodou tříletých průměrů. Konkrétně se počítá tak, že je přesný počet narozených nebo zemřelých v konkrétním roce nahrazen průměrem z roku stávajícího, předešlého a následujícího. Tímto způsobem lze odhalit křivku dlouhodobého trendu a přitom se vyvarovat zneprůhlednění, neboť při sledování dlouhodobější perspektivy zůstávají hodnoty naprosto přesné. Nevýhodou této metody je, že znejasňuje hodnoty při studiu krátkodobé perspektivy, konkrétně při skokových úbytcích počtu obyvatel, jako byly válečné operace nebo epidemie.

v úrodnějších oblastech typické, že před sňatkem odcházeli do služby. A ti, kterým nestačil dědický podíl k založení vlastní rodiny, odcházeli, aby tak ještě ulehčili svým rodinám a aby zlepšili své šance na manželském trhu. Toto je jedno z vysvětlení vývoje měny obyvatel v poslední srovnávané oblasti. Jiřetice zastupující selsko-zemědělské prostředí jsou demograficky nejstabilnější. Z dlouhodobého pohledu zaznamenávají stagnaci jak počtu obyvatel, tak počtu narozených i počtu zemřelých.

4. 4. VĚKOVÁ SKLADBA OBYVATELSTVA

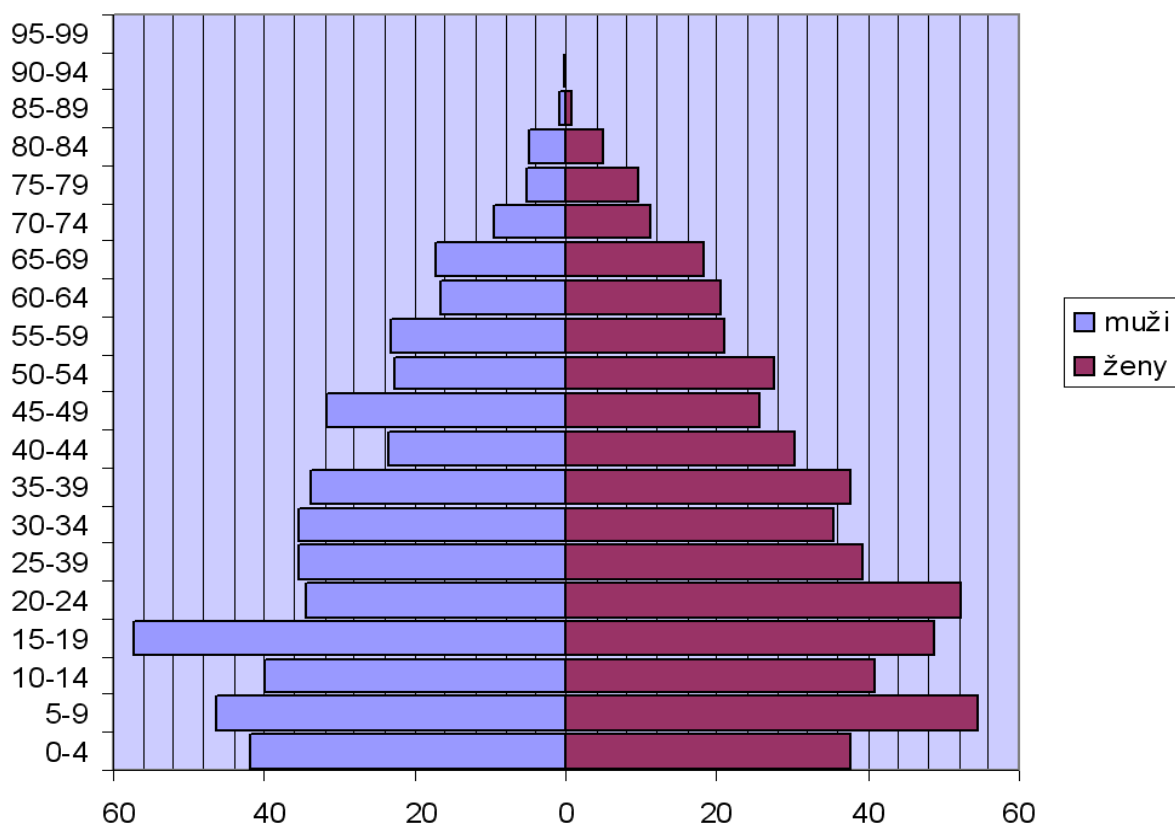
Až do 18. století se v rámci českých zemí podíl jednotlivých věkových skupin na celku příliš neměnil a populace zůstávala mladá. Děti do 15 let byla celá třetina, 45% lidí bylo mladších 20 let. Naopak osob starších 50 let byla pouze desetina. Na venkově byl o něco vyšší podíl dětí a starších osob narozdíl od měst, která začínala růst přílivem obyvatel v reprodukčním věku. Podle Sundbergovy typologie populací se jednalo o progresivní populaci, protože měla tendenci se přirozenou cestou zvětšovat. Sundberg krom tohoto určuje ještě typ stacionární a typ regresivní, kde počet lidí v poproduktivním věku převyšuje počet dětí do 15 let.¹⁴¹ Typ populace byl v českých zemích produktivní až do roku 1900, tehdy vypadala věková skladba obyvatelstva prakticky stejně, když měl její graf vzhled pravidelné pyramidy. Od roku 1910 se tato pyramida začala více a více odspodu zplošťovat.

Volyně měla čistě stacionární typ populace mající poměr dětí a lidí v postproduktivním věku přibližně 8:7 již v roce 1880. K pomyslnému zužování základny pyramidy docházelo ještě o deset až patnáct let dříve. Vývoj po roce 1880 byl na rozdíl od vývoje předchozího plný výkyvů. Kolísání velikosti základny věkové pyramidy vyplývalo z kolísání porodnosti popsané v předchozích kapitolách. Trend stárnutí populace se mírně zpomalil ještě v letech přelomu století, kdy se začala nakrátko zvyšovat natalita, typ společnosti se v následujících desetiletích blížil regresivnímu typu společnosti. Konvexní tvar grafu znamenající příchod regresivního typu se již nikdy nezměnil.¹⁴²

¹⁴¹ Maur, Eduard: Základy historické demografie. Praha 1978, s. 93

¹⁴² SOkA Strakonice, Fond Archiv města Volyně, souborné materiály sčítání lidu roku 1880

Věková skladba obyvatel Volyně v roce 1880

4. 5. KONCENTRACE OBYVATELSTVA

V modernizačním období zasáhl Volyni posun v oblasti koncentrace obyvatel, neboli zvětšování velkých sídel a zmenšování těch malých. Počátek největšího stavebního růstu města co do počtu domů spadá do druhého desetiletí 20. století a poté se růst ještě zrychluje. Tyto hodnoty však nezaznamenávají přestavbu starého městského jádra, která probíhala po celou druhou polovinu 19. století. Staré domy byly přestavovány nebo bourány a na jejich místě byly budovány nové, obvykle větší natolik, aby v nich žil i dvojnásobek původního počtu lidí.

Posun k lepšímu bydlení zaznamenal po polovině 19. století i kronikář a starosta Hödl. „Posledně popsaná padesátiletá doba byla pro Volyni dobou příznivou soukeníkům a tkadlcům [...] Snad nikdo z nich ani 100 cihel na opravu svého domu nekoupil, stavení nechali sejít [...] A ještě roku 1830, když jsem se do Volyně dostal, jen farní kostel však bez věže, starý zámek, panský pivovar a nový domek vedle kostelních schodů taškami kryty

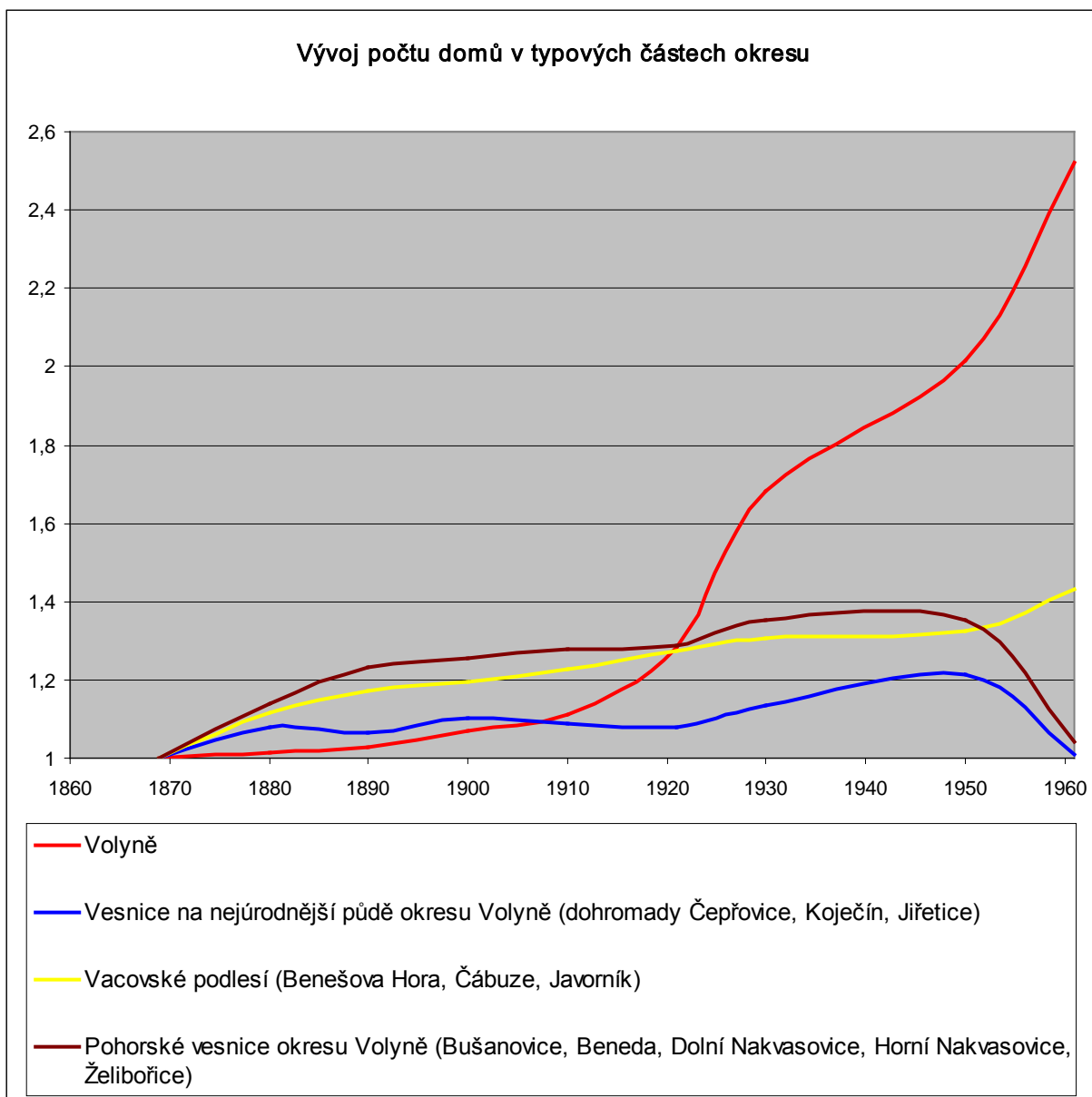
*byly, ostatní celé město šindelem, ano i více hospodářských stavení slámou. A když až po roce 1848 chuť k stavbě se vzbudila a právě místo těch nejhorších a sesutím nejvíce hrozících domů. nynější nejlepší domy se postavily...*¹⁴³

Podobná přestavba jako ve městě Volyni proběhla i na venkově. Stabilní katastr, jehož část mapuje Volyni a její okolí v roce 1837, dokládá část informací potřebných k poznání podoby a velikosti tehdejších vesnic. Zatímco obytné domy relativně přelidněných podleských vesnic byly vystavěny naprosto dominantně ze dřeva, domy bohatých Jiřetic s Koječínem byly už v tomto roce vybudovány z nehořlavého materiálu a v největší míře z kamene. Hospodářské budovy byly v obou případech dřevěné.

Zvětšování co do počtu domů nelze zaznamenat u žádného z typů vesnic volyňského okresu. Můžeme sledovat stagnaci vesnic zemědělských v úrodné oblasti s prvním mírným nárůstem v sedmdesátých letech 19. století a druhým mírným nárůstem v meziválečném období. V méně úrodných zemědělských oblastech byla situace obdobná s tím malým rozdílem, že rozrůstání vesnic bylo mírně větší. První období růstu zde vyplývá z masivnějšího zvětšení populace, druhé naopak při jejím razantním zmenšení. Zatímco v prvním období se více neměnily požadavky na bydlení, druhý nárůst probíhající mezi válkami již jasně předpokládá zvýšené nároky tehdejších obyvatel. Kontinuální nicméně taktéž velmi pomalý progresivní vývoj sledujeme i v protoindustriálních oblastech Podlesí.¹⁴⁴

¹⁴³ Digiarchiv SOA Třeboň, Pamětní kniha města Volyně, s. 24-25

¹⁴⁴ Hodnoty v tabulce vyjadřují koeficientový růst podle roku 1869. Nominální data jsou získána z Retrospektivního lexikonu obcí České republiky 1869-2005. Praha 2006

V době, kdy ve většině království probíhal proces koncentrace obyvatelstva a jeho přesunu do měst, zachovávala si Volyně k jejímu okolí přibližně stejný nebo velmi mírně se měnící poměr. Podle sčítání lidu v roce 1910 žilo v obcích do 2000 obyvatel 59% veškeré populace celých Čech. V zemědělských okresech jihozápadu, kam volyňský okres patřil, bylo ve stejném roce v těchto obcích 77,3%.¹⁴⁵ Ještě vyšší jsou hodnoty týkající se přímo Volyně, ve stejném roce tento počet přesahuje dokonce 86%. Vývoj je počínaje první polovinou 19. století až do druhé světové války velmi pomalý a v celém období se měnil pouze v řádu jednotek procentních bodů.

¹⁴⁵ Ullmann, Ota: Dějiny obyvatelstva českých zemí v letech 1754-1918, díl 2. Praha 1978, Tab.I, s. e8

Přesná míra koncentrace obyvatel ve městě je sledovatelná až v době pravidelných sčítání lidu, která přinášejí tyto hodnoty:

počet obyvatel v letech:	1869	1910	1930
okres	23787	23532	21474
Volyně	2558	3156	3083
míra urbanizace v %	10,75377	13,41152	14,3569

V první etapě se podíl obyvatel zvyšoval rozrůstáním Volyně, ve druhé etapě se vývoj změnil, růst Volyně se zastavil a míra urbanizace se zvyšovala odstěhováváním obyvatel vsí za hranice okresu.

5. VÝVOJ VOLYŇSKÉHO ŠKOLSTVÍ

5.1. OBECNÉ TENDENCE VÝVOJE STÁTNÍHO ŠKOLSTVÍ

*„Město Volyně, ač skromnými prostředky hmotnými vládnoucí, přece nikdy nepustilo ze zřetele důležitost, potřebu vzdělání a vychování mládeže, hledalo provždy býti v popředí s městy v ohledu tom pokročilými, snažilo se poskytnouti budoucímu dorostu občanů potřebnou dopravu pro život a to školou.“*¹⁴⁶ Ve výrazně hospodářsky zaostávající Volyni, bylo možné vysledovat jasnou snahu o opětovný vzestup města, jehož se mělo dosáhnout vzděláním mladých generací a kulturním rozvojem. Kultura v užším slova smyslu byla doménou větvící se rodiny spolků, naopak školství bylo více vzdálené dopadům občanské iniciativy, když se vyvíjelo dílem působení státu, země, církve a městské samosprávy.

Podoba školství volyňského stejně jako jakéhokoliv jiného v sobě ukrývá odkazy na jakosti hospodářského života, je jasně spoluurčena ekonomickými potřebami zřizovatelů i žáků a jejich rodin. Krom hospodářství se zde odráží i společenský a politický pohyb. Ve třídách se uplatňovala socializace v řady poddaných absolutní monarchie, později občanů Rakouska a Československa. Mimo tradiční školské disciplinace nebyli žáci ušetřeni propagandy náboženské i politické, která musela být souladná s vlastnostmi tehdejších společností.

Před nástupem moderní doby ve druhé polovině 19. století byl provoz škol i dohled nad nimi v agendách církví. Stejně jako většina českých měst i venkova byla Volyně v raném novověku protestantská, v 16. století je dokonce sídlem jedné z 101¹⁴⁷ utrakvistických škol, které byly rozesety po celých Čechách. Organizační struktura katolické církve i jejího školství byla tehdy rozvrácená. Katolické školy se během dominance utrakvistických nejvíce držely na jihu a západě Čech s místními centry v Českých Budějovicích, Plzni, Strakonících a Blatné. Farská neboli dětinská škola se nacházela i ve Volyni, pravděpodobně pouze po přechodná období, později v době protireformace však farská škola získala na veřejné vyučování monopol, stejně jako katolická církev získala monopol na správu duší volyňského křesťanstva.

Až do osvícenských reforem neměly školy jednotnou metodu vyučování, jednotný způsob rozdělení dětí do tříd ani totožné osnovy, toto vše bylo určeno libovůlí jejich provozovatelů a místních učitelů. Školské reformy Josefa II. a Marie Terezie kromě povinné

¹⁴⁶ SOkA Strakonice, Fond Základní škola Volyně. Kronika chlapecké školy obecné, s. 58

¹⁴⁷ Šafránek, Jan: Školy české. s. 35

šestileté školní docházky od šesti do dvanácti let věku stanovily dozor nad školou, jímž byly pověřeny jednotlivá krajská děkanství, neboli vikariáty, nejvyšším dohledem nad všemi hlavními, triviálními i normálními školami v království byl zaměstnán vrchní školní dozorce při zemské vládě v Praze. Reformami se jednotila též výuka, byla vydána tzv. Methodní kniha, jíž se řídili všichni učitelé českých i německých škol v rakouských zemích.¹⁴⁸ Jednotné učebnice pro samotné děti byly vydávány nejprve v německém jazyce ve Vídni, brzy na to též v Praze, a tak měli žáci možnost používat slabikáře, abecední tabulky i matematické přehledy psané ve svém mateřském českém jazyce.

Snahy již 15 let mrtvého Josefa II. byly v mnohém uplatněny ve školském zřízení z roku 1805. Bylo více systematizováno rozdělení škol podle funkce, velikosti a zřizovatele, definován byl zřetelný zájem státu na vzdělání a disciplinaci dětí, jejichž kulturní vzestup byl nyní spojován s vzestupem celého státu. Školní docházka byla zachována mezi 6. a 12. rokem života. Děti v tomto věku byly zákonnými nařízeními chráněny před činnostmi, které by znemožňovaly jejich účast ve škole nebo které by je mohly *předčasně znemravnět*. Konkrétně byly chráněny před pasením dobytka, před stavěním kuželek v hospodách i před prací v továrnách. Přijal-li někdo do služby dítě mladší 13 let, měl být citelně trestán a donucován, aby ho do školy napříště posílal.¹⁴⁹

Povinná docházka mohla být uplatňována ve školách obecných - triviálních, které fungovaly buď v rámci fary, nebo jako pobočky, poté ve školách hlavních, jež byly určeny především jako předstupeň dalšího vzdělávání a proto byly umísťovány do měst. Ne však do Volyně.¹⁵⁰ Při těchto školách byly otevírány učitelské kursy, nejbližším takovou institucí pro volyňské žáky byla strakonická hlavní škola.

Prudší změny ve školském systému Rakouska slibovaly občanské a národní revoluce v letech 1848 a 1849. S ambiciózním projektem Nástinu školství přišel sekretář ministra vnitra Arnošt z Feuchterslebenu.¹⁵¹ „*Hluboko cítíme nutnost zlepšiti veškero vyučování; konečně možno začíti rozhodným činem. Začítí musí stát; žádá toho jak důležitost předmětu pro všecku občanskou společnost, tak i povinnost, aby každému občanu, i nejchudšímu, otevřela se cesta ke vzdělání.*“¹⁵² Podle Feuchterslebena se mělo začít dbát na rozdílné potřeby jednotlivých částí státu, za nejdůležitější článek státního školství považoval proto

¹⁴⁸ Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den k. k. Erblaendern

¹⁴⁹ Dvorský dekret 28.2.1787, podle Šafránek, Jan: Školy české. s. 219

¹⁵⁰ Obecné školy: triviální (děti často rozděleni na 3 oddělení – po dvou letech – na slabikanty (ranní vyučování), čtenáře a počtáře (odpolední vyučování). Školy se dělily na farní přidružené k faře, filiální a lokální. Hlavní školy o třech nebo čtyřech třídách (viz Šafránek,...)

¹⁵¹ svobodný pán Arnošt z Feuchterslebenu, narozen 1806 ve Vídni, zemřel 1849 tamtéž, autor Diätetik der Seele

¹⁵² Šafránek, Jan: Školy české II., Praha 1918. s. 14

tzv. národní školy. Dalším stupněm měly být školy střední, kam se měly zařadit školy odborné a ty, které poskytovaly širší obecné vzdělání, jako byla gymnázia, školy měšťanské a reálné. Zde měli být žáci připravováni na studium na univerzitě nebo na technice. Změny byly prosazeny a napříště provoz národních škol finančně zajišťovaly jednotlivé obce a přímou správu vykonávaly školní komise. U zámožnějších občanů bylo povoleno školné, které ovšem neměli vybírat učitelé, jak tomu bylo dosud, ale samotná obec. Zároveň byl stanoven minimální plat učitelů, který ve Volyni činil 200 Zl. Vyučovalo se náboženství, trivium v jazyce obce – (čtení, psaní, počítání), mateřská řeč a nově i přírodopis s vlastivědou. Pro Volyni dále z *Nástinu* vyplývalo, že by se měl německý jazyk vyučovat pouze s nařízením obecního zastupitelstva. Cílem Feuchterlebena bylo otevřít v každém městě Rakouska alespoň jednu školu měšťanskou nebo reálnou, ostatní střední školy, mezi něž se řadily i ty volyňské, se zřizovaly z libovůle a potřeb obce nebo země, nikoli však z nařízení státu.

Nový školský systém zůstal v přibližně stejné podobě zachován i po odeznění revolučního ruchu a nástupu absolutistického řízení státu. Největší změnou byla oproti původnímu *Nástinu* možnost biskupů dohlížet na školy národní i střední, kvantita výuky náboženství ale zůstala zachována. Dohled církve nad školami měl protisekularizační osten především v uplatňování církevních morálních normativů, možnosti biskupů určovat ty *správné* učitele a odvolávat ty morálně nekompetentní, neboť podle platného konkordátu, který se stal součástí rakouské legislativy v roce 1855, „za učitele může býti ustanoven, kdo jest bez poskvrny ve víře a mravech; kdo by se uchýlil od pravé víry, může býti ze školy odstraněn. Konkordát vyhrazoval dokonce církvi právo „stíhati knihy škodlivé náboženství a počestnosti a odvracetí věřící od jejich čtení“.¹⁵³ Dobrým předpokladem pro zlepšení výuky byly naproti tomu přísnější jednotné požadavky na učitele a učitelky, kteří museli nyní získat pedagogické vzdělání na metodicky inovovaných dvouletých kurzech učitelství, jež zůstávaly při hlavních školách, poté co tito zájemci o pedagogickou činnost ukázali dobré duševní i tělesné předpoklady po absolvování nižší reálky nebo gymnázia.

Další modernizační změny v rakouském školství nastaly spolu s přehodnocováním dosavadního způsobu vládnutí, ale i celého státního uspořádání po porážkách státu Itálie a Francie u Magenty a Solferina v roce 1859 a po rychle bojované a rychle prohrané prusko-rakouské válce 1866. Konzervativní vídeňští centristé se dostávali do trvalé defensivy, své místo na slunci naopak hledali národně-konzervativní politické reprezentace a především

¹⁵³ převzato z Šafránek, Jan, s. 75

němečtí liberálové, kteří byli hlavní hnací silou v revidování konkordátu z důvodu zrušení privilegia církve na výuku a zestátnění dohledu nad školami. Liberálové prosazovali proti vůli českých, haličských i uherských zástupců v říšské radě povinné vyučování němčiny jako jednotícího státního jazyka. Plně se uplatnili v Auersperkově vládě, čeští Němci Eduard Herbst, Leopold Hasner a Karel Giskra se stávají ministry spravedlnosti, kultu a vyučování a vnitra.

Naopak čeští poslanci ruku v ruce s českou národní veřejností chápali nástup německých liberálů jako národní ohrožení. Vedle státoprávních nároků požadovali též uchování českých obecných i měšťanských škol a počestění středních a vysokých škol, dosud německých. Toho se mělo docílit posilováním zákonodárné role jednotlivých zemských sněmů. V otázce vztahu církve a škol byla česká politika později rozdělena přibližně podle mladočesko-staročeského štěpení. Otázka církevní byla nicméně v české argumentaci až ve druhém sledu za otázkou národní a jazykovou.

Zákon o vztahu školy k církvi byl vyhlášen po panovníkově sankci v květnu 1868. Tím byly provedeny ústavní změny v oblasti práva školního dohledu, o které nyní církev přišly na úkor státních institucí. Otázka vztahu církve a škol se k opětovnému řešení vrátila v roce 1880 po nástupu Taafeho konzervativní vlády, naprostou dominanci státu ve školství to ovšem nezviklalo.¹⁵⁴ Neznamená to ovšem, že by byla výuka na státních obecných školách plně zesvětštěna, ba naopak, náboženství zůstávalo jedním z prioritních předmětů a bohoslužebné obřady zůstávaly nedílnou součástí školního roku. Například v roce 1894 popisuje s náboženským nadšením školský kronikář četnost obřadů takto: „o náboženskou stránku výchovy starali jsme se, pokud bylo v moci naší. V neděli, ve svátek i všední dni po celý rok – mimo dobu zimní účastnili jsme se s mládeží služeb Božích, kromě toho i ve dnech jmenin J. J. V. V. Císaře a Císařovny, v den vystavení nejsvětější svátosti oltářní a na popeleční středu. Rovněž byli jsme účastni průvodů církevních o sv. Marku, v dnech Křížových a o Božím těle. Žactvo vykonalo třikrát sv. zpověď a přistoupilo ku stolu Páně, totiž na počátku školního roku 17. a 18. listopadu 1893, v čase velikonočním 13. a 14. dubna a na konci školního roku 30. a 31. července 1894“¹⁵⁵ Povinná náboženská výchova i školní bohoslužby a jiné církevní obřady pro žáky v době vyučování trvaly i během meziválečné republiky, byly však postupně omezovány.

¹⁵⁴ především se jednalo o školskou novelu v roce 1883, viz Kopáč, Jaroslav: Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867 – 1914, Brno 1968, s. 36 - 42

¹⁵⁵ SOkA Strakonice, Fond Základní škola Volyně, Kronika chlapecké školy obecné, s. 43

Co se rozdělení pravomocí mezi Vídní a jednotlivými zeměmi týká, nový školský zákon z roku 1869 upravující fungování obecných a měšťanských škol věc volby vyučujícího jazyka přenechával zemským školním úřadům, které měly též ke schválení předkládat ministerstvu kultu a vyučování návrhy učebních plánů.

Liberální vláda předsedy Stremayera neměla příliš pochopení pro kulturní vzestup jednotlivých národů Rakouska. Vláda hraběte Taafeho sice neuspokojovala české státoprávní požadavky, ve věcech rozvoje národní kultury naopak ustupovala zemským a národním ambicím. Dohromady ale konzervativní vlády smíchaly s těmi liberálními takové podmínky, které, byť zvolna, přispívaly k osvobození školy od církví a v českých školách k odvrácení německé jazykové ofenzívy.

Správa obecných, měšťanských a dříve národních škol spadala pod správu příslušného vikariátu a od poloviny 19. století i pod obecní samosprávu. Vikariátní úřad v roce 1870 ztratil svou povinnost, která byla převedena na c. k. školní inspektory. Změny byly krom dohledu učiněny i v systému správy, za níž byla zodpovědná nyní nová místní školní rada přímo podřízená c. k. školní radě okresní při hejtmánství a ta zase té zemské. Volyňská obec se sekularizačnímu tlaku zprvu bránila a odmítala volit místní školní radu nové školní zákony bojkotovala celé čtyři roky, až ustoupila.¹⁵⁶

K probuzení nových snah o další změny v nyní již notně usazené organizaci škol přispěl vznik Československé republiky. Návrhy na úplnou strukturální reformu školského systému však zůstaly nerealizovány. I další výsledky reformátorů byly také téměř nulové, největší modernizačně-sekularizační vymožeností bylo zmírnění náboženské výchovy tím, že se z ní bylo možné odhlásit. Bylo to ovšem byrokraticky znepříjemněno příslušnou žádostí rodičů z výuky náboženství vyvazovaného dítěte na okresní komisi, která ji měla následně schválit.

Až následně byly vládou republiky prohlášeny náboženské úkony pro žáky i pro dozírající učitele na všech státních školách za dobrovolné. Republikánskou novinkou bylo zařazení občanské nauky do výuky, zde ale učitelé dlouhou dobu tápali a nevěděli, co učit. Ve stejné době byl zaveden tělocvik dívek a mělo se dbát na to, aby byl v učitelském sboru přibližně stejný počet žen a mužů.

¹⁵⁶ SOkA Strakonice, Fond Základní škola Volyně, Pamětní kniha obecné chlapecké školy, s. 4

5. 2. VÝVOJ OBECNÉHO A MĚŠŤANSKÉHO ŠKOLSTVÍ

Kdo pilně chodil po osm školních roků do obecné školy, nabyl podle předpokladů rakouských zákonodárců, kteří schvalovali reformy v 60. letech, hojně vědomostí potřebných pro život: měl se naučit plynně a správně mluvit rodným jazykem, správně psát, dorozumět se s úřadem. Měl umět počítat, vyznat se v základních hospodářských počtech, znát přírodu, lidské tělo a základy zdravotní péče. Samozřejmě byly i základy historie a zeměpisu. Škola ho též vedla ke *správnému krasocitu*¹⁵⁷ skrze zpěv a tělocvik, dívky i ke znalosti ručních prací.

Obecné školství bylo minimem pro zajištění povinné školní docházky. Byla-li v dosahu měšťanská, řemeslnická nebo jiná škola pracující s odrostlejšími dětmi do 14 roku věku, do kdy byla povinnost do školy chodit, mohli rodiče poslat své ratolesti i tam. Pokud ale k mání takové zařízení nebylo, posloužila místní jednotřídní i víceletá obecná škola. Školský systém zajišťující toto základní vzdělání nebyl proto příliš přehledný, protože pro různé děti existovaly rozdílné možnosti výběru škol závislé především na bydlišti rodičů.

Školy byly zřizovány tam, kde bylo v obvodu do jedné míle položených osad více než čtyřicet školou povinných dětí, a přitom musela být nejbližší škola více jak 4 km vzdálená. Pokud by vzrostl počet dětí během tří let nad 80, měla být škola dvouletá, při 120 žácích zase trojletá, atd. Ve Volyni fungovala trojletá obecná škola od roku 1831 do roku 1859, kdy počet žactva překročil únosnou mez a musela být otevřena třída čtvrtá. A protože nebyla prozatím schválena jako třída regulérní, byla nazývána přípravek. To se změnilo v roce 1867, kdy dostalo město povolení k zařízení čtyřleté hlavní školy s přípravek, kterou vedl od počátku pouhé tři roky do své smrti Václav Čeněk Bendl. Šestá třída paralelní s první byla otevřena až v roce 1876, sedmá o rok později s celkovou restrukturalizací školy: Od 1. září 1877 byli odděleni chlapci od dívek, které byly vyučovány ve třech z celkových sedmi tříd. Školy byly tedy od té doby de facto dvě, měly ovšem stejné vedení – ředitele Václava Jarolíma. Z důvodu narůstajícího počtu dětí byla v roce 1879 i v dívčí škole otevřena čtvrtá třída, pravidelně byla otevírána i pobočná pátá třída, však definitivní se stala až začátkem 20. století.

Síť obecných škol byla úsporná počtem pedagogů, zároveň se ale snažila být v dopravně-předrevoluční době pro žáky přívětivější co se týče dostupnosti a velkorysá co do počtu samostatných škol. V každé z vesnických jednotřídních škol působil pouze jeden učitel, který vyučoval ve třech odděleních všechny přítomné školou povinné děti. Každé

¹⁵⁷ Šafránek, Jan, citované dílo

oddělení přitom docházelo do vyučování v jinou denní dobu. Podobné to bylo ve dvoutřídních a třítrídních školách, kde se každá třída rozdělila na dvě oddělení, nicméně i zde vyučování sdílely děti různého věku. Čím byl jejich počet a tím pádem i počet učitelů vyšší, tím mělo dítě větší šance chodit do školy pouze se svými vrstevníky. Takovými ideálními zařízeními byly obecné sedmitřídky anebo pětitrídky, které měly dvě oddělení páté třídy přeměněny na třídy měšťanské školy a čtvrtá na třídu pátou. Šestitrídních a sedmitřídních škol se obecně příliš nezakládalo, protože bylo pro školní obce výhodnější vydržovat si právě měšťanku nebo řemeslnické školy, kam mohly chodit i školou povinné děti, které dosáhli 12 let věku.

Školní rok na obecných školách trval 46 týdnů; jeho začátek i konec určovala okresní rada se sídlem ve Strakoniciích. Počátek denního vyučování, který se mohl obec od obce lišit, stanovoval ale místní školní úřad. Rozvrh hodin na jednotřídce vypracovával správce školy, na vícetrídkách porada učitelská. Vyučovací jazyk určoval zemský úřad, který se řídil těmi, kdo na školu vedli náklad, a to byla v případě Volyně městská rada.

Stejně jak to bylo běžné pro bydlení, i pro vyučování byly obvyklé stísněnější prostory. Kvalita zázemí volyňských škol byla přímo úměrná velkorysosti jejich zřizovatelů, kterými byly katolická fara, židovská obec nebo nakonec samospráva a okresní školní rada. Původní trojtřídní farní škola stála pod kostelem v budově č. p. 119, příprava byla na radnici. V roce 1865 bylo přistavěno k budově školy nové křídlo, aby se do ní vešlo 5 tříd, společný byt pro mladší učitele a byt pro školníka. Rozdělení žactva podle pohlaví šlo ruku v ruce se zřizováním nové školní budovy věnované pouze dívkám. Po roce 1879 funguje právě dívčí škola v čísle 124, které město koupilo za pouhých 1800 Zl, do té doby byla ještě jedna třída krátce i v pobořeném městském špitále. Přechodně byly i jednotlivé třídy v pronajatých místnostech měšťanských domů.¹⁵⁸ I když měly školy nepříliš mnoho prostoru, mohly fungovat a těšit se z každých nových peněz, které dostaly od města. Pořizovaly si za ně nová šamotová kamna, přestavovaly záchody, měnily okna nebo budovaly školní zahradu.

Nová budova, která měla pod jednou střechou schovat dívčí obecnou a měšťanskou školu se začala stavět v roce 1913. Již o rok později toto velkoryse pojaté dílo stálo. Všechny náklady stavby byly vyčísleny překvapivě na pouhých 162 009 K a přitom byl splněn tehdejší ideál školy, která je celá prosvětlená s třídami vyhřátými na 18°C, kde je na každého žáka počítáno s 0,6 m² a 3 - 4 m³ prostoru.¹⁵⁹ Ještě před začátkem školního roku byla velká budova vysvěcena, aby děti i učitelé mohli bezstarostně nastoupit k plnění svých

¹⁵⁸ např. 1887 pronajata třída u Loma 39

¹⁵⁹ Šafránek, citované dílo, s. 267

povinností po necelých dvou měsících od vypuknutí války, které se zanedlouho poté začalo říkat Velká.

Po vzniku republiky se na dívčí měšťanské škole začalo s koedukací s chlapci, která trvala nakonec jenom tři roky a ukončena byla otevřením samostatné chlapecké měšťanky. S jejím vznikem byla ale chlapecká škola obecná zmenšena na trojtřídku s dvěma pobočkami.

Jak již bylo řečeno, obecnou školu navštěvovaly děti povinně mezi 6. a 14. rokem věku. Jednalo se o žáky česky mluvící, snad krom několika málo jednotlivých Němců, kteří se ve městě čas od času vyskytovali. Do původně katolické farské školy přicházejí židovské děti po začátku 70. let, představitelé jednotlivých protestantských církví až po vzniku Československa; do té doby protestanti ve Volyni až na několik výjimek nepobývali.

Školský obvod zahrnoval krom města i vsi Přechovice, Nihošovice, Němětice, Starov, Zechovice, Nišovice a Račí. V roce 1867 se z obvodu volyňské farské školy vyčleňuje Starov, který přistoupil k Nahořanům, a Němětice spolu s Nihošovicemi, kde se vybuďovala škola nová. Přiškolenými obcemi zůstávají na dlouhou dobu pouze Zechovice, Nišovice, Račí a Přechovice i přes neúspěšný pokus z roku 1903 přiškolit obec Černětice. Volyně měla s přiškolenými obcemi v této době 4655 obyvatel. V celém volyňském okrese bylo po první světové válce možné napočítat 26 obecných škol s dvěma expoziturami a celkem 64 tříd. Volyňský školský obvod byl sice největší a nejlidnatější, přesto naprostá většina žáků navštěvovala venkovské malotřídní školy.

Dívky a chlapci byli ve volyňské farní i židovské škole vyučováni společně. Změna přišla s rokem 1879 s osamostatněním dívčí obecné školy. Rozdělila se výuka, byly též přijímány nové učitelky, přesto vedení zůstává společné. K bezvýhradnému oddělení dochází až o osmnáct let později. Ženy přicházejí do škol ve Volyni skutečně až na konci 70. let, jejich pozdní nástup do učitelského sboru nebyl výjimečný a je totožný v celém píseckém kraji, ještě v roce 1862 na jeho území nepůsobila ani jedna učitelka nebo podučitelka.¹⁶⁰ O celých třicet let později, když byla zakládána dívčí měšťanka, nebylo zprvu možné sehnat potřebné vyučující, neboť krom jejich odbornosti bylo důležitou kvalifikací i správné pohlaví. Na měšťanských školách platilo nařízení zemské školní rady, nechť chlapce vyučují muži, dívky ať jsou vzdělávány ženami.

Prostředí školy jenom dál ukazovalo obecný jev jasného vymezení rolí žen a mužů ve společnosti. Ženy vyučovaly na dívčích školách a na chlapeckých zprvu jen jako záskok,

¹⁶⁰ tamtéž

ženy významných měšťanů¹⁶¹ šily chudým školním dětem při charitativních akcích šaty a kupovaly obuv, jejich manželé se zase podíleli na vedení institucí a zajišťování peněz na provoz. I školní výchova byla sexisticky orientovaná, zachovávala tyto ustálené role dlouhou dobu bez naděje na změnu. Mezi předměty, kterým byly vyučovány dívky, jako byl český jazyk, matematika, přírodopis a vlastivěda, nalézáme i ruční práce na rozdíl od chlapců, kteří místo toho chodili cvičit bez nároku na povinné školní vyučování vaření, pletení a vyšívání. Dívky měly naproti tomu menší výběr škol, jež měly možnost navštěvovat po absolvování té obecné. Dvoutřídní řemeslnická s dvoutřídní přípravkou pro učně, čtyřtřídní obecná škola chlapecká s jednou pobočnou třídou, pokračovací škola kupecká, zimní hospodářská dvojtřídní škola, odborná košíkářská byly všechny pouze pro chlapce. Pro dívky byla mimo obecné školy v roce 1893 založená dívčí měšťanka. I tak byl tento nepoměr dostatečně zřetelný.

Počty žáků s povinnou školní docházkou jsou plně odvislé od demografických daností. chlapců a dívek bývalo dohromady kolem 600, výrazněji se mění pouze podíl žáků v jednotlivých školách. Celkově se postupně zmenšuje škola židovské obce, jejíž děti začínají navštěvovat více obecnou školu, která se sice plně nesekularizuje, ale s rokem 1874 v ní ztrácí rozhodující pozici místní představitelé katolické církve. Přibližně stejně zůstává žáků docházejících do nižších středních škol, počty žáků se naopak zvyšují ve školách měšťanských, ovšem až od samého závěru 19. století.¹⁶²

Volyňské měšťanské školy se rodily relativně v bolestech. Systematická práce na otevření dívčí školy, první z obou měšťanek, začala až po závazném usnesení školní rady v listopadu 1893 a po jeho odsouhlasení městským zastupitelstvem o měsíc později.

¹⁶¹ jako příklad poslouží rok 1890, to se charity účastní Marie Sladkovská (žena starosty), Františka Höfnerová (žena kanclisty okr.soudu) a Eleonora Bártová (žena pokladníka hosp.záložny) (SOKA Strakonice, Fond Základní škola Volyně, Pamětní kniha chlapecké školy)

¹⁶² Pro srovnání lze uvést čísla k několika datům podle statistik podle kronik měšťanské školy dívčí, obecné školy chlapecké:

V roce 1882/3 bylo celkem chlapců s povinnou školní docházkou 307, z toho 274 v obecné škole, 14 v jiné obecné (asi židovské) a 19 na střední.

1883/4: celkem 345, na obecné škole 296, na jiné škole 47

1885/6: celkem 390, na obecné škole 322, na živnostenské 37, na jiné 30, osvobozen 1 (KChŠ s. 22)

1891 – 277 dětí celkem, 266 katolíků, 11 židů

1892 – tam byli 2 Němci (němčina se vyučovala ale nepovinně)

1895 – celkem 342 hochů, dochodilo 281, mezi nimi 3 židi, všichni „Čechoslované“

1899 – celkem 363 žáků, v obecné škole 314, jinou školu měšťanskou 16, školu střední nebo řemeslnickou 28, 5 nenavštěvovalo nic kvůli retardaci tělesné nebo duševní

- ze 314 jich bylo 305 katolíků a 9 židů, 313 Čechoslovanů, 1 Němec

statistika r. 1900 na dívčí měšťance: na konci školního roku zapsáno ve škole obecné 251 a ve škole měšťanské 88 žákyň. Domovské právo mělo ve školní obci 104 dívek na škole obecné a 46 na měšťanské, domovské právo v příškolené obci mělo 147 žákyň školy obecné a 42 školy měšťanské. Ve věku od 6-12 let jich bylo 216 ve škole obecné a 3 v měšťance, 12 – 14 let 35 ve škole obecné a 63 v měšťance, přes 14 let 22 v měšťance.

Přiškolené obce byly také pro návrh, souhlasily ovšem pouze s podmínkou, že nebudou muset nic do Volyně na udržování nové instituce platit.¹⁶³ Školní rada usilovala o postupné otevření třech tříd, problémem ale bylo sehnat pohlavně kvalifikované pedagogy. Nedostatek učitelek byl ale překonán i s výjimkou od zemské školní rady, a tak byla ve školním roce 1897-8 otevřena první třída.¹⁶⁴

Do měšťanky chodily dívky s povinnou školní docházkou s dobrým vysvědčením po absolvování čtvrtého ročníku školy obecné. Chlapci tuto dobu trávili buď na obecných anebo řemeslnických školách, na povšechnou národní školu ve vyšším věku neměli nárok až do vzniku republiky, kdy šel vývoj ke koedukaci, a tak se ve škole dívčí začali objevovat i první chlapci. Byly vytvořeny celé chlapecké odbočky, až v roce 1922 se odbočky přeměnily do samostatné chlapecké měšťanky.

Absolventi měšťanek nebo nižších tříd obecných škol mohli pokračovat studiem reálného gymnázia nebo reálky ve Strakonících nebo klasického gymnázia v Písku. Toto gymnázium vzniklé v roce 1778 v jednom z center českého kulturního života bylo až do roku 1848 čistě s německou výukou, tehdy byla ministerským nařízením zavedena čeština jako druhý jazyk s podružnou důležitostí. A ještě dlouho byla dostatečná znalost němčiny hlavním kritériem pro přijetí. „*Gymnázium bylo, pravda, české, ale po česku se vyučovalo pouze náboženství a češtině, která tehdy na vysvědčení stála na posledním místě.*“¹⁶⁵ Vyrovnání s německým živlem se tomu českému podařilo v roce 1866, kdy bylo převedeno na českoněmeckou instituci. V centru Píseckého kraje sídlila také dlouho Volyni nejbližší reálka založená v roce 1860, která se rozrostla do té míry, že na ní bylo během meziválečného období ročně vyučováno kolem šesti set studentů. Strakonice, sídlo úřadů politického okresu, za Pískem ve věci rozvoje středního všeobecného školství zaostávalo až do založení reálného gymnázia v roce 1910, které nenabízelo studentům intenzivní výuku klasických jazyků latiny a řečtiny, jak tomu bylo v Písku, ale orientovalo se více na technické předměty.

5. 3. ZEMĚDĚLSKÉ ŠKOLSTVÍ

Vzhledem k postupující transformaci ekonomiky zaostalých oblastí, kde docházelo k přesunu pracovních sil ze zemědělství do průmyslu a stavebnictví s velkým odstupem

¹⁶³ SOkA Strakonice, Fond Základní škola Volyně, Kronika chlapecké obecné školy, s. 59

¹⁶⁴ první budova školy byla v č.p. 11

¹⁶⁵ Klostermann, Karel: Červánky mého mládí. Praha 1926

za centrem, byl primární sektor v celkové defensivě, přesto zůstával dominantním způsobem obživy lidí volyňského okresu až hluboko do dvacátého století. U velkých rolníků bylo odborné vzdělání nezbytností, u menších a středních pomáhalo v soutěži o větší produktivitu rozhodnout, kdo v zemědělství bude pokračovat a kdo se bude muset přesunout do jiného sektoru ekonomiky.

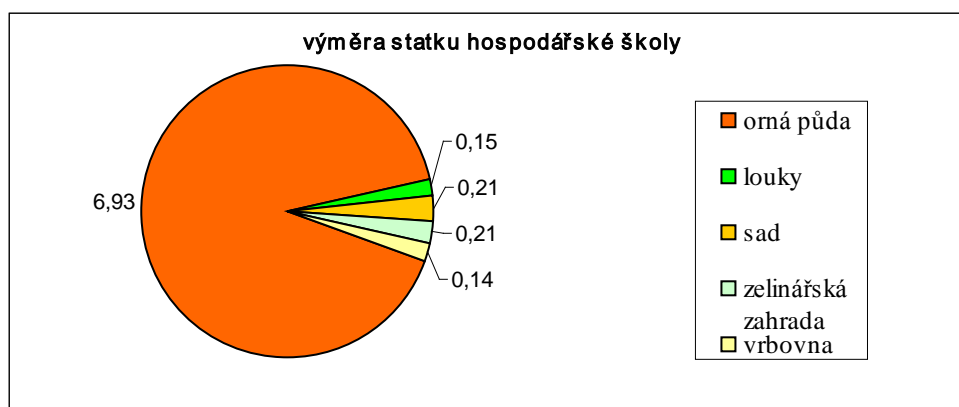
V roce 1893 byla ve Volyni založena Zimní hospodářská škola, deset let po prvním Jičíně a rok před blízkými Strakonice. Vznikla z iniciativy volyňského Okresního hospodářského spolku mimo gründerské období státem nebo zemí zřizovaných hospodářských škol, který spadl do první čtvrtiny 20. století. Nepřímo navazovala na první hospodářské učiliště v českém království v Rábini u Libějovic, která byla otevřena z popudu Františka Horského, pokrokového schwarzenberského hospodáře a významného inovátora. Až po této iniciativě se zemědělskému vzdělávání začínal důkladněji věnovat i stát a samospráva.

Vyučování bylo dvouleté, krom českého jazyka se v prvním ročníku učilo jak obdělávat půdu hospodářským nářadím a stroji, hnojení, setí, pěstování rostlin a jejich vhodný výběr. Ve druhém roce se probralo pěstování a šlechtění stromů, zužitkování ovoce, zelinářství a včelařství. Školní rok trval pouhých pět měsíců od 1.11. do 31.3., tedy mimo čas polních prací, čímž bylo umožněno, aby se mohli celého vyučování účastnit ti, pro které byla škola určena především. Dávala kvalifikaci vést střední hospodářství a právě z hospodářství ve výměře od 10 do 20 ha žáci přicházeli a na stejných po vystudování i pracovali. Spádová oblast školy byla na severu omezena blízkostí strakonické školy a na jihu fungovala národnostní hranice, tudíž do Volyně docházeli nebo dojížděli žáci z okresů volyňského, vodňanského a severní části Vimperska. Krátká délka školního roku a hlavně nižší náklady zvýhodňovaly školy zimní před většími školami rolnickými v Budějovicích nebo v Písku, které ale nabízely celistvější kvalifikaci a hlavně více praktického cvičení.

Nejprve probíhalo vyučování v soukromé vile a při obecné škole. K pohybu ke stavbě nové budovy ve Volyni došlo až po třinácti letech práce, i když se o ní jednalo již dříve s tím, že by snad bylo vhodné, aby byla škola přesunuta do nějaké z blízkých vsí. Nakonec převážily obavy z úpadku školy, ke kterému by mohlo dojít mimo okresní město, a byl nalezen vhodný pozemek na okraji samotné Volyně. Financování stavby bylo se zemským výborem dohodnuto tak, že když se z místních zdrojů nashromáždí třetina potřebných peněz, zemská pokladna doplatí zbytek.¹⁶⁶ Budova se otevřela roku 1910, necelý rok po začátku

¹⁶⁶ Celkově byla stavba vyčíslena na 111 000 K, stavitelem byl Václav Kšir z Nepomuka (Pamětní kniha Volyně, s. 207-209)

stavby. Nacházely se v ní dvě velké a jedna menší učebna, dvě místnosti pro zázemí učitelů a celých šest obytných místností. Na rozdíl od strakonické školy stejného typu zde byla velká učitelská i žakovská knihovna a především pokusný statek s pěti kusy hovězího dobytka, se čtyřmi včelstvy a s 7,64 hektary učební půdy.

Učitelský sbor se skládal z ředitele, odborného učitele a šesti výpomocných externích učitelů a dva pracovní instruktoři. Všichni nestálí členové sboru byli zemědělci z praxe.¹⁶⁷ Jejich činnost nebyla jenom výuka rolnické omladiny, měli i celkově osvětovou funkci, když pořádali přednášky i pro místní rolníky a pomáhali organizovat jejich hospodářské spolčování.

Celkový počet žáků, z nichž samozřejmě ne všichni studium dokončili, se v obou třídách dohromady pravidelně pohyboval kolem čtyřiceti, větší část z nich nastupovala ze školy obecné, menšina z měšťanské. Mohlo by se zdát, že bylo obvyklé přijít hned po vykonání povinné školní docházky, nicméně takovýchto žáků byla menšina. Je pravděpodobné, že si desetihektaroví rolníci hned poté, co jejich synové absolvovali základní vzdělání, nemohli dovolit roční školné 60 K s dalšími výlohami na učení. Většina žáků bydlela ve vsích mimo Volyni, největší část každodenně za vzděláním docházela. Podle statistiky z roku 1922 z celkového počtu 36 žáků, kteří v březnu vyšli z prvního nebo z druhého ročníku, jich bylo osm ubytovaných ve městě u rodičů, 21 jich docházelo a 7 dojíždělo.¹⁶⁸

V období meziválečné republiky sice zimní hospodářské školy dominovaly československému zemědělskému vzdělávání v celkovém počtu žáků, na významu získávaly tzv. lidové školy hospodářské, které měly pro další zemědělské studium připravovat žáky

¹⁶⁷ číselná data viz Československá statistika, Zemědělské školy a školy hospodářské. Praha 1922, s. 5

¹⁶⁸ viz Československá statistika, Zemědělské školy a školy hospodářské. Praha 1922, s. 21

vyšlé ze škol obecných. Charakter jejich výuky nebyl odborný, ale ryze praktický. Měly rozvíjet základní vzdělání, dávat široký praktický přehled. Vznikaly na jih od Volyně v prachatickém okrese buď na české straně národnostní hranice ve Vítějovicích, Netolicích, Lhenicích a Libějovicích anebo pro české menšiny ve Vimperku a Prachaticích. V šumavském pohraničí rostly jako houby po dešti, přestože nejbližší kursy pro kvalifikaci učitelů byly otevřeny až v Táboře, a byly venkovskými žáky hojně navštěvovány.

S průběhem dopravní revoluce bylo možné za vzděláním dojíždět do blízkých i vzdálenějších míst, z tohoto důvodu brzy připadala pro zdejší obyvatele v úvahu vodňanská Odborná rybářská škola vzniklá v roce 1920, celý volyňský okres nenabízel ale pro rybáře příliš uplatnění vzhledem k velmi malému rybníčnímu hospodaření, v úvahu připadala jen pstruhařství na řekách Spůlce a Volyňce.

5. 4. ŠKOLSTVÍ INDUSTRIÁLNÍ A OBCHODNÍ

Počátky systematického industriálního školství v okolí Volyně spadají do konce 18. století a byly spojeny s kurzy při farních školách v Hošticích, Bohumilicích, Bavorově a Strakonici. Až o mnoho desítek let později po konci vlád osvícených panovníků se vzedmula další vlna budování tohoto školství a jeho dalšího košatění. Pýcha volyňského měšťanstva, průmyslová škola, která fungovala především z jeho vůle a přispění, světlo světa pocítila již dva roky po škole pražské, první instituci tohoto druhu. Na troskách cechovního systému byla projektována nová a pevnější stavba, která měla změnit dosavadní konzervativnost řemeslných technologií, pomoci přinést novátorské postupy, kterým dosavadní praxe předávání kvalifikaci z otce na syna přivírala dveře, když se zcela novému – netradičnímu – mohli naučit pouze ti nejschopnější na dlouhých chasnických cestách.

O založení školy, stejně jako té pražské, se zasadil Antonín Majer, první ředitel pražské a poté i plzeňské průmyslové školy. Narodil se v blízkých Vodňanech a snad také proto radil společně se svým jmenovcem Vojtěchem volyňské obci, která se ukázala být solventní, jak založit a jak provozovat tuto nižší industriální školu. Nejednalo se o instituci, jejíž služeb by využívali studenti z širokého okolí, možná z celých jižních Čech, jak se na první pohled mohlo zdát, vždyť ještě v roce 1867 byly v celých Čechách pouze čtyři nižší i vyšší školy tohoto zaměření.¹⁶⁹ Volyně ale ještě nebyla dostatečně spojená se svým okolím, v této době

¹⁶⁹ Šafránek, citované dílo

nefungovala ještě ani říšská železniční trať procházející Strakonice. Úmyslem Antonína Majera bylo zajistit další výuku místním starším dětem s povinnou školní docházkou, které osvědčí dostatečnou zručnost. Neviděl pro ně již velký význam v navštěvování vyšších ročníků obecné školy a zároveň je nepovažoval obecně za dostatečně fyzicky i duševně zralé dát se v tomto věku do učení.

Rok 1865 byl prvním rokem vyučování na jednotřídní průmyslové škole pod vedením Josefa Sedláčka.¹⁷⁰ Její působení bylo ale krátké. Již roku 1867 byla uzavřena pro nedostatek schopných žáků. Otevření školy v období obecného optimismu z dalšího hospodářského vývoje nedával škole šanci oslovit drobné řemeslníky nebo rolníky z Volyně a jejího okolí k změně ekonomické strategie. Vždyť první rok navštěvovalo školu pouze dvanáct pravidelných a sedm externích posluchačů a učedníků. Neméně důležité pro zrušení školy byly i finanční důvody. Krom obce jako zřizovatele měla škola i další přispěvatele na provoz. Byly to ty organizace, které v zlepšování průmyslového školství viděli své zájmy: obchodní a živnostenská komora v Plzni a Občanská záložna ve Volyni. Roční výlohy 1900 Zl, které připadaly právě na obec, se ji však zdály příliš vysoké.

Přestávka trvala do roku 1880. Na obnovení školy, jež tentokrát nesla název Denní živnostenská škola, se opět podílel Josef Sedláček, tentokrát z pozice ředitele strakonické měšťanské školy. V prvních letech nebyla organizačně samostatná, měla společné vedení s obecnou školou, jejímž ředitelem byl Václav Jarolím. Reorganizace byla provedena ve školním roce 1888 – 89 do podoby Všeobecné školy řemeslnické, ke které byla tentýž rok připojena nově založená Pokračovací škola řemeslnická.¹⁷¹ Navštěvovali ji žáci po 14. roku věku. Vyučovalo se zde po večerech a v neděli dopoledne. Tento typ škol vznikl ve větším množství v Čechách až v 80. letech, obvykle zde externě vyučovali pedagogové škol obecných a měšťanských. Krom nedostatku kvalitních učitelů mívaly i nedostatečné materiální zázemí.

Při Všeobecné řemeslnické škole fungovala i škola košíkářská z roku 1882. Ve Volyni působila čtyřicet let, poté se přesunula do Boskovic, neboť trpěla nedostatkem žáků a také tím, že se o ni město dostatečně nestaralo. V posledním roce byla ještě zachována výuka v jedné třídě, která měla osm stálých žáků, a vedle toho se ve zkráceném pětíměsíčním kursu učilo jedenáct chlapců z hospodářské školy.

¹⁷⁰ Umístěna byla do měšťanského domu č. 108.

¹⁷¹ Umístěná v měšťanském domě č. 231.

Nový vzestup industriálního školství se odehrál na pozadí hluboké krize v zemědělství v době, kdy škol stejného typu bylo po celém království již 61.¹⁷² Je nepochybné, že nárůst jejich počtu a obecně snah o vzestup průmyslu a řemesel pramenil z pauperizace široké masy venkovských obyvatel, kteří již ztratili naději uživit se vlastní prací v zemědělství z důvodů působení tržních mechanismů a celkové kapitalizace ekonomiky. Proto hledali nové uplatnění v sekundárním sektoru a průmyslové vzdělání se mělo stát jedním z prostředků očekávaného vzestupu. Volyňská samospráva brzy přehodnotila svou dřívější pozici šetrnějších přispěvatelů tlakem okolností, které sama nemohla ovlivnit. Celý okres neoplýval velkým přírodním bohatstvím, jeho nové ekonomické nastartování se mohlo udát pouze po významných investicích do lidských zdrojů. Podpora kvalifikovanosti místních lidí a pozvednutí řemesla jak ve městě, tak v jeho okolí, měla být strategie smysluplná. Z obecné do řemeslnické školy bylo převáděno každým rokem kolem dvaceti žáků mezi 12 a 14 lety věku. V roce 1885 jich bylo 47, v roce 1889 jich bylo celkem 39, o deset let později 28. Počet školou povinných žáků sice klesal, nicméně stoupal počet studentů starších.¹⁷³ Byli vychováni k řemeslu tak, že se učili ve školních dílnách, cvičili se v kreslení a modelování.

V prvních letech od svého obnovení byla škola každoročně podporována státem (600zl), Obchodní a živnostenskou komorou v Plzni (100zl), okresním zastupitelstvem (200zl), Měšťanským pivovarem (100zl) a Občanskou záložnou (200zl), ostatní náklady krylo město. V roce 1887 se struktura přispěvatelů změnila, když se nejvýznamnější stala zemská podpora, která činila 1600zl a výrazně klesla podpora státu na 200 zl. Stálou snahou města bylo, aby znovu zprovozněnou školu převzal stát, aby se tím zbavila potíží s náklady a jistě také aby se zvýšila prestiž školy.¹⁷⁴ Obec se zátěže částečně zbavila až s rokem 1903, kdy byla škola převedena do zemské správy a přejmenována na Královskou českou zemskou školu řemeslnickou ve Volyni. K jejím dvěma třídám, které navštěvovaly děti, se připojila dosud samostatná veřejná kreslárna, která se změnila v „Zimní stavební kursy pro zedníky tesaře“. Postupné rozrůstání způsobilo, že už nestačily dosavadní místnosti, proto bylo nutné zajistit další prostory. Postavila se rovnou nová budova v Kostelní ulici (nyní ulice Lidická), do plného provozu přišla v listopadu 1892, kdy byla slavnostně uvedena hrou Paní mincmistrová předvedenou spolkem divadelních ochotníků Bozděch.

Za dvacet let přišla další změna, když se Zimní stavební kursy pro zedníky a tesaře přeměnily na Mistrovskou školu stavební pro zedníky a tesaře o čtyřech zimních semestrech

¹⁷² Šafránek, citované dílo

¹⁷³ viz statistika Kroniky obecné školy chlapecké

¹⁷⁴ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 172

a v roce 1924 začala místo řemeslnické školy fungovat tříletá Odborná škola pro truhláře. Je zajímavé, že v téže době do školy docházelo jenom minimum volyňských žáků, když drtivá většina do Volyně dojížděla anebo docházela. Věkově lze všechny učně rozdělit na tři přibližně stejné části, z nichž jednu tvořili děti školou povinné, druhou děti přímo navazující na měšťanskou školu, většinou žáci pokračovací živnostenské školy, a poslední skupinou byli notně odrostlí uční kolem dvaceti let, kteří se účastnili vyučování školy mistrovské.

Po transformaci školy se zvýšila prestiž i kvalita školy, neboť do řádného studia mohli být přijati pouze ti nejschopnější absolventi měšťanských škol. Reorganizací přibýlo mnoho žáků. Nová velká a moderní budova byla naprostou nutností. Její návrh vypracovali architekti P. Fiala a Vladimír Wallenfels, stavbu provedla firma Jana Matouška z Prahy, aby zde začal od září 1933 plný výukový provoz.

Do nové budovy byly umístěny všechny volyňské pokračovací školy, dosud připojené většinou ke školám obecným. Byly určeny pro absolventy povinné docházky jako příprava na další studium, nebo jako nepřiliš časově náročné doplňování znalostí k budoucím profesím. O živnostenské pokračovací, nebo též nedělní škole, byla řeč výše. Pro specifickou podobu místního hospodářství a pro jeho další rozvoj byl dále důležitý okruh obchodního vzdělávání. Ačkoliv nedosahovala kupecká nedělní škola takové kvality jako tehdejší střední školy obchodní, k provozování malé nebo střední živnosti kvalifikaci dávala. Studium trvalo dva roky, výuka probíhala ve všední dny večer i v neděli, ale i tak nebyla příliš časově náročná. Základní vyučovací předměty byly obchodní nauka, korespondence, počty, zeměpis a účetnictví, po vzniku republiky přibyla ještě občanská nauka. Školu navštěvovali především chlapci, celkový počet žáků v jedné ze dvou tříd byl vždy kolem deseti, což ale není vzhledem k velikosti spádové oblasti poloviny Pošumaví mnoho.¹⁷⁵

5. 5. IDEOLOGICKO-POLITICKÁ VÝUKA

Kromě znalostí, které si děti odnášely ze základních předmětů obecné školy jako byla matematika a mateřský jazyk a dalších předmětů rolnické a řemeslnické školy, měly vzdělávací instituce i nesporný politický význam. V roce 1918 ještě před koncem války kronikář chlapecké obecné školy sice popíral existenci zásahů do politického myšlení žáků, když tvrdil, že „...*provádění politiky nepatří do školy a odporuje to vznešenému úkolu*

¹⁷⁵ Československá statistika, střední odborné školství, Praha 1925

školy“¹⁷⁶, skutečnost ale byla jiná. Když se dobově vliv instituce na žáka nemusel jevit jako politický, o to větší byl potom jeho dosah.

Školství rakouské i prvorepublikové zabudovalo do výuky propagaci tehdejších oficiálních pravd. Obě epochy reprezentující dva soubory rozdílných státních a náboženských zřejmostí, předkládající rozdílné polohy mravouky, měly však mnoho společného. Byly si blízké v pěstování politických vztahů učitelů a žáků, který byl s domnělou samozřejmostí tvořen vztahem nadřazenosti a podřazenosti. Školský systém sice nebyl příliš funkční v produkci ekonomických nerovností, reprodukoval nicméně nerovnost společenskou. Historik Vítězslav Tichý systém rakouského školství nekompromisně označil dokonce až za bezcitnou byrokratickou mašinerii, „jež láme čestné charaktery, upevňuje stavovské předsudky, ubíjí tvůrčí iniciativu učitelů a žáků, bere lásku i chuť k učení a mění výchovu v bezduché řemeslo.“¹⁷⁷ Politika krom reprodukce sociálních nerovností vcházela do škol i „nepolitickým“ vyučováním vztahu ke státu a k jeho nejvyšším představitelům. Mší se pravidelně slavily jmeniny císaře Františka Josefa a jeho ženy, po jejich smrti se sloužila mše na počest jejich nástupců, Karla a Zity. Učitelé pravidelně „...poukazovali na povinnosti občanů a povinnou lásku jak k nejvyššímu panujícímu domu Habsburskému jakož i k širší i užší vlasti naší.“¹⁷⁸ Při dalších různých událostech a výročích důležitých pro stát nebo pro jeho nejvyšší představitele probíhaly tzv. „vysvětlovací hodiny“, kdy byla s jasným cílem i zadáním popisována důležitost a význam oslavovaných.

Školu a jednotlivé třídy pravidelně navštěvovala okresní inspekce a čas od času i okresní hejtman, který podle školních kronikářů působil na děti velmi pozitivně, povzbuzoval jejich aktivitu a pilnou docházku. Inspekce příznačně nemívala výtky ke způsobu výuky, když zde pravidelně neshledával žádné chyby. Komisi byly problematizovány nedostatky v jiné oblasti, jako v konkrétním případě roku 1891, když bylo obecné škole vytknuto, že má v jedné třídě nedůstojný kříž a že zde vůbec chybí portréty veličenstev. A ihned se kronikář chlubí, že škola pořídila čtyři velké obrazy císaře, které do tříd ihned umístila. Naopak k zesměšňování starých rakouských model docházelo v meziválečném období, kdy se vytvářely státní modly nové. V učitelském dávkování státní loajality nově požíval úcty prezident Masaryk, jeho žena Charlotta, ale i stranické autority Alois Rašín a Karel Kramář. Nově byly školou připomínány nebo rovnou slaveny dny svázané s novými svátky. Krom samozřejmého 28. října ještě 11.

¹⁷⁶ SOkA Strakonice, Fond Základní škola Volyně, Kronika chlapecké obecné školy, s. 194

¹⁷⁷ Klostermann, Karel: Suplent. Praha 1958, předmluva Vítězslav Tichý

¹⁷⁸ SOkA Strakonice, Fond Základní škola Volyně, Kronika chlapecké obecné školy, s. 14

listopad jako připomínka konce vítězné války, červencové upálení Mistra Jana Husa a májový Svátek práce.

Přes tyto podobnosti s předválečným Rakouskem měla Československá republika podíl na postupném ztracení vlivu školního náboženství, které bylo ve své tehdejší podobě v ovlivňování politických názorů lidského dorostu velmi silné. K rozbourání politicky silného a jednotícího katolického pohledu na svět a celou společenskou strukturu přispělo ještě dřívější přizvání dalších církví na půdu škol. Výuka židovského náboženství se ze synagogy přesunula na obecné a měšťanské školy v roce 1905, když do původně čistě katolického prostředí začal docházet rabín. Evangelická výuka byla vyučována od školního roku 1922/23.

Jaký bezprostřední vliv mělo ale školní náboženství na politiku? Tomáš Masaryk a jemu podobní doboví teoretici viděli v náboženství obecně především pozitivní prvky. Chápali ho jako sociální tmel, který pomáhá společnost ustavovat a který je její nezbytnou součástí, neboť udává morální základ, jasnou představu dobra a zla a zamezuje zmatení individuí tím, že nastoluje jednocený jazyk normativů. Tomáš Masaryk jako teoretik krize viděl ze svých typických antiliberalistických pozic svou dobu jako ústup pozitivní moci náboženství nad člověkem, který je extremizován sebevražedným koncem.

Proti integračnímu prvku náboženství stojí racionalistický pohled modernistů Karla Marxe, Friedricha Nietzscheho nebo Sigmunda Freuda, kteří vyzdvihovali funkci náboženství jako kompenzace za sociální a přírodní nespravedlnosti a útrapy. S ohledem na podobu školství i na podobu školské legislativy je tento názor z pohledu studia žité ideologie přijatelnější. Podle dobových marxistů náboženství chlácholí jedince, umrtvuje jeho snahy o politické změny nebo o jakoukoliv politickou aktivitu, která by měla měnit společenský pořádek, který je vysvětlen vůlí Boha a není tudíž žádoucí tento stav měnit. *Náboženství-opiát* uklidňuje jedince, třeba nespokojeného se svou životní situací, že život v bídě smysl má, když se s Posledním soudem *poslední stanou prvními*. Podobně hodnotí náboženství a jeho vztah na politiku Roland Barthes přicházející s pojetím politického mýtu¹⁷⁹, neboť i náboženství předkládá interpretaci světa, opodstatňuje a ospravedlňuje nerovnosti ve společnosti a demobilizuje ji zpasivněním jejích členů. De facto napomáhá konzervovat společenský pořádek.

Explicitně je úloha škol zajišťující povinnou docházku popsána v řádu platném do poloviny 19. století: „*Jádro žactva nabývej ve školách těch [triviálních a obecných] toliko pojmů, kterých potřebuje, aby se při práci životní nemátlo, aby s osudem svým bylo spokojeno*

¹⁷⁹ viz např. Barthes, Roland: *Mytologie*. Praha 2004

*a aby všecken jeho myšlenkový obor přestával na zachování mravouky a na opatrném a příčinlivém konání povinností v rodině a obci. ... Obecné školy mají tudíž náboženské pravdy do srdcí mládeže důkladně vštěpovati, dětem správná poučení dávati o věcech a poměrech, v nichž žijí a v nichž žítí budou; poučení těch pak dovedou žáci užívati, jak předpisuje křesťanská mravouka. Čtení, psaní a počítání budou kromě náboženství jediné předměty učebné...*¹⁸⁰. Výrazná změna přišla se školskou reformou po roce 1867: „Školy obecné zřízeny jsou k tomu, aby dívky v mravnosti a náboženství vychovávány, ducha jejich rozvíjely, známosti a zběhlosti, jež mají k dalšímu vzdělání v životě zapotřebí, jim poskytovaly a byly základem, aby se z nich stali hodní lidé a občané.“¹⁸¹ Po balíku školských zákonů přijatých mezi léty 1867 a 1869 začíná intervence státu nebo církve do občanské mravouky měnit směr i podobu, aby tato tendence vyvrcholila po první světové válce zrušením povinné výuky náboženství výměnou za občanskou nauku, která měla nastupující generace připravovat na život v liberalizující se společnosti nového republikánského státu. Katolická církev do té doby kritizovala sekularizačně-modernizační vývoj ve školství a upozorňovala, že se podle ní „jednostranným pěstováním rozumu bez náboženského posvěcení a pouhým hromaděním ponejvíce povrchních, nezáživných vědomostí nedocílí se toho, co považuje se za cíl vychování mládeže, totiž ušlechtilá povaha, ale naopak jak nás zkušenosti poučují, všude podporuje se jen domýšlivost, přeceňování vlastních sil a sobectví, čímž podporuje se jen neblahý materialismus.“ Katolická církev v institucionální rovině reálně ztrácela nad podobou vyučování moc, v rovině symbolické ve sféře náboženství ale nikoliv, když bylo stále zákonně ošetřeno předávání náboženské mravouky dětem: „Proto buďte dívky ve škole nábožensko-mravně vychovávány, škola je bude zejména učiti bázni boží, úctě k císaři pánu a Nejvyššímu císařskému domu, vážnosti k zákonům a státnímu pořádku, lásce k rodnému lidu a společné vlasti, jakož i náboženství a národní snášenlivosti a bude se také zároveň snažiti, aby svěřenou sobě mládež vedla k lidumilnosti a lásce k bližnímu a budila v ní smysl pospolitosti.“¹⁸²

První razantní odklon od církevního školství nesla tato instituce těžce, ztratila-li ve školách hlavní slovo, nechtěla přijít alespoň o zbývající přímý vliv. Bojovala proti myšlenkám Jeana Jacquese Rousseaua a proti dalším trendům. Snažila se argumentovat biblickými paralelami i texty církevních otců; proč by podle názoru jejích představitelů měly děti dávat přednost v učení matematice a psaní, když se svatí Jeroným, Augustin a Jan

¹⁸⁰ úryvek z Plánu budoucího zřízení německého školství z roku 1805, převzato z Šafránek, Jan, citované dílo, s. 217

¹⁸¹ Zákony školské, zákon daný dne 25. 5. 1868, č. 84 §2

¹⁸² Zákony školské. Nový školní řád a vyučovací s výklady. Praha 1905

Zlatoústý od mládí učili, jak Syn Boží svým pokorným příštím získal věčný život, neboť „největší radostí je matce křesťanské své dítě, jak se mu jazyk rozvazovati počne, učiti nejsladší jméno Ježíš vysloviti.“¹⁸³ Největší despekt si od katolické církve vysloužili tzv. „pokrokáři“, od nichž „je hnusné a zlomyslné ztenčování svobody svědomí, neboť ti se zasazují, aby vlády přiměli k tomu, zřizovati školy takové, v nichž by nevěřící nebo k víře lhostejní učitelové dítky vedli směrem protivným víře...Jsou to potměšilí svůdci lidu, kteří by rádi pod rouškou svobody a volnosti všecku víru ze světa vyplenili. Neslyšíte tu d'ábelskou vřavu, která se den co den v novinách tzv. liberálních rozléhá a do všech koutů rozesílá, špiníc, tupíc, šlapajíc všecko, co k náboženství katolickému náleží?“¹⁸⁴

Výuka byla z pozic státu a jeho úřadů usměrňována i s pomocí školních učebnic, které byly v každé době politicky velmi vlivnou literaturou. Mezi takové patřila i často nově vydávaná čítanka pro obecné školy od autorů Jana Šťastného, Jana Lepaře a Josefa Sokola v posledním desetiletí 19. století a před světovou válkou. Do této knihy, jež byla většinou tou první, kterou dítě dostalo do ruky, byly zařazeny mravoučné články. Mezi nimi je oddíl, velmi příznačný pro venkovskou konzervativní filosofii, o smyšlené postavě sedláka Jana Krouského. Představuje archetypizovanou persónu zidealizovaného prostředí, která čtenářům podsouvá návod ke společenskému jednání. Krouský totiž oplývá láskou k vlasti, vzácnou vzdělaností a činností, která vedla k povznesení celého rolnického stavu, zval své sousedy podívat se na své vzorné hospodářství, šířil vhodnou literaturu a nakonec v obci založil knihovnu, zasadil se o obnovu vyhořelého kostela, byl spojen i s progresivním cukrovarnictvím.

Strategie školního dozoru se v průběhu sledovaného období sice měnila, ale její cíle a její projevy stále zůstávaly nástrojem budování a zpětné vymáhání loajality vůči institucionálním autoritám a to především státu. Přesto k jistým změnám v tomto ohledu docházelo. Dělení politické společnosti od přelomu 19. a 20. století vyvrcholilo po vzniku samostatného liberalizujícího se Československa, které mělo ve své oficiální politické gramotnosti¹⁸⁵ loajality k liberálnímu státu zahrnutou myšlenku pluralismu, která se projevila postupným politickým štěpením a tvorbou více společensko-politických segmentů, jejichž členové si svou jinakost vůči ostatním byly samy schopni uvědomit, zpětně vybavit pro minulost a nadefinovat ji i pro budoucnost. Proto se ideologický tlak na všechny členy instituce měnil i slábl.

¹⁸³ Jan Nepomuk František Desolda: Základní pravidla katolického vychování. Praha 1878, s. 21

¹⁸⁴ Jan Nepomuk František Desolda: Základní pravidla katolického vychování. Praha 1878, s. 131

¹⁸⁵ viz Sušová Veronika: Staré i nové: Sekularizace politického vzdělání na předlitavském venkově. In Sekularizace venkovského prostoru. Brno 2009

6. PROMĚNY IDENTIT OBYVATEL VOLYŇSKA

Způsoby vnímání politické reality, která je spoluurčena podobou politických společenství, různých institucí donucovací moci nebo i politické vztahy nadřazenosti a podřízení, nebyly ovlivňovány pouze vnější podobou ekonomické báze společnosti, ale i tím, co nebylo dobově očividné a co bylo ukryto v jazyku, v rituálech, v normalitách a v přirozenosti.

Interakcí dobově *normálně* jednajících jedinců se podle Aristotela vytváří *pravděpodobné*, které je to, co „*nutně neodpovídá tomu, co bylo, a tomu, co by mělo být, ale pouze tomu, co obecnstvo pokládá za možné a co se může úplně lišit od historické skutečnosti anebo vědecké možnosti.*“¹⁸⁶ S nastupující racionalizací v oblasti hospodářství nemuselo v 19. století nutně docházet k oslabování zažitě iracionálně pojaté normality. Není možné kvantifikovat její celkovou sílu, bude však nutné zaměřit se na proměny její podoby a na přesuny jejího apelu do jiných sfér života, na její dopad na člověka, který je ochoten odvrhnout svobodu racionálního jednání a závazně pak dodržovat rigidní systém iracionálních pravidel, který si sám vytvořil.¹⁸⁷ Takováto pravidla psaná i nepsaná, ale především žitá, fungovala pouze se souhlasem celku, který podobu toho, co se myslí *samo sebou*, vytvářel. Důležité bude odlišit různé druhy těchto normativizujících celků, se kterými se každý jednotlivec identifikoval.

Fungování těchto skupin bylo možné pouze používáním a posouváním významů abstraktních pojmů jako jsou vlast, národ nebo souvěrectví, a také díky rozevírajícímu se kulturnímu rozhledu Volyně 19. století, který byl primárně umožněn hospodářským vzestupem a komunikačně - dopravní revolucí.

Nejširší a zároveň nejabstraktnější identifikace, ke kterým se obyvatelé Volyně mohli hlásit, byly náboženské, státně-národní, nebo o poznání menší skupiny etnicky-národní. Za jejich udržováním stála různá a mnohdy soupeřící vyprávění, která byla o to silnější, čím více byla přijímána jako přirozená. Palackého *vyprávění* národní historie nastíněné v předmluvě jeho *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* popisuje současný vztah Čechů a Němců jako něco ustáleného, co je zde přítomno jakoby odnepaměti a je to proto přirozené, protože odůvodněné dlouhými staletími. Na druhé straně náboženské mýty židovstva a křesťanstva zaznamenané v Písmu a v rituálech byly oslabovány sekularizací. Na první pohled lze také rozpoznat, že na ústupu byla důležitá státní vyprávění o vzájemné

¹⁸⁶ převzato z: Barthes, Roland: *Kritika a pravda*. Praha – Liberec 1997, s. 197

¹⁸⁷ Keller, Jan: *Úvod do sociologie*. Praha 2002, s. 154

neutuchající lásce mocnáře a jeho národů. Je zde možné pozorovat proces „plíživé“ evoluční sekularizace a nástup českého nacionalismu na úkor zemského vlastenectví. Změna se tedy dělá v uvědomění náboženském i nacionálním.

6. 1. ŠIROKÉ IDENTIFIKACE

Volyně byla na přelomu 19. a 20. století městem periferie, dopravně i komunikačně zaostávajícím za většinou měst tehdejších Čech. Pošumaví se urbanizace prakticky nedotkla a lidé měli tendenci se z Volyně a okolí vystěhovávat přechodně nebo na stálo do průmyslových oblastí. Tímto si město zachovávalo přibližně stejný počet obyvatel. Nacionálně bylo město čistě české, nábožensky katolické kromě skupiny židů čítající kolem 5% veškeré populace.

19. století se zároveň chápe jako století otřesů starých pořádků, velkých změn a optimismu z vývoje hospodářského i politického. Důvěra v lidstvo vycházela z průmyslové revoluce a důvěry k vědě. Optimismus dějinné epochy byl svázán s prezentismem, kdy byli lidé přesvědčeni o fatálním významu právě probíhajícího času. Takto vnímaná skutečnost se musela střetnout s pokorou konzervativizmu tradiční katolické s církví svázané společnosti. Klérus nebyl sám, který neviděl v bezmezné důvěře v přírodní vědy nic jiného než hraniční zpučnost lidstva, které si je vědomo svého vlastního zvětšujícího se rozhledu a své obecné zodpovědnosti za pokrok. V rovině tohoto sporu bude důležité, kdy a z jakých příčin se na malém zaostávajícím městě stala víra v pokrok obyčejností, jestli se tomu tak skutečně stalo. Ukazuje se zde konflikt identifikace lidí s katolickou církví a naopak s *protikatolicstvím*, které může být vyjádřeno různými způsoby.

Nutné je přitom odlišovat kategorie *náboženství* a *příslušnost k církvi*. Tyto identifikace se u jednotlivých lidí mohou překrývat, ale bylo by jistě chybné tvrdit, že se navzájem podmiňují, i když se mohou (ale *nemusí*) navzájem ovlivňovat. Příslušnost k církvi je jednoduché zjistit podle sčítání lidu. První sčítání, ze kterého můžeme poznat příslušnost obyvatel k jednotlivým církvím, se konalo až v roce 1880. Politická správa měla zadání na formuláře takové, že nabízela na výběr pouze dva druhy náboženství a sice římskokatolické a židovské. Obdobně pouze dvěma formulářovými možnostmi byly vedeny školní statistiky žactva. Pro začátek tedy můžeme tvrdit, že ve městě Volyni bylo obyčejné (bylo to normou) být buď katolík, nebo žid. Ke zjištění, zda byli tito lidé katolíky nebo židy věřícími, nám musí pomoci jiné zdroje než úřední statistiky. A sice jejich konkrétní činnost,

jejich aktivity, které oživovaly jejich názory. Bohužel nelze rekonstruovat tehdy probíhající výměny názorů v hospodách, ve spolcích nebo v práci, můžeme prozkoumat, co se v tehdejší době slavilo a jestli je možné sledovat posun od církevních a rurálních slavností ke slavnostem národním a občanským.

Lidé českého jihu, který se v 19. století jenom pozvolna urbanizoval, byli dobově považováni za hluboce nábožensky založené. Po třicetileté válce byly jižní Čechy nejúspěšněji rekatolizovaným územím českých zemí. Způsobila to velká vzdálenost protestantského Saska a Slezska a naopak blízkost katolických Bavor. Hlavním nástrojem rekatolizace bylo tzv. „pohanské křesťanství“, které vycházelo z lokálních kultů, pověr i magických praktik. Konkrétním projevem této předmoderní formy katolicismu byla víra v zázračnost některých studánek. V blízkém okolí Volyně se jich nachází více. Význam Dobré vody u Milejovic ještě zvětšuje pozdější selskobarokní kostel s křížovou cestou, podobně jako čistotu léčivého pramene podtrhuje volyňská kaplička sv. Ludmily na severozápad od Volyně.

Dlouho do druhé poloviny 19. století zde měla katolická církev výsadní postavení, které bylo podpořené souhlasem většiny místní společnosti. Krom „dobrovodových“ kaplí jsou dalším důkazem vnějšího prožitku náboženství v předmodernizační době četné kapličky a boží muka rozesetá po krajině, typické byly i tzv. domovské kapličky, které byly v 19. století udržovány u domů. V jejichž výklencích obvykle stály sochy světců, kteří měly ochránit stavení před požárem – sv. Florián, nebo podle kterých byly pojmenováni páni domáci. Typickými jmény katolického pošumavského venkova i Volyně byla jména světců oslavovaných protireformací: František, Josef, Jan Nepomucký, Antonín a Marie.

Že měla Volyně katolický ráz neopomíná uvést ani Z. V. Tobolka ve své edici deníků Josefa Kaizla, místního rodáka.¹⁸⁸ Nesmyslem by ale bylo tvrdit, že by byla v polovině 19. století katolická část města svými názory stejnorodá. Rozpory nám pomůže poznat literární činnost psavého a zhusta hodnotícího kronikáře a prvního starosty volyňské městské samosprávy Jana Augustina Hödla, který se sám, i když ne explicitně, považoval za rozumného a bojujícího proti tmářství.

Jan Augustin Hödl psal do kroniky po polovině 19. století doslova: „*Roku 1780 zesnula k dobrému pro naše město jakož i pro celou říši středověká doba.*“ Císaře Josefa přitom považoval za „*lidumilného a snášenlivého vladaře*“, „*národy jeho měly svá nepopíratelná práva zpět obdržeti, naučená nenávist k jiným věřícím přestati, vůbec rozum a poznání se*

¹⁸⁸ Kaizl, Josef: Z mého života I. ed. Z. V. Tobolka, Praha 1914

mělo zlepšiti a pravé mravy v lidu se uhostiti. Avšak bohu žel! Tohoto účelu nedocílil, neboť aby toto vše provedl, musel se mnoho dotknouti Říma, vysokých kněží a šlechty, zvláště také řádu jezuitského [...] Byli při něm zchytralí a bohatí, sobeční, ctižádostiví a proti jinověrcům fanatičtí mužové, nenáviděli tedy lidumilného a tolerantního císaře Josefa II a byli s ním v odporu a hněvu na smrt.“ Josef měl podle Hödla smůlu, že narazil na nepochopení, „a proto zarmoutil se nad nerozumem a nevděkem, pak nad překážkami, které se mu všudy v cestu kladly [...] Lid jeho, dlouho jsa ve tmě, neporozuměl mu!“¹⁸⁹

Úplnou pravdu jistě nemá sociolog Mišovič, když o době osvícenství tvrdí, že vše, co by protiřečilo rozumu, bylo z náboženství vyňato, a že Bůh se stal pouhou fyzikální příčinou světa a křesťanství jedním z mnoha druhů přirozeného náboženství.¹⁹⁰ Pohledy z centra na centrum samotné jsou zkreslující a neodpovídají realitě periferie. Se sekularizací spojená racionalizace náboženství, kterou se myslí ústup církve od komplexně teologického výkladu světa přijímáním racionalistického paradigmatu přírodních věd, přišla na selskobarokní neurbanizovaný venkov až několik desítek let po osvícenských reformách v centrech státu a v její správě. S osvícenstvím je spojena deistická víra, která sice uznává existenci Boha i fakt, že stvořil svět, ale popírá další jeho působení na běh událostí i průběh lidských životů. Expanze deistické víry na venkov zpomalovalo anebo dokonce znemožňovalo přetrvávání církevních rituálů s masovou účastí věřících i další projevy lidové zbožnosti projevujících se spíše jako pověřivost než víra jako taková. A právě v tomto se dá spatřit změna způsobu náboženských projevů lidí, když začala masivně převládat zbožnost vnější, v ceremoniích zakořeněná a lpící na poutích a posvíceních. Ale doba, kdy primární roli začala hrát materiální podstata vesmíru a věčný Bůh mizí, když se věčným stává vesmír, je ještě v 19. století mase lidí venkova na hony vzdálena.

Rozpor mezi rozumem a tmářstvím vylézá na povrch i v jiné pasáži pamětní knihy, když v roce 1882 do města přišli misionáři: „*Sto a třicet let uplynulo aniž by bývalá správa duchovní za potřebné uznala zviklanou snad nábožnost osadníků svých nechat rozhlášenými kazateli z řádu Ježíšova utvrzovati neb snad i k pokání rozvíti, občané jak města Volyně, tak též osady této odedávna zvyklí byli vésti život spořádaný i s malou výminkou život zbožný. Jakou k povolání misie příčinu se míti domníval nynější duchovní správce, není doposaváde nabíledni.*“ Dále popisuje, jak s misionáři přišli i obchodníci, kteří prodávali svaté obrázky, křížky a růžence, které prý přinesli „*až od řeky Hebronu*“. Hödl toto celé nazval „*Stanem Augiášovým*“, protože všechny růžence a obrázky prodávali velmi draze, „*a obchody*

¹⁸⁹ Pamětní kniha města Volyně, s. 15, Městské muzeum Volyně

¹⁹⁰ Mišovič, Ján: Víra v dějinách zemí koruny české. Praha 2001

znamení činy babičky, stařeny, i kdož svatou víru ve skutku skládal každý kupoval bez handle, co žádáno bylo, platil a snad kdyby i samého Mefistofela byli prodávali, i ten by prodán byl.“ Pověst kazatelů „jest všeobecně známa jak ze spisů taktéž z tradice lidu obecného, bombastické a rétorické obraty v mluvě zaujmou vždy mysl lidu v odvětví tom neznalého a smyslů prostých z toho vždy výsledek se dá očekávati.“ Vždy měli plný chrám, lidé je chtivě chodili poslouchat. „Lid obecný chodil do kostela, byl tam celý den, myslil a snil o mravoučných podkladech přednášených.“¹⁹¹

Přesto ten samý kronikář ale věnuje mnoho prostoru informacím týkající se fary. Za velmi důležité považoval svěcení nových kostelních zvonů, příchody a odchody děkanů. V roce 1872 vyjádřil svou velkou starost o katolické vyučování, a požadoval příchod dalšího katechety, čímž mělo být postaráno o výuku katechismu ve škole a v neděli by mohly být slouženy dvě mše místo dosavadní jedné.¹⁹²

Také ještě ve většině druhé poloviny 19. století nemůže být ani řeči o masivní změně vztahu většiny obyvatel k církevní hierarchii. Můžeme zde ale nepochybně hovořit o pouhé, ovšem zřejmé, tendenci. Farář, děkan nebo vikář byli chápáni jako velké místní autority nezávisle na konkrétní osobě, která úřad vykonávala. Vážnost té osobě dodávala totiž jejich funkce v církevní struktuře. Tito lidé byli městem hýčkáni, byly jim vyjadřovány různé pocty. Biskupovi, když navštívil Volyni, bylo vyjadřováno dokonce až devótum občanů. Noví kněží přicházeli, staří odcházeli nebo umírali, a pokaždé byli měšťany uctiveni vyprovozením až k novému působišti nebo velkorysým pohřebním průvodem. Uctíván byl i volyňský katecheta Václav Čeněk Bendl: „V Mirovicích při mém odjezdu tak časně ráno všechno bylo na nohách, aby mě přece ještě jednou viděli, a když měšťané, kteří náležejí mezi nejpřednější, na pěti kočárech mě vyprovázeli, a až do Volyně mě doprovodili...Tak srdečně se se mnou loučili, že jsem byl citem celý přemožen. Nedlouho poté, co přijel do Volyně, byl Bendl zvolen předsedou Měšťanské besedy, jeho kvalifikací byla kromě velké inteligence a sečtěllosti kněžská kutna.

Větší rozpor ve vztazích obyvatel a katolické církve se ukázal při zjištění velikosti a pompéznosti oslav Mistra Jana Husa, který byl tradicí i novým působením Palackého považován za „znamení reformátora, který v chýšce prachudické světlo světa spatřil [...] aby do širého roznesl světa učení, které za doby jeho živobytí takovou způsobilo bouři, že císař Zikmund, stolice papežská vši svojí moc světskou upotřebiti museli, nechtěli-li by reformátorem tím všeobecný povstal převrat, což však se těmto jen částečně podařilo, učení

¹⁹¹ Pamětní kniha města Volyně, s. 139, Městské muzeum Volyně

¹⁹² Pamětní kniha města Volyně, s. 62, Městské muzeum Volyně

*Husovo nabývalo vždy větších rozměrů po vlastní a hojný zástup přívrženců dokazoval odůvodněnou oblibu tohoto.*¹⁹³ Na oslavu Husových 500. narozenin v roce 1869 zažila Volyně velkolepou slavnost a následně pouť do blízkého Husince. Tohoto reje se účastnila všechna velká sdružení vyjma bohosloveckých katolických spolků. Právě zde je možné sledovat první náznak štěpení volyňské katolické společnosti.

Husovy 500. narozeniny byly pravděpodobně jeho první velkou místní oslavou. Husovy slavnosti ještě postupem doby nabíraly na síle, slavily se i nadále Husovy kulaté narozeniny, tradiční se ale stala husinecká pouť v neděli kolem 6. července, jíž každoročně předcházela oslava ve Volyni, kde byly páleny symbolické Husovy hranice a k tématu pořádány přednášky. Nejmasivněji probíhaly slavnosti ale až po přelomu století, zvláště v roce 1905. V období meziválečné republiky byly oslavy již samozřejmostí.

Státem řízená sekularizace ve druhé polovině 19. století neznamenal ateizaci společnosti, nešlo obecně o nastolování ateismu, nešlo o boj proti náboženství jako celku, ale o boj proti náboženství ve státním aparátu a obecně ve správě a samosprávě. Maloměstská a venkovská společnost českého jihu tento trend začala přijímat, i když opožděně za centry Čech. Náboženství se tak stahovalo ze správy a obecně z veřejnosti do soukromí. Již se nedávalo tak na odiv, začaly mizet i zmiňované domácké kapličky.

Na zemědělském venkově byl ateismus ještě po první světové válce stále velmi *nenormální*. Stejně tak bylo *nenormální* členství ve skupině, která by byla jeho nositelem. Jako například socialisté. Protisocialistická atmosféra byla na přelomu 70. a 80. let v Rakousku-Uhersku a konkrétně v Čechách tak všeobecná, že v prostředí venkova se na socialisty dívali jako na rušitele pořádku a na anarchisty, očima značně vulgarizujícími výchozí ideje. V prostoru Volyně se zakořeňovaly myšlenky ateismu až ruku v ruce se sociálními demokraty, kteří sílili nejvíce v podhorských oblastech východní části okresu Volyně.

Katolictví dosud vytvářelo dominantní kolektivní identifikaci. Chronologicky souběžně s jeho stahováním do soukromí, byla vytvářena nová kolektivní identifikace a sice etnické češství. V prostředí Pošumaví to lze vypožorovat ze zakládání organizací, které měly za úkol vymezit se proti velkoněmectví a pomáhat českému školství a drobnější spolkové činnosti v oblastech, kde byl český živel v menšině. Jednalo se především o odnože Matice školské a Národní jednoty Pošumavské, která přispívala spolu s německými hraničářskými organizacemi k vulgarizaci nacionálního problému.

¹⁹³ Pamětní kniha města Volyně, s. 48, Městské muzeum Volyně

Tendence převahy identifikování se jazykem na úkor zemské příslušnosti lze vyčíst už z dokumentů roku 1848. Nulté číslo Prácheňského týdeníku, i když nepochybně s pražskou inspirací, odkazuje na příslušnost českého jazyka do skupiny slovanských jazyků a Čechů potom do tábora Slovanů, který je podle obrozenců roku 1848 největším celkem v Evropě, avšak „*stará vláda pečovala, aby se Čech o tom nedozvěděl. [...] Slovanská rozptýlenost jest naše zkáza, že pod trnožem mnohých slabých národů jsme.*“¹⁹⁴

Jan Augustin Hödl, opět na půli cesty, brojil proti utlačování českého jazyka v království, na druhou stranu cítil silnou sounáležitost s ostatními národy mocnářství. Tak se blízko sebe objeví i protichůdné pasáže. První komentuje prusko-rakouskou válku a zní doslova takto: „*obyčejně tak bývá, když nešťastná nehoda buď jednotlivce, spolek nebo stát celý potká, že pak dotyčný ten neb onen sbor k sobě více počíná lnouti a se k sobě víc sbližuje, a tak i nešťastný výsledek bitvy u Králového Hradce, kde armáda naše jindy tak vojenskou svou slávou proslulá, nepřátelským šikům Prusáků se podrobiti musela, takovou zde vyvolala reakci, že ač poražení, přece synové rakouských vlastí neztratili mysle i důvěry v budoucnost svou.*“ Druhou pasáží z roku 1872 jsou nacionální spory na pražské univerzitě: „*Tížila však národ náš jedna záležitost, která tak často duch národa, té perle české, která první město v koruně králů zaujímala, k rmutnému pobádala rozjímání, [...] universitu nejskvělejší od krále Karla založenou, pražské naše vysoké učení tížilo, totiž odstavení mateřské řeči ze síních vědám a umění věnovaným, i bolelo to ducha domácího, když viděl, že byl ve vlasti své cizincem! Magistrát král. Hlav, města Prahy tomuž rezolutně vztýčil temeno své, aby se poroby této zabavil...*“¹⁹⁵

Přestože se kronikář vztahoval k českému etniku, zřetelně cítil zmiňovanou sounáležitost s celým Rakouskem, kterou vyjadřoval i svou velkou láskou k císaři Františku Josefovi, který vypučel „*na pni tak šlechetném, rodu tak jasného a starožitného, rodu v srdcích všech národů v Rakousku žijících ve hluboké lásce a oddanosti zakotveného.*“¹⁹⁶ Habsburský rod byl až do konce 19. století oslavován co chvíli. Konkrétně byly pořádány lidmi velmi navštěvované slavnosti z důvodu narozenin mocnáře nebo jeho potomka i výročí svatby.¹⁹⁷ „*Nebylo města, dědiny ani chýše odkud by nezazářila radost nelíčená, že Bůh*

¹⁹⁴ SOKa Strakonice, Fond Antoš Jan, Prácheňský týdeník

¹⁹⁵ Pamětní kniha města Volyně, s. 64, Městské muzeum Volyně

¹⁹⁶ Pamětní kniha města Volyně, s. 71, Městské muzeum Volyně

¹⁹⁷ Jako příklad průběhu uvádím program oslavy stříbrné svatby Františka Josefa I.:

„Předvečer dne 23. dubna 1879: O osmé hodině večer průvod s hudbou a pochodněmi po celém městě za střelby z hmoždířů. Schůze před radnicí.

Dne 24. dubna 1879:

1. O páté hodině ranní čepobití s hudbou po městě.

všemocný zachovává a žehná vznešenému rodu Habsburskému. Modlitby milionů věrných poddaných vznášely se k všemocnému stvořiteli.“¹⁹⁸. Když v roce 1884 zemřela Marie Anna, choť císaře Ferdinanda V., byly budovy obecných úřadů ozdobeny dlouhými černými prapory.

Janu Augustinu Hödlvi byl odporný německý liberalismus, vítal nástup konzervativní vlády Taafeho, který „poblíže Jeho Veličenstva co spravedlivý rádce hleděti bude křivdu nám činěnou po taková léta snad odstraniti a přičinlivý tak a vzdělaný národ tam přivésti, kam dávno již tento náležel, totiž k srdci milovaného mocnáře co nejbližší“. Tato změna nechala „nás Čechoslovany doufat na lepší postavení a uznání mezi ostatními národy v Rakousku“¹⁹⁹

Svědectví o postojích obyvatel Volyně zanechávají zprávy o hospodářsko – průmyslové výstavě ve Volyni v roce 1887. Slavnostního zahájení se účastnil Bedřich Schwarzenberg, který svou řeč pronesl makarónským jazykem užívaje češtinu i němčinu. Výstavy se účastnili čelní představitelé samospráv okolních měst v Prácheňském kraji, a to i města německá. „Výstavou volyňskou podán důkaz, že zlé símě sporů národnostních neujalo se zde v míře takové, jak by si původci jeho přáli, neboť výstavu tuto obeslali četně i hospodáři a průmyslníci krajiny německé.“²⁰⁰ Podle novinové reportáže zaznělo dokonce bouřlivé provolávání slávy císaři i vlasti rakouské.

Jak bylo řečeno, oslava Habsburků koncem 19. století postupně opadala, když nastoupily nové festivity, které byly ryze nacionální – jako různá výročí vztahující se k Františku Palackému²⁰¹, Karlu Havlíčkovi Borovskému a později Tomáši Masarykovi – a slavnosti kryptonacionální, mezi něž lze zařadit červencovou husineckou pouť a oslavy Husových narozenin.

Výrazné změny vyvrcholily s přelomem století. Přijetím Palackého národního vyprávění se do povědomí prosadila protestantská interpretace Bílé hory, husitství, Jednoty Bratrské a Habsburků. Nový poválečný kryptonacionalistický antikaticismus centra měl působit

2. O osmé hodině schůze všech P. pánů účastníků slavnosti, c. k. úřadů, zeměpanských úřadů, úřadů samosprávných a ostatních úřadů a ústavů veřejných spolků, sborů a korporací vůbec, jakož i veškerých účastníků soukromých před radnicí městskou, kde seřadí se průvod slavnostní i odeběře se do chrámu Páně Všech svatých ku slavné mši svaté – ustanovené na 9. hodinu ranní.

3. Po mši svaté průvod městem k budově slavného c.k. okresního soudu, kde se zastaví a po odehrání hymny národní dále se povede na náměstí před sochu Pany Marie, kolem níž zasadí se na památku téhož dne 4 lípy za všeobecného pění hymny národní.

4. Rozchod před radnicí. Na to slavnostní zavěšení obrazů Jeho c.k. apoštolského Veličenstva a Jeho císařské výsosti korunního prince Rudolfa v místnostech nové budovy školní.“ (slavnost stříbrné svatby Františka Josefa I. 1879, 1/18/62, kart. 12, fond Zastupitelstvo okresního úřadu Volyně. SOkA Strakonice

¹⁹⁸ Kronika chlapecké školy obecné, s.11. SOkA Strakonice, fond Základní škola Volyně

¹⁹⁹ Pamětní kniha města Volyně, s. 120, Městské muzeum Volyně

²⁰⁰ Rolník, Hospodářská a průmyslová výstava ve Volyni, září 1887

²⁰¹ viz např. záležitosti policejní, kartony 57, 58, 59, 60, fond Archiv města Volyně, SokA Strakonice

na postupné odklání od katolictví, které se jistě nemohlo uskutečnit naráz. Nicméně už od roku 1905 jsme ve Volyni svědky boje Spolku katolických tovaryšů, nejaktivnějšího náboženského sdružení, s antiklerikální většinou, jež byla vedena odbočkou pokrokařské Práchně a ochotnickým divadelním spolkem Bozděch. Obrat byl dokonán po první světové válce: „Dne 8. listopadu 1918 konána školní slavnost na trpkou památku poroby našeho národa po bitvě bělohorské. Dítěm bylo připomenuto, jak ujařmen byl národ slovenský, že nikdo nedovolil si ani hlesnout před byrokratem rakouským, ba ani učitel nesměl dětem říci pravdu a tlumiti musel v nitru svém nevýslovný bol a velebiti tu knůtu a pouta, která jej svírala.”²⁰²

První světová válka přinesla nemilosrdný otřes dosavadních hodnot, existujících autorit. Narušování církevní autority lze odhalit podle míry porušování církevních zákazů anebo jejich zlehčováním. Tridentský koncil zakázal oddávání během adventu a během půstu před Velikonocemi. Nástrojem, který nám pomůže zmenšení autority církve odhalovat, jsou proměny počtu sňatků právě v těchto obdobích: Ve vybraných letech do první světové války ve Volyni v době trvání těchto církevních svátků neproběhl ani jeden sňatek. Vybrány byly roky bez vnitřních politických otřesů 1818-1819, dále roky revoluční 1848-1849, nulové hodnoty dosáhl také rok 1894 a 1913, které již lze zařadit do období prudce se modernizující společnosti. K prvním sňatkům během půstu došlo až po světové válce, např. v roce 1923 bylo z celkových 20 sňatků uzavřeny dva o půstu. Příznačně se jednalo o svatby železničního dílenského vedoucího a četnického strážmistra. Domácí městské obyvatelstvo a ještě ve větší míře obyvatelstvo venkova ještě dlouho poté lpělo na hluboce zakořeněných zvycích.

Židovská menšina žila zprvu od katolické většiny odděleně, s nacionální proměnou komunitních spojení se ale obě skupiny k sobě začaly přibližovat. Pro moderní nacionalismus již přestávala být důležitá příslušnost k církvi a ke stavu velmi málo svisle prostupné struktury, význam začíná mít místo, kde člověk žije, a jazyk, kterým mluví. Právě tyto upozadované prvky identifikace přichází do popředí v průběhu 19. století a ve Volyni jsou rozpoznatelné více na vztahu dvou odlišných náboženských skupin.

Židovské etnikum mělo lepší předpoklady k vytvoření moderního národního společenství než etnika jiná, která musela své identity a kulturní a historické vědomí teprve formulovat.²⁰³ Předtím měli náboženští židé i etničtí Židé slovy Davida Ben Guriona společné jen to, že se *modlili hebrejsky, podřizovali se božím přikázáním a očekávali Mesiáše*. V jeho době před i po druhé světové válce je podle něho Židům společné jen jedno – *každý z nich se*

²⁰² Kronika obecné školy chlapecké, s. 206

²⁰³ Čapkova, Kateřina: Češi, Němci, Židé? Praha – Litoměřice, 2005

*ptá, co to znamená být Židem.*²⁰⁴ Jejich emancipace tedy paradoxně nevedla k nacionalizaci židovství, ale k otevírání se jiným velkým nacionálním identitám. Toto židovské *otevírání se novým identitám* ve Volyni připomínalo spíš žonglování s národnostmi a útoky na city českých i německých katolických spoluobčanů.

Volyně byla příkladem tzv. západního typu židovství. Na rozdíl od toho východního je pro něho charakteristická vysoká míra integrace do většinových společností nebo přímo asimilace a přijetí židovství reformního. Západní Židé žili více ve městech a na společenském žebříčku byli postaveni výše než jejich východní souvěrci, kteří zachovávali jidiš a ortodoxní náboženství, vykazovali vysokou porodnost a nízký počet smíšených manželství. Volyňští i venkovští pošumavští Židé byli tedy vzdáleni těm z Olbrachtových práz vsazených na Podkarpatskou Rus a naopak se blížili Modchemu a Rézi Vojtěcha Rakouse²⁰⁵. Židé v Čechách byli výrazně sekularizovaní. Byli typicky západní komunitou patřící ke střední a vyšší sociální vrstvě. Významně se jich dotkl proces urbanizace, po období zákazu jejich migrace v roce 1848 se stěhují do velkých průmyslových měst, čímž počet venkovských židovských obcí celkově klesá.²⁰⁶

Jazyková otázka ve volyňské židovské obci není v moderní době jednoznačná, i když v dobách předešlých její podoba kopírovala obecný trend. Od doby osvícenství používají státně propagovaný jazyk, tedy němčinu, a státem propagovanou formu psacího písma, kurent, i když ještě do poloviny 19. století se ve zbylých písemnostech náboženské obce tu a tam nalézají zápisky v hebrejštině. V poslední čtvrtině 19. století nastupuje nová modernizace, která upustila od centralisticky německé asimilace a směřovala k asimilaci české. Ve vnitřní komunikaci němčina přežívala až do začátku 20. století, češtinu vzhledem k českému rázu města ale nepochybně židé používali v běžném životě. Děti chodili do českých škol, i korespondence s politickou správou se měnila na českou. Nakonec je i jednání vedení náboženské obce vedeno v češtině, když je spisovná němčina psaná úhledným kurentem změněna na pravopisně nevytříbenou hovorovou formu českého jazyka psaného písmem humanistickým.²⁰⁷

Jazykový přerod volyňského židovstva z němčiny na češtinu je dokumentován i číselně pomocí výsledků sčítání lidu v roce 1880, které dokládá, že v bývalém ghettu mluvila německy pouze polovina židů a pouze třetina z celé populace. Zároveň je zřejmé, že v této

²⁰⁴ Čapková, Kateřina: Češi, Němci, Židé? Praha – Litoměřice, 2005

²⁰⁵ Rakous, Vojtěch: Modche a Rézi. Praha 2009

²⁰⁶ viz Čapková, Kateřina: Češi, Němci, Židé? Praha – Litoměřice, 2005, s. 24

²⁰⁷ jako příklad poslouží úryvek z Gedenkbuch, fond ŽNO Volyně, sign. 70111, s. 167: „Veškeré tyto obnosy nejsou správné a sice proto, že při skoumání účtu obce Duba za rok 1898 předloženého nebyla za správnost uznána výplata čtyř částek po 5 Zl.

době žila již obě náboženství vedle sebe, neboť většina židovské menšiny bydlela mimo bývalé ghetto, které se přitom stalo většinově katolické. Po deseti letech se většina židů přihlásila znovu k německé národnosti, i když už podle dobových poznámek většina z nich německy příliš neuměla. Tento postup byl interpretován jako snaha po zlepšení obchodu v německé části Šumavy, u obyvatel Volyně způsobil však odpor vedoucí k hrdému bojkotu židů. Bojkotovány přitom nebyly jejich živnosti, židé pouze nebyli zváni hospodskými na zábavy, čímž se vytěsňovali ze společenského života. Při sčítání lidu v roce 1900 se ale znovu přihlásili k českému národu. A o osm let později přestali všichni židovští odběratelé novin dále přijímat nacionalistický tisk pražských Němců Prager Tagblatt. Jejich postup byl jednotný a velmi rozhodný a mohlo by se zdát, že znamenal symbolickou tečku za česko-německým lavírováním. Ostatní obyvatelé Volyně je ale stále chápali jako Němce, protože se stále neúčastnili českého kulturního života, nepodporovali knihovnu ani spolky, a tak zůstali přeteklí mezi dvěma oddělenými národními světy. Splývání židů s Čechy byl proces velmi pozvolný, k jeho ukončení docházelo až po světové válce.²⁰⁸

Jak již bylo řečeno, západní typ židovství volyňské obce se vyznačoval sekularizačními tendencemi, přesto nebyly tyto tendence natolik vyhrčené, aby dospěly k celkové ateizaci. Svědčí o tom některé události z každodenního života. Židovská obec například pokládala za nutné propustit ze služeb rabína Eduarda Schulhofa, kterému podle smlouvy zbývalo pouhých šest měsíců služby. Zástupci obce *„poukazovali na všechny vady a nepřístojnosti, které se při služebním vykonávání rabína zdejšího vyskytly, jak zanedbává modlení, jak nedostatečně vyučuje náboženství, a uznalo se konečně, že poměry, již mezi obcí zdejší a rabínem stávají, jsou nesnesitelné, že jednání mé, co představitele obce, směřuje jedině k blahu obce, aby všem našim souvěrcům dána byla příležitost k dosažení všech potřeb v ohledu náboženském a obřadním, a že konečně další ponechání tohoto rabína ve službě zdejší bylo by jen pro hanbu a škodu obce naší.“*²⁰⁹ Přitom jedním z jeho největších prohřešků bylo, že přinutil židovského učně v obchodu Davida Fantla k sobotní práci. Šlo sice o napsání jednoho telegramu, nicméně i to patřilo k těžkým přečinům.

Nejasný a rozpačitý poměr katolictví a židovství k českému vlastenectví ve venkovském městě, kdy nebylo zřetelné, zda i zde může být tradiční náboženství překryto dominantním protestantským vlastenectvím centra nebo socialistickým ateismem, byl vystřídán moderním českým nacionalismem přelomu 19. a 20. století. Jedním z ukazatelů jeho nástupu

²⁰⁸ Šumavské proudy, 8. 2., Strakonice 1908

²⁰⁹ Archiv židovského muzea, fond ŽNO Volyně, 70111 Gedenkbuch, s. 117

a národního sepětí proti vnějším hrozbám byla podoba a činnost místního odboru Národní jednoty pošumavské.

V oblasti Pošumaví se střetával dobou i místem podmíněný německý a český nacionalismus, které se oba vyznačovaly totožnou útočností. Na německé straně barikády vznikaly různé hraničářské spolky, turistické organizace, školské jednoty (*Schulverein*, v českém prostředí používáno i počesttělě *šulfrajny*). Na české straně vznikaly odbory Národní jednoty pošumavské, Matice školské nebo Klubu českých turistů. Každá německá organizace měla na české straně svůj ekvivalent a zároveň odpůrce. Národního boje se koncem 19. století účastnily navíc všechny vrstvy obyvatel. Jelikož se tento boj netýkal pouze intelektuálních elit, došlo k jeho vyhocení do vulgární podoby, z jejíž artikulace nenávist jen kapala.

Místní odbočka Národní jednoty pošumavské, která svou činnost počala valnou hromadou 25. srpna 1901, byla výlohou českého radikálního nacionalismu ve Volyni. Předmětem práce celé Jednoty je *„jakákoliv záležitost veřejného i soukromého života, která směřuje k národnímu, duševnímu a hmotnému zvelebení království Českého vůbec a krajín na jihovýchodě, jihu a západě Čech zvlášť.“*²¹⁰ Jejím úkolem bylo tedy povznést česky hovořící obyvatele monarchie kulturně, politicky i hospodářsky. Nejvíce prostoru bylo věnováno vzdělávání dětí a osvětě dospělých. Jednotlivé odbory Jednoty měly mapovat národnostní situaci ve svém okolí, měly zjišťovat, zda jsou české děti vychovávány ve *vhodných* podmínkách. Další agendou Jednoty bylo zpřístupňovat českou literaturu co možná nejširšímu publiku českých hraničářů zařizováním nových knihoven jak stálých, tak putovních.

Charakter jejího působení byl obranný i expanzivní. Pomáhala v pohraničních oblastech vytvářet český veřejný život a tím reagovala na obdobné snahy německých spolků, především po nárůstu činnosti německých nacionalistických šumavských spolků. Jednota byla podle sebe samé obranným spolkem proti německým výbojům, nicméně její charakter byl obdobný charakteru spolků německých. Němce, proti nimž Jednota vystupovala a proti nimž na *obranu* se stavěla, označovala krátce za *nepřátele*, nebo za *mocné nepřátele českých práv*. Německé školy spravované Schulvereiny se v zápisech organizace, které vždy vedli jazykově vybavení lidé, posměšně nazývaly školy *šulfrajnské*. Kompaktní německá území na Šumavě chápala Jednota jako území česká, ale poněmčená během předcházejících dlouhých staletí. Návrát Čechů se svým jazykem do těchto míst považovala za jejich právo.

²¹⁰ Řády organizační a jednací Národní Jednoty Pošumavské. Č. VIII. Praha 1910

Založit ve Volyni, „v poslední baště na rozhraní národnostním“, tuto organizaci, která by přitom byla aktivní, se podařilo až na druhý pokus, neboť první odbor Jednoty po svém založení ani nezahájil činnost. O tuto organizaci se přičinila kromě několika aktivistů i samotná městská rada, která Jednotu dál podporovala pro její „*buditelský, osvětový a národohospodářský význam*“ a dala ji k dispozici místnosti radnice.

Do čela se postavil advokát Arnošt z Lomů, jenž byl zvolen jednohlasnou aklamací. Ihned se přihlásilo 73 členů, mezi nimiž byly jen čtyři ženy. Do výboru byli zvoleni obvodní lékař Josef Bezděk, který se později stal dlouholetým předsedou organizace, advokát a pozdější ředitel velkostatku Vít Hořica, učitel Josef Hůlka, movitý obchodník a pozdější starosta Alois Kafka, ředitel velkostatku Volyně Emanuel Novák a kartáčník Jan Rod. Mezi kontrolory účtů nalezneme i jméno Antonína Píši, účetního ze záložny a otce Antonína Matěje Píšy.²¹¹

Ve vedoucích i správních funkcích Jednoty se ve Volyni vystřídali zástupci celého spektra profesí, převážně se ale jednalo o intelektuální elity města. Do dalších předválečných výborů byli zvoleni soudce Lacina, ředitel hospodářské školy Šafránek, architekt Hlaváček, ředitel záložny Alois Scheinost, mlynář Antonín Bízek, materialista Karel Slabý, učitel a pozdější starosta za soc. dem. Stanislav Pírka a další. Po válce nedošlo k výraznějším obměnám, ty se dají nazvat spíše generační obrodou. Novým předsedou se stal právní rada okresní správní komise JUDr. Uhlíř, po roce 1929 lékárník Raimund Hlavatý, potom učitel Josef Hůlka. V posledním vedení spolku před druhou světovou válkou byl drogist Karel Slabý, lékárník Vladimír Kalfus, poštovní v. v. Jaroslav Lukeš, obchodník Jan Beneš, ředitel Městské spořitelny Vojtěch Vševeřa a v radě seděli farář František Blahovec, českobratrský kazatel Jaroslav Kučera, učitel Eduard Vokroj.

Volyňská jednot se ihned po svém založení dala do práce. Mapovala stav vesnických knihoven, organizovala výměny tiskovin, odebírání časopisů a novin. Kupovala knihy a časopisy, které pečlivě vybírala. Odmítla například předat produkci Emila Zoly do místní knihovny ve Lštění, když ji označila za nevhodné čtení pro venkovský lid na rozdíl např. od Babičky Boženy Němcové a Šimáčkových periodik Libuše a Matice lidu. Dál se kupovala literatura vztahující se k historii a podporující prosazení českého historického práva. Do první světové války bylo takto zařízeno šest malých knihoven ve vsích především vimperského okresu. Do smíšených oblastí členové Jednoty posílali kromě knih i jiné dary, jako např. českým dětem vánoční nadílku. Nemajetným žákům dál udělovali příspěvky ke studiu. Jeden

²¹¹ Antonín Píša byl jistě tak navnaděn buditelskou činností, že se za necelých devět měsíců od ustavující schůze volyňské NJP narodil jeho syn Antonín Matěj.

chlapec z převážně německých Prachatic, který do Volyně přišel v roce 1906 a snažil se zapsat na Řemeslnické škole, této podpory po první neúspěšné žádosti dosáhl, až když barvitě vyličil svůj příběh, jak ho jeho „*chudá matka jen s velkými oběťmi do Volyně vypravila a přemlouvání Němců odolala*“.²¹²

Jednota dále výrazně pomáhala se zřízením volyňského muzea, sháněla do něho materiál, obohacovala sbírky. Organizovali vsazení pamětní desky Josefa Kaizla od J. V. Pekárka do zdi jeho rodného domu. K slavnostnímu odhalení desky se zorganizovala národní oslava, na které promluvil poslanec říšské rady Herold.

V oblasti národohospodářské byla Jednota paží ekonomického nacionalismu. Podle hesla „*svůj k svému*“ agitovala pro nákup českých výrobků u českých obchodníků. Jazykem, jaký používala při svých jednáních a výstupech na veřejnosti, ekonomický nacionalismus ještě více hrotila. Na jedné ze schůzí bylo doslova „*s politováním proneseno, že ve velké míře podporují se u nás mnohé závody cizí, nám nepřátelské a v velké míře jsou to cizí pojišťovny, které po všech krajích mají své agentury. A tu usneseno, že vhodno a záslužno by bylo upozorňovati lid, aby u podobných společností se nepojišťoval a kde již pojištěn jest, hled' co nejdříve ten závazek zrušiti*“.²¹³ Ostatní úkoly Jednoty v oblasti hospodářství, jako bylo seznamování obyvatel s novými technologiemi v zemědělství i průmyslu nebo podpora v podnikání, byly většinou suplovány vyspělým volyňským školstvím a Hospodářským spolkem.

Posledním velkým podnikem, který ještě před válkou pomáhala Jednota ve Volyni organizovat, byla Národní slavnost 29. 6. 1914. Začátek války ji zastihl v největší aktivitě a za největšího počtu 148 členů. Poté se během válečných let činnost Jednoty zúžila pouze na vybírání členských příspěvků.

Vznik samostatného československého státu byl příčinou výrazného utlumení aktivit. Na výroční valné hromadě v roce 1928 mohl tehdejší jednatel spolku Lacina dokonce tvrdit, že činnost již není žádná. V této době sice počet přispívajících členů neklesal, pomalu stoupal. - V roce 1934 se ještě zvedl na 171, o rok později dokonce na 213 členů. - Valných hromad se ale vždy účastnilo pouze do 20 členů. S národní a osvětářskou agitací místní odbor přišel znovu až v roce 1935 nejprve letákovou kampaní, ve které upozorňoval na nepřátelské tendence většiny pohraničních Němců. O rok později dokonce zástupci Jednoty chodili dům od domu a snažili se mobilizovat k boji proti vzrůstajícím se německým šovinistům v pohraničí. Zvýšená aktivita ale končila zklamáním, neboť počty členů a zájem o národní

²¹² Protokoly místního odboru NJP Volyně, 1. 12. 1906. Fond NJP Volyně, kniha 1, SOKA Strakonice

²¹³ Protokoly místního odboru NJP Volyně, 4. 4. 1903. Fond NJP Volyně, kniha 1, SOKA Strakonice

činnost klesaly. V kritických letech zpasivnělo i vedení spolku. Výroční valné hromady, kde členové obvykle chrastili zbraněmi, kde v dobách monarchie plánovali novou práci, sběr literatury pro vesnické knihovny a sháněli peníze pro chudé české žáky z pohraničí, aby mohli ve Volyni dosáhnout českého vzdělání, vycházely do ztracena. „*Návštěva valné hromady jest přímo žalostná (4 ze 197), tedy ani celý výbor se nesešel a z členů ani jediný. Poměry tedy nejen neutěšené, ale smutné, ba zdrcující! Zvláště když proslychá se o požadavcích sudetoněmecké strany, ano i aktivistických Němců...*“²¹⁴

6. 2. SDÍLENÁ MYŠLENKA POŠUMAVÍ

Volyně byla historickým centrem českého Pošumaví, lidé z celého okolí ji také i tak velmi dlouho chápali. Změna začala přicházet se vznikem Československa, aby se po druhé světové válce nový stav pevně zakořenil s novými zvyky v novém vnímání prostoru. Město, i když malé, bylo přesto významné svou polohou poslední české výspy před národnostní hranicí, jejíž důležitost se v průběhu 19. století zvětšovala, až se v poslední jeho čtvrtině obě komunity takřka oddělily a fungovaly ve stejném státě a ve stejné zemi samostatně a na sobě nezávisle. Jak bylo poznamenáno v Místopise okresu volyňského sepsaného těsně před první světovou válkou v národnostně vyhrčené době, „...*české okolí, i od Vimperka, lnulo vždy k městu, kteréž za okolností dobrých i zlých zachovalo si svou českou ryzost.*“²¹⁵ Jeho autoři, většinou venkovští učitelé, cítili sounáležitost s malým městem a přitom formulují odhodlání jako pošumavští Chodové vytrvat na českých hranicích: „*jsme pevně přesvědčeni, že jako v dobách minulých, i po vše věky příští národní vyspělost občanstva zdejšího úspěšně bude hájiti posvátný náš prapor běločervený.*“²¹⁶

„...*Až zvony vrchů rozhoupá klekání
kraj celý, dýchaje si do dlaní,
modlí se a před světem se stydí.
Daleko víří barevný ohňostroj měst,
daleko, předaleko vinice zrají*

²¹⁴ Protokoly místního odboru NJP Volyně, 18. 1. 1937. Fond NJP Volyně, kniha 1, SOKA Strakonice

²¹⁵ Místopis okresu volyňského. Volyně 1913 (spis 1914), s. 33

²¹⁶ Místopis okresu volyňského. Volyně 1913 (spis 1914), s. 35

a padá hudby déšť. “²¹⁷

Volyňský rodák Antonín Matěj Píša, básník, dramatik a literární kritik, popisuje Volyni a celé Pošumaví jako místo daleko od úrodných polí a hlučných měst, zároveň si kraj uzavřeně a melancholicky jakoby v žalu *dýchá do dlaní*. Mimo Píšovy lyriky ho lze definovat i hospodářsky a kulturně – může se popsat i jako prostor mezi úrodnými lány libějovického velkostatku a Šumavou, která je svými hustými lesy, drsnou přírodou, rašeliništi, sklárnami i samotnými obyvateli tolik odlišná.

„Tam drsně se žije a pozdně zraje.

Daleko, daleko, a přec neunikneš jim,

těm svahům posetým

trnům a kamenem. “²¹⁸

Nepochybně existovalo vědomí společného údělu lidí žijící pod největšími šumavskými masívy na Podlesí i po ostatních částech okresu. Krajina to byla přelidněná, ekonomicky chudší než jihočeské obilnářské pánve, a z důvodu nedostatku surovin a dalších vhodných podmínek pro průmysl chudší než centrální Šumava.

„...A vidím zemi vyhublou, kostnatou

těžkými vrkoči lesů proti nebi vlát.

Kacířsky hrozíc pěstí skalnatou –

... Broušena bídou až k smrti bodá

té země siroba a chlad. “²¹⁹

A v jiné básni znovu Píša upozorňuje na pokornou nábožnou víru lidí, kteří jsou pevně spjati se svou zemí, když poníženě a odevzdaně čekají na *drobty z boží dlaně*.:

„Přede mnou zasněně rostou ze země chaloupky,

děťátka, která věří ještě na zázraky,

chaloupky nízké, jichž mírné zraky

²¹⁷ Píša, A. M. : Z jižních Čech. Sbíрка Verše, Praha 1967

²¹⁸ tamtéž

²¹⁹ tamtéž

*pokorně zakotvily při zemi
a z její dlaně smířeně sbírají drobty,
které tam Bůh z bochníku milosti své udrolí.
Nyní v prosebném odmlčení klečí
a s modlitbou hlídají požehnanou modř oblohy.*

Jiný básník jižních Čech Ladislav Stehlík dojmům z domoviny věnoval celou svou tvorbu, první obecně přijatou sbírkou byla *Kvetoucí trnka*. Trní je obecně častým motivem jeho tvorby, jež je plná metaforických výjevů připodobňující místní krajinu ke *krásce v cárech chudoby*.²²⁰ Motivem madony venkovského kostela, kaple v polích a božích muk nebo básní Pašijové dny přináší sdělení těžkého lidského životního údělu a pokory venkovského konzervativního člověka. Dále zde zaznívá vyjádření sociálních protikladů venkova:

*„políčka chudých, panský lán
dva hlasy jinak hovořící.“*

Ozvěnu zde má i tradice husitská:

*„ó kraji, jednou v tobě zněl,
hlas hlubin celé této země
na kruchtě vozů zmohutněl
a ještě dnes tu bouří ve mně.“²²¹*

Svůj pohled na Pošumaví popsal další z místních literátů Karel Klostermann s velkým citovým zaujetím. Inspiraci čerpal z vjemů při svém pobytu ve Štěkní poblíž Strakonice. *„Údolí zelené jako brčál, mírně stoupající svahy vpravo vlevo, na svazích lány zoraných rolí, žlutavá strniště, šedé suchopáry, borové lesíky, chudičké, řid'oučké, mezi borovicemi prostupující bělavá písčitá půda, porostlá řid'oučkou chamradí; kopeček vedle kopečku, všecky kratinkou travou porostlé, v trávě vřes, slzičky, zvonečky, mateřídouška, směsice barev, splývající v jednotvárnou šed', zeleně pruhovanou a žíhanou; modravé hladiny větších a menších rybníků, lemovaných křovinami, rákosím a tvrdou ostřicí; sítím pokryté bažiny,*

²²⁰ Stehlík, Ladislav: *Trnka*. Krajina plná znamení. Praha 1981

²²¹ Podlešák, Jan; Petrák, Karel: *Ladislav Stehlík a jižní Čechy*. Blatná 1988

*nad nimiž poletují hejna bílých racků a chocholatých čejek, jejichž pestře lesklé peří se míhá v slunci jako létající skvosty; roztroušené vísky, domky o taškových i doškových střechách, bílé, rudé, zelené zažloutlé i hnědé pročnívaly z husté směsice ovocných sadů.*²²² Barvitý popis krajiny doprovázela i sociální kritika: „*Co je tu dobrého a výnosného, ta luka dole například, ty ohromné lány polí tuto vpravo i vlevo, ty rybníky, jež jsme minuly, to vše je panské. Jenom ta maličká políčka, ty ouhory tam, tahle neúrodná draha a ty chatrné bory patří sedlákům.*”²²³ Celým příběhem se proplétá konflikt panského prostředí, tedy šlechtického velkostatku a jeho úředníků a drobnějších zemědělců a kritika pošumavské společnosti konzervativce Karla Klostermanna je rázem takřka totožná s kritikou Antonína Matěje Piší, dělnického básníka.

Pro tvorbu alespoň základní místní sounáležitosti bylo setkávání lidí ze všech koutů okresu právě ve Volyni. Stávalo se tak na velkých trzích, v obchodech, hospodách nebo na úřadech. Sousedé z okolních vesnic a z malého města zkrátka o sobě věděli a přijímali svou místně definovanou blízkost, i když neexistovala žádná specifická úzká místní identita.

6. 3. FESTIVITY VESNICKÝCH I MĚSTSKÝCH KOMUNIT

Vesnické i maloměstské komunity se tmelily krom hospodářské závislosti také festiviti, které tvořily nové sociální vztahy. Obvykle se týkaly běhu lidského života a byly spjaté s církevními obřady - od svateb přes křty a pohřby.

V tradiční době byly svatby okázalé a hlučné. Netýkaly se pouze novomanželů, rodičů a úzkého kruhu dalších lidí, ale sjelo se na ně všechno příbuzenstvo, které obvykle nebylo ani příliš místně vzdáleno. Do rituálů byli zapojeni i četní sousedé, zvláště ti, co byli svázáni s jedním z novomanželů kmotrovstvím. Svatební obřad obvykle organizoval jako *družba* obratný řečník, jenž doprovázel nevěstu s celým velkým průvodem kočárů ke kostelu. Rituálů spojených se svatbou se účastnili i *sousedé*, kteří nemuseli být ani pozváni. Byl-li ženich bohatý, posílal jim svatební koláče, oni na oplátku nalévali svatebčanům na cestě z kostela kořalku, a často na oslavu stříleli z pušek do vzduchu. Hostina se konala u rodičů nevěsty. Do domu ženichova, pokud nebyl příliš daleko, odjížděli svatebčané po hostině až ve večerních hodinách. Nevěsta u domu rituálně předstoupila před svého tchána a tchyni a prosila je, aby ji přijali jako své dítě. Následovala v hospodě taneční zábava, kde platili

²²² Klostermann, Karel: Ze šumavského Podlesí. Praha 2009, s. 6

²²³ tamtéž

veškerou útratu dohromady pozvání hosté. Ženich zde byl kromě tance, pití a jídla pasivní stejně jako nevěsta, kterou zatím přítomné ženy se *starosvatbí* tzv. očepily. Když jí sundaly věneček a uvázaly šátek nebo na hlavu vložily čepec, rituálně z nevěsty udělaly ženu.

Po narození dítěte se muselo velmi brzy přistoupit ke křtu, už z obav z jeho časného úmrtí, čímž by jeho duše dle katolické věrouky nemohla dojít spásy. Kmotři byli jeden až tři, alespoň jeden z nich byl bohatý a pomáhal s organizací rituálu. Vypravil křtěnci a jeho rodičům kočár, přispěl i na hostinu, která se odbyla obvykle v hospodě. Rodičku podarovali kusy pěkného textilu, často i šperkem a dále penězi pro dítě. V zájmu každé mladé rodiny bylo příbuzenské nebo kmotrovské svázání s elitami obce. Kmotrovské posloužení při křtu mělo jak funkci symbolickou, tak i praktickou. Při takovémto provázání kmotr snáze přispěl do hospodářství půjčkou nebo i darem. Kmotři byli pro mladé rodiče i děti autoritami. Bylo obvyklé, že měly malé děti nakázáno líbat při setkání kmotrům ruku, oslovovat je *pane kmotře*, *paní kmotro*. Čím menší obec, tím bylo pravděpodobnější, že budou obyvatelé provázání buď příbuzenstvím nebo kmotrovstvím, proto bylo časté oslovování mimo *pane kmotře* i *strýčku* a *tetičko*.

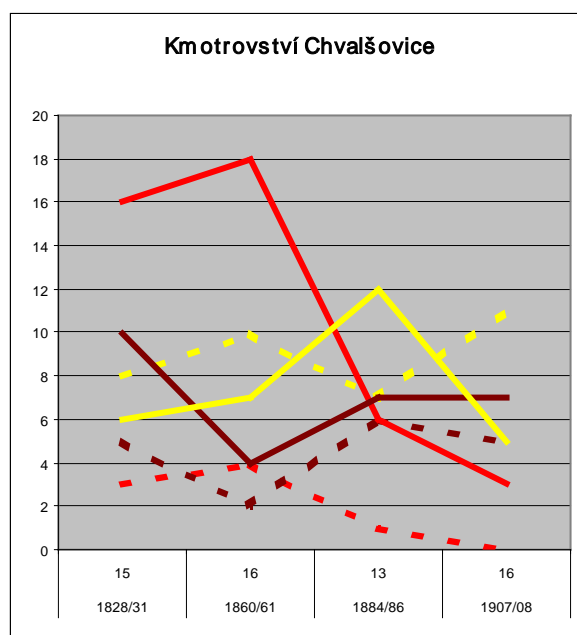
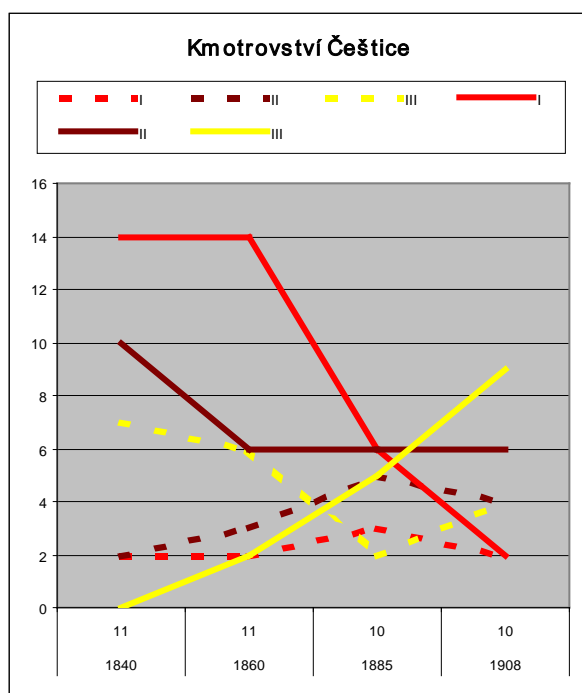
Za kmotry se postupem času začali vybírat příbuzní a ne nejbohatší sousedé a tím tato instituce přestala být tmelícím prvkem na vsi i ve městě. Proč se tak stalo, může být vysvětleno postupující nefunkčností svazků kmotrů a rodičů dětí. Vedle kulturně-zvykového ztratilo kmotrovství především svůj ekonomický význam. Jestliže předtím byly svazky pevné, po modernizaci mohou vést rolníci svá hospodářství více bez zásahu dalších členů rozpadající se komunity. Sousedské-kmotrovské půjčky a jiné výpomoci byly nahrazovány spoluprací s malými bankovními ústavy, které se začaly prosazovat od 60. let.

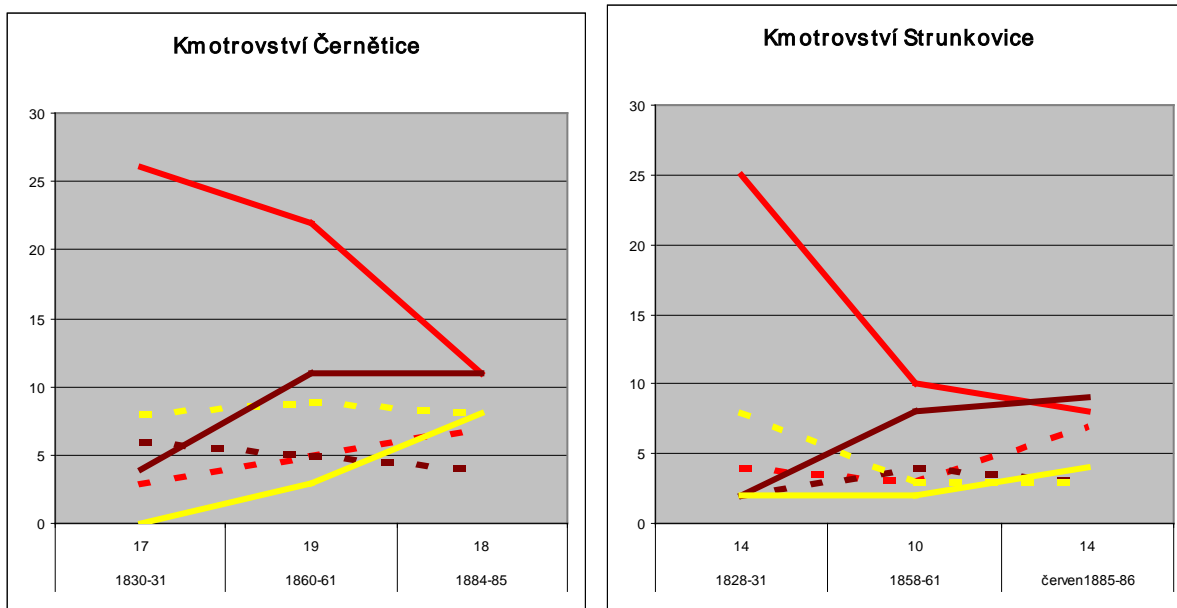
Následující grafy ukazují pokles sedláckého kmotrovství v různých typově odlišných vesnicích volyňského okresu.²²⁴ Z grafů vyplývá, že sedlácké kmotrovství prudce pokleslo ve Strunkovicích již kolem poloviny 19. století, ve Chvalšovicích až o dvacet let později. Postupně klesal i počet kmotrů. Obecně platilo, že na začátku měření byly pro děti ze všech skupin dva kmotři, obvykle sedlák se svou ženou. Vývoj končí ve stavu, kdy je kmotrem

²²⁴ Rodiče narozených (přerušované linky) i kmotři (plné linky) jsou rozděleni do třech skupin, třída I jsou lidé nejbohatší, III. naopak nejchudší. Pro srovnání jsou vybrány případy čtyř obcí volyňského okresu: Chvalšovice, vesnice s velkým počtem nejmenších vlastníků a jedním velkým dvorem, Strunkovice, ves s relativně vyrovnaným počtem sedláků, chalupníků i těch nejmenších vlastníků a Čestice a Černětice, obě s velkostatkem. Srovnání se týká čtyř period, které fungují jako sondy, jejich délka byla vybírána podle počtu narozených dětí tak, aby se pracovalo s přibližně stejným počtem narozených dětí v každé obci. Pro sondu byli vybíráni pouze chlapci, a z těch ještě pouze ti, kteří nezemřeli krátce po porodu, a tak už při narození vypadali s největší pravděpodobností na později přeživší jedince. Rodiče i kmotři jsou rozděleni do třech skupin: Skupina I zahrnuje otce i kmotry označené v matrice jako sedlák, mlynář, šafář, vrchnostenský hajní, gruntovník. Skupina II zahrnuje chalupníky, šenkýře, rolníky a řemeslníky. ve skupině III jsou domkáři, sluhové, podruzi, pomocníci řemeslníků. (Zdroje: knihy matrik farností Dobřš a Hoštice, elektronický archiv SOA Třeboň).

pouze jeden člověk a obvykle ze stejné nebo sousední skupiny jako křtěné dítě. Postupně by se tedy v grafu měly přibližovat přerušované i plné linky stejných barev. Nejlépe je to vidět ve Strunkovicích, ale i případ Chvalšovic při své určité nevyrovnanosti ukazuje předpoklad úpadku instituce kmotrovství a linky o stejných barvách mají tendenci přibližovat se.

Rychlejší vývoj ve Strunkovicích než ve stejně velkých Chvalšovicích lze vysvětlit více způsoby: rovnoměrným sociální rozvrstvením obyvatel, příznivějšími hospodářskými podmínkami, ze kterých vyplýval i odlišný směr hospodářského rozvoje. Svou roli sehrála i výrazně příznivější dopravní situace Strunkovic, neboť od 20. let jimi procházela říšská silnice ze Strakonice na Volyni, což ještě více tuto ves zvýhodnilo před odříznutými podleskými Chvalšovicemi. Podobný vývoj jako v Chvalšovicích proběhl i v poněkud lidnatějších Čestcích a v Černeticích. Obě tyto vsi spojovala přibližně stejná vzdálenost od Volyně, společně s Chvalšovicemi měly pouze to, že se zde nacházely velkostatky, které zaměstnávaly velké množství místních lidí.

Katolická církev provázela lidi od narození až po smrt. Po křtu následovala svátost biřmování, kterým je jednotlivce uveden do společnosti vědomých křesťanů. Poslední rituál, který člověka potkal, pohřeb, se neodehrával v rodinném kruhu, v soukromí, ale za účasti velké části komunity. V období obecné modernizace se proměňoval v porovnání s ostatními důležitými okamžiky života relativně nejméně. Standardně probíhal tak, že se sešlo příbuzenstvo i velká část místních a od domu, kde zemřelý za života bydlel a krátce po smrti zde byl uložen a obklopen hořícími svícemi a svatými obrázky, se táhl dlouhý průvod k farnímu kostelu na hřbitov.

Stejně jako katolická část Volyně měli i židé pevně stanovený průběh rituálů.²²⁵ Trojí všednodenní modlení se v moderní době zúžilo na pouhá dvě krátká, a sice ranní a večerní. Sobota (šabat, šábes) se slavila mnoha rituály v domácnosti i v synagóze a byla dnem odpočinku. Podoba sobotního klidu, který začíná již pátečním večerem s východem prvních hvězd, je rozpracovaná do nejmenšího detailu. Zakazuje se především veškerá výdělečná a fyzická práce, vaření, psaní, kouření, jízdy a chůze delší než 2000 kroků od místa pobytu.

Mimo modliteb a synagogálních obřadů existuje i mnoho dalších předpisů. Patří sem rituální koupele zvané mikve a především jídelní předpisy. V judaismu je zakázáno požívat některé druhy masa jako vepřové, ryby bez šupin a ploutví, drobné živočichy a hmyz. Naopak

²²⁵ Liturgické rituály jsou literaturou již zevrubně popsány: povšechně: Sadek, Vladimír; Junga, Josef: Židovské náboženské obce. Praha 1983, s. 17 – 55, komplexně: Vries, S. Ph.: Židovské obřady a symboly. Praha 2009; Kunetka, František: Židovský rok a jeho svátky. Olomouc 2008

bylo dovoleno jíst maso, které bylo košerováno, mimo jiné muselo být zbaveno veškeré krve a žil a muselo mít zdravé vnitřnosti. Kromě každotýdenního cyklu vrcholícího o šábesu existovalo ještě mnoho dalších svátků svázaných s průběhem roku nebo s průběhem lidského života. Prvním v liturgickém roce je Roš Ha Šana (Nový rok), deset dnů po něm Den smíření – Jom Kippur, koncem září svátek Sukkot, který je oslavou sklizně ovoce, na něho bezprostředně navazuje Simchat tóra (Svátek tóry), v prosinci pokračuje liturgický rok Chanukkou, svátkem světel, kdy se rozsvěcuje osmiramenný svícen. V únoru, nebo v březnu se slaví Purim, který má charakter masopustu. Významný svátek Pesach je obdobou křesťanského masopustu.

Katolíci a židé se v mnohém v rámci rituálů běžného života i liturgického pořádku lišili co se týče vztahu muže a ženy. Vstupovat do synagogy mohli muži pouze v botách a s pokrývkou hlavy odděleni tím od země a nebe a dále od opačného pohlaví tím, že usedali do jiných lavic. Institucionalizovaný počátek židovské víry, který je součástí celé obce, je u chlapce symbolizován obřízkou, rituál bar micva symbolizuje zase vstup chlapce do židovské obce a jeho přerod v muže. Tehdy je chlapec v čase svých třináctých narozenin vyvolán v synagóze ke čtení tóry, v některých případech mohl být vyzván i ke kázání. Všechny tyto rituály jsou záležitostí celé obce a ne pouze jedincovy rodiny. Dívkám a ženám oproti chlapcům nebylo toto mrzačení těla dopřáváno. Svatba a pohřeb byly již pro muže a ženy obdobné.

Obecní náboženskou autoritou byl rabín. Jeho náboženská funkce nebyla totožná s funkcí katolického kněze, nebyl nositelem svátosti a nebyl ani sakrálním prostředníkem mezi věřícími a Bohem. Jeho hlavní funkcí je být znalcem tradičních náboženských disciplín a zejména specialistou v oblasti náboženského práva judaismu. Další důležitou rabínovou činností ve volyňské obci bylo vyučování náboženství. Při bohoslužbách vede rabín kázání, ne však náboženské obřady, které jsou povinností tzv. kantora.

Členové židovské náboženské obce nežili pouze v jejím centru, existovaly i menší místní synagogální sbory. Největší takovou židovskou komunitu byla vlachovobřezská. Po konci první poloviny 19. století, která sama znamenala velký rozkvět celého města, upadala spolu s ním i židovská část, aby ve 30. letech století 20. takřka vymizela. Stejnou sestupnou trajektorii měl počet židovstva v Dubu, i když se jeho velikost nemůže s vlachovobřezským rovnat, když se v roce 1880 ve Březí připomíná 108 členů oproti 38 členům dubským.²²⁶ V Hořticích bylo celkem pět židovských domů a synagoga. Konec

²²⁶ Jakubec, Pavel; Rozkošná, Blanka: Židovské památky Čech. Brno 2004

komunity přišel s počátkem 20. století. Židé se většinou vystěhovali, synagoga byla zbořena spolu s dalšími domy.

Přímo ve Volyni žilo nejvíce členů místní náboženské obce. Nárůst členstva v průběhu 19. století šel ruku v ruce s obecným demografickým růstem. Stejný poměr počtu katolíků a židů byl zachováván až do počátku 20. století, kdy začali židé z města, stejně jako z blízkých sborů v Hořticích, Dubu a Vlachova Březí, ubývat. Příbuzní bohatých volyňských židů se sice objevovali ještě v jiných částech okresu, celkově se ale jejich počty stabilně zmenšují.

6. 4. SDÍLENÁ REALITA VŠEDNÍHO DNE

Všednost města před propuknutím revoluce v komunikacích charakterizovala neskutečná pomalost přenosu informací mezi jednotlivými lidmi. Informace se přenášely především v mluvené podobě, knižní i novinové tisky získávaly na významu až dlouho po polovině 19. století. Do té doby se informace mohla šířit difúzně jako kapka ve sklenici plné vysoce vazké tekutiny. Tato vazkost byla posilována stále fungující pevnou sousedskou pospolitostí, která lidi spojovala pozitivními i negativními pohnutkami. Byla posilována společným trávením času, společnou aktivitou, nebo jinými společnými prožitky. „*Vesnice hodnotila hospodáře i podle toho, co se v rodině peklo a jedlo. Za velkopanské bylo považováno to, že se pekl bílý chléb, nebylo to obvyklé. Také nebylo obvyklé, aby desetiletý kravák spával na špejcharu v kanafasových peřinách.*“²²⁷ Takovéto vrostlé mimoorganizační spojení lidí bylo „strážcem obyčejnosti“ a jenom podtrhovalo konzervativnost společnosti tehdejšího maloměsta nebo vsi.

Existence místní komunity byla podpořena i jevem, který se dá nazvat *sdílená realita*. Jedná se o to, že každý jednotlivý člověk byl plně vtažen do života obce a byl na ni přímo zainteresován svou obživou, společenským životem, každodenní konzumací i produkcí nejširší palety statků. Je spojena s étosem samozásobitelství ale i s každodenním intenzivním soužitím generací, živých i mrtvých nebo též krásy, špíny, vzdělání i velkého zápachu.

Lidé žili k sobě navzájem ve velké blízkosti. V roce 1880 bydlelo ve 235 domech 3010 přítomných obyvatel, o třicet let později mírně stoupl počet domů i počet lidí v nich ubytovaných, poměr ale zůstal přibližně stejný. V každém domě bydlelo i více rodin, někdy

²²⁷ Macháčová, Jana: Prostředí drobného řemeslnictva v českých zemích ve druhé polovině 19. století. In K novověkým sociálním dějinám II. Z dob rakouských a předlitavských (1848-1918). Praha 1998, s. 111

jen jedna, ale obvykle se do malého prostoru vměstnaly v jedné rodině až tři generace. Tento poněkud malý životní prostor způsoboval, že jednotlivci neměli soukromí, a zase naopak, že měli velký přehled o činnostech ostatních členů domácnosti.

V tomto obklopení byli lidé už od narození. V příslušném věku navštěvovali školu, kam chodili s ostatními známými dětmi z města. Obědvat se vraceli domů a na talíři měli brambory a zeleninu z vlastního pole nebo zahrady, výjimečně kousek masa ze zvířete, které váhu nabíralo doma na dvorku nebo ve chlívků. Nebyli-li rodiče samozásobitelé, kupovali potraviny od větších producentů, maso vybírali na jatkách, které byly od školy přes ulici – Fungovaly celý rok a děti slýchávaly během vyučování řev jatečních zvířat než na jejich lebku dopadla omračující rána těžké palice. O přestávkách žáci vyhlíželi z oken a sledovali tento jateční mumraj.²²⁸ Ve stejné době si stejně jako žákyně mohli odskočit na suché záchody, které stojíce pod okny školy i přes přiměřenou otrlost současníků otravovaly tehdejší lidi zápachem. Vše bylo spjaté s domovem, s domácím městem nebo jeho blízkým okolím. Co zvenku přicházelo nové, byly učebnice a další knihy ve škole, které mohly působit nedostižně precizně svým tiskem i rovně řezanými listy. Tato moderní díla dětmi nepoznaného vzdáleného města byla při nejlepší vůli jejich rukou nenapodobitelná.

Jejich rodiče pracovali na polích, nebo ve svých dílnách, hospodách nebo obchodech. Starost o domácnost jistě až na malé výjimky z velké části přehlušovala další zájem o politiku, o novou českou literaturu a další pro ně příliš nepodstatné záležitosti z center země nebo státu. Byli-li chudí, nosili dřeváky a lněné oblečení pořízené na trhu u malých výrobců z Podlesí. Byli-li bohatší, opatřili si koženou obuv od místních ševců, šaty od krejčího a pokrývku hlavy od kloboučníků nebo od místní modistky, která nabízela nově dovážené drahé materiály. V blízkosti prostřední generace se začaly často objevovat i další věci, které jí nebyly dříve nablízku. Miniberger do své koželužské továrny s mnoha desítkami dělníků koupil masivní stroje, nad kterými mohli místní kováři jenom nevěřičně kroutit hlavami, podobné to bylo i v zemědělství s novými železnými pluhy, mechanickými sekačkami i mohutnými mlátičkami stejně jako v dalších sférách hospodářství v rámci rozpadající se volyňské autarkie.

Nejstarší generace mohla vystupovat jako strážce staré mravnosti a veřejného pořádku. Skrze ně si ti mladší mohli cizost dovozu, racionalitu postupujícího ekonomického systému a obecně pokrok snáze uvědomit. Staří byli chtě nechtě součástí maloměstské nebo venkovské sdílené reality tím, že, pokud mohli, pomáhali svým potomkům v domácnosti a předávali jim

²²⁸ Hůlka, Alois: S láskou vzpomínáno. České Budějovice 1977

svou domnělou moudrost. Byli-li již stářím nebo nemocí slabí, z komunity neodcházel, ba naopak zůstávali v ní až do svého konce buď ve své rodině, nebo v městském špitále. Odchod ze staré domácnosti byl chápán jako konec člověka, do špitálu chodili lidé zemřít. Podobnou pozici jako špitál pravděpodobně zdělila i okresní nemocnice, jenž měla od samého počátku fungovat jako zařízení k léčení nemocných, nikoliv jako charitativní organizace mající ulehčit člověku smrt. Okresní nemocnice, ale především vzdálenější zdravotnická zařízení přispěla k postupujícímu oddělování nemocných od většiny zdravých, stejně jako byli mentálně nebo tělesně postižení jedinci seskupováni v zařízeních se specializovanou péčí.

Měnilo se i loučení živých s mrtvými. Po smrti zůstávali lidé doma a obklopeni svíčkami a svatými obrázky loučili se se svými blízkými a domácností. Tak zůstávali několik dnů, a až poté byli převezeni ke hřbitovu. Existoval intenzivní styk mrtvých s živými v relativně běžném provozu, a nebylo nenormální, když např. dcera vařila v kuchyni oběd, zatímco jeden z jejích rodičů ležel ve vedlejším pokoji v otevřené rakvi. Stejný fenomén prolnutí dvou světů se ukázal při pohřbu legionáře Vachouta z Hoštic, který padl na západní frontě v říjnu 1918, po pěti letech bylo jeho tělo exhumováno a převezeno do Volyně a tam několik dnů vystaveno. Jeho druhého pohřbu se podle kroniky účastnili lidé z celého města a okolí a včetně dětí se mohli dívat na zetlelé tělo. Tento druh stýkání mizel s intenzivnějším používáním márnice nebo i chladících boxů patologických oddělení nemocnic.

K seskupování *mladých a krásných* lidí docházelo ve výběrových středních nebo pokračovacích školách. Na druhou stranu nemocní a staří přicházeli do specializovaných zařízení, kde byli pro většinu neviditelní. Neviditelnou se stala porážka dobytka, stejně jako exkrementy v uzavřených kanalizacích. *Většina* dokázala existenci své stolice i porážení dobytka racionálně pojmout, dokázali odhadnout, že něco takového jednoduše je, nicméně to již přestalo být součástí jejich přeestetizovaného světa. Nová doba dále přinesla do společnosti soukromí, které se začalo uplatňovat nejdříve v domácnostech. V souvislosti s měnicí se společenskými vztahy začala být domácnost chápána jako výlučně privátní místo, které bylo vyhrazené v první řadě životu členů rodiny. Intimní charakter tohoto prostoru byl postaven do protikladu k měnicím se kvalitám bobtnající veřejné sféry a společenského života.

7. KULTURNÍ A POLITICKÝ VÝVOJ

7. 1. TEORETICKÉ PROBLÉMY POLITICKÉHO VÝVOJE

Součástí širší kapitoly politického vývoje bude pokus prolnout dva různé a na první pohled nesouvisející teoretické koncepty, a sice modernizační teorii reprezentovanou sociologem Janem Kellerem historickým teoretikem Bedřichem Loewensteinem a částečně i se zástupci frankfurtské školy Adornem s Horkheimerem s konceptem štěpení stranického systému Seymoura Lipseta a Steina Rokkana.

De facto to nejsou teorie ale schematizace. Neboť ani jedno nepředkládá obecný a nadčasový návrh na čtení této vědní problematiky, jsou to pokusy o popsání historických daností, ke kterým došlo v konkrétních časových obdobích na konkrétním území. Jedno je schématem historicko-sociologickým, druhé vychází z politologie. Je tedy možné je srovnávat, když už nyní víme, že jako schémata popisovala stejná období?

Jelikož popisují stejnou sociální a politickou realitu, tedy praxi, návaznosti by mohly být hledány i mezi nimi a sice v rovině teoretické, za pokus nyní stojí zjistit, zda spolu tyto teorie nějak mohou komunikovat. Na první pohled totiž vypadá, že rozklad tradičních sociálních struktur (proces individualizace) nebo proces funkční diferenciací lze spojit na jedné straně se štěpením stát-církev nebo vlastníci-pracující. Další proces racionalizace lze srovnat obecně se změnami vlivu náboženského a sociálního štěpení na stranický systém. Další otázkou je tedy, zda je pro rovnoměrný proces modernizace samozřejmé, že se zmenšuje akcentování náboženských prvků v politice a jejich ústup prvkům sociálním. Hypotézou je, že různá štěpení v procesu modernizace ztrácí na důležitosti a upadají, neboť modernizace zkrátka některá štěpení dokázala vyřešit.

Seymour Martin Lipset a Stein Rokkan hned v úvodu své práce tvrdí, že se jejich analýzy opírají o ústřední otázky komparativní sociologie politiky.²²⁹ Pouštějí se do komparace politických systémů a jejich vývoje v západní Evropě a USA a připojují studie systému Japonska, Brazílie a západní Afriky. Metodu používají shodnou, ovšem s rozdílnými výsledky. Jasně tím dávají najevo, že jejich návod není platný obecně, ale že je s ním záhodno pracovat jako s určitým schématem nebo šablonou, do které je možné vložit data týkající se jednoho státu v konkrétním časovém období 19. a první poloviny 20. století. Ve studiu stejného časového období rozvoje politických stran a společnosti se často pracuje s daleko

²²⁹ Lipset, Seymour – Rokkan, Stein: *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*. New York 1967

vágnějším, ale zároveň obsáhlejším konceptem modernizace, který stál u zrodu sociologie, ale poté byl inkorporován ostatními společenskými vědami, především historií a její metodologií. V rámci politické vědy by mohl tento koncept, který je historií používán stejně jako koncept Lipsetův a Rokkanův jako schéma pro komparaci, alternativně zodpovědět otázky týkající se srovnávání stranických systémů, které si oba politologičtí teoretikové kladli v úvodu své studie o zrodu systému kontrastů a štěpení, a sice: *Které konflikty přišly dříve a které později? Které se ukázaly jako dočasné a podružné a které naopak trvalé?* Další otázka se týká chování prostých občanů ve vytvořeném stranickém systému.: *Jak se stranám podařilo získat podporu u voličů?*

Teorie modernizace může být chápána jako teleologické učení. Popisuje cestu od tradiční společnosti přes modernizující se společnost po společnost moderní a nakonec extrémně bigotně moderní, spíše archetypový systém. Odhlédneme od těch modernizačních teorií, které hledají souvislost mezi podobou společnosti a vhodnými podmínkami pro nastartování ekonomického růstu, kterou nabídli Walt Rostow²³⁰ nebo Bert Hoselitz²³¹, odhlédneme i od politologického pohledu na modernizaci, kterou přinesl zas Gabriel Almond, jenž chápal modernizaci jako co možná největší rozšíření účasti občanů na veřejném dění²³². Almond se nicméně odchýlil od sociologických východisek, které jednoznačně rozlišují mezi tradicí a modernitou.

Teorie modernizace jsou obhajitelné pouze tehdy, když dokáží pracovat s předpokladem vzájemného vztahu závislosti různých sektorů společnosti od ekonomického růstu a změn kultury k posunům v politice. Podoba závislosti jednotlivých sektorů byla jedním z jader sporů o modernizaci, dospělo se však k víceméně respektované shodě, že na počátku změn stojí přeměny ekonomiky (industrializace), které dál ovlivňují společenskou strukturu, kulturu a politiku, což jedno po druhém dále ovlivňuje ekonomický sektor. Vedle problému interdependence existuje i problém přechodu. Teorie totiž pracují s pojmy tradiční a moderní společnost a nestanovují podobu přechodových fází. Z Lipseta s Rokkanem naproti tomu při popisování stejné reality můžeme určit, která štěpení názorů a stranického systému byla v průběhu modernizace první, která následovala, a nakonec lze určit štěpení ukončená a štěpení v ukončeném procesu modernizace přetrvávající.

Pracovat budeme s těmito druhy štěpení: (1) náboženské, národnostní a regionální konflikty, (2) církve – vláda, (3) dělníci – vlastníci, (4) konflikt příslušníků primárního

²³⁰ Stages Of Economic Growth, 1960

²³¹ Sociological aspects of Economic Growth, 1960

²³² Civic culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations, 1963

a sekundárního sektoru ekonomiky. Jednotlivé složky modernizace jsou tyto: individualizace, racionalizace, funkční diferenciacie a generalizace vztahů.

Náboženské, národnostní a regionální konflikty s modernizací bezprostředně nesouvisejí. Jejich charakter nás odkazuje k tradiční společnosti a jejich existence dokládá nedokončený modernizační proces.

Následným štěpením a jejich ustavujícím modernizačním podmínkám se budeme věnovat nyní. První takovouto universální podmínkou je *individualizace*. Po rozkladu tradičních sociálních struktur pestré, lokálně rozrůzněné a jen málo přehledné sítě nejrůznějších typů vazeb vzájemné ochrany mezi jednotlivci a celými skupinami vznikaly dezorientací individuí nové možnosti nebo dokonce nutnosti nové názorové a skupinové orientace. Z tohoto pohledu by v tradiční společnosti ke štěpením ani docházet nemohlo, neboť jejich dynamika byla rozdílná od dynamiky názorově štěpených společností, tendence k vytvoření masy atomů-individuí svázanými k sobě víceméně pouze ekonomickými potřebami pomohla zvyšovat rychlost změn v názorovém, potažmo stranickém systému, a jeho postupující labilitu.

Dalším téměř všeobecně potřebným rysem modernizace byla celková společenská *racionalizace*. Podstatné je zdůraznit, že se v oblasti politiky nejednalo o *rozumnost* jejího uspořádání nebo jednání jejích účastníků, ale o *rozumovost* rozhodování jednotlivých aktérů. Právě racionalizace se jeví jako nejdůležitější součást příčin nástupu názorových a politických štěpení. Počátek je u jednotlivce tvořícího si názory ne na základě tradice, ale pomocí rozumu svého nebo davu, jehož je jednatel součástí (viz štěpení 1, 2). Postupnou racionalizací docházelo k uvědomování si vlastních zájmů skutečných nebo domnělých, ale přesto politicky vyjadřovaných (štěpení 3, 4). Racionalizace dávala osobním zájmům charakter ekonomický a přinášela vyjadřovanou potřebu materiálního uspokojení.

Takto pojatá teorie modernizace vysvětluje jednu ze základních otázek, proč vůbec názorová štěpení, která se odrazila do podoby stranického systému, vznikla: Vždyť náboženské, sociální, národnostní a ekonomické rozdělení společnosti existovalo např. v českých zemích i před druhou polovinou 19. století, kdy se zde začal stranický systém utvářet. Selže argument, že je pro stranické štěpení podstatnou podmínkou i volební systém umožňující alespoň minimální míru politické soutěže. Jak je totiž z Rokkanova a Lipsetova konceptu zřejmé, stranické štěpení vychází z prvotního štěpení názorového, které je dáno vnitřním pohybem společnosti. Její názorové rozdělení tedy není závislé na volebním systému a navíc, stačí pohlédnout na příklad české, rakouské i německé sociální demokracie, který dokládá, že ke štěpení mohlo docházet i volebnímu systému navzdory. Naproti tomu příklad

průměrného podruha žijícího na retardovaném českém jihu začátkem 19. století, jenž chodil minimálně každé Velikonoce ke zpovědi, občas v neděli do kostela a každý týden robotovat na panská pole, nikdy nemohlo napadnout, aby vytvářel politické seskupení oponující stávajícímu řádu vedeného aristokracií a císařskou vládou. Lipset s Rokkanem neopomenou zdůraznit, že se zabývají v první řadě stranickými silami vedoucími k ustavení politické soutěže a teprve následně stopují další štěpení stranických systémů²³³, zdráhají se ale ukázat, co stálo za ustavením prvotních sil. Americké Demokraty, Republikány a Federalisty označují s Williamem Chambersem za „*první organizace [...] které Američany odvedly z jejich lokálních komunit a daly jim roli v národní politice*“²³⁴. O schématu zrodu prvních stran (jako součástí celku) se zde nejedná. My však nyní v souladu s předchozími odstavci můžeme připojit důvody spojené s modernizační teorií, která by hledala podobu americké společnosti a její identitu. Právě identita byla vytvářena odporem vůči koloniální mocnosti a vystěhovalectvím ze Starého světa. Jako nejpodstatnější a opět iniciační prvky identity se zde jeví být *racionalismus* bojovníků za samostatnost a *individualizace* vykořeněných jedinců hledající novou komunitu. A tyto dva prvky, jak bylo vysvětleno výše, dovedly severoamerické kolonie k prvnímu štěpení.

Po racionalizaci a individualizaci je dalším výrazným rysem modernity funkční diferenciaci. V ekonomice znamenala zvýšení dělby práce, v politice se zase mohlo jednat o proces rozpadu jednotných identit tradičních společností, které utvářely též jednotící pohled na politiku. Nešlo zde o vytvoření změn funkcí jedinců ve společnosti, ty existovaly jistě i před tím, více šlo o diskursivní vyjádření jejich iracionálních identit, jež měly dopad na formování politického názoru a podobu stranických systémů. Na rozdíl od prvních dvou rysů modernizace, jež štěpení iniciovala, funkční diferenciaci štěpení ukončuje. Způsobuje totiž změnu vztahu funkčních subsystémů společnosti. Některé se dokonce osamostatnily. Věda se například oprostila od církevní věrouky, ekonomie od politiky a politika zas měla tendenci osamostatnit se od církve. Štěpení církev-stát lze proto chápat jako průběh procesu funkční diferenciaci, po jehož završení ztrácí toto štěpení smysl.

Funkční diferenciaci určila také postupný posun od stran notáblů ke stranám masovým. Honorační strany byly logikou funkční diferenciaci totiž odsouzeny k zániku. Honorace měly charakter univerzálních politických sil, které sice tvrdily, že jsou schopné zajistit svým názorovým souputníkům všechny potřeby, ovšem za cenu nízké účinnosti. Nástup *funkčně*

²³³ Lipset, Seymour – Rokkan, Stein: Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives. New York 1967, s. 3

²³⁴ tamtéž, s. 4

diferencovaných, masových a specializovaných stran nabízel individuům větší efektivitu a tím i větší politický užitek. Z tohoto pohledu jsou honorační strany mající ve střední Evropě většinou charakter stran všenárodních pouze zřetelným rozdílem mezi modernou a tradicí, z hlediska funkční diferenciace se spíše blíží vládě církve nebo aristokracii.

Úplná generalizace vztahů, jež zapříčinila ztrátu důležitosti konkrétnosti jedince a převedla ji na společenskou roli, jejíž je jedinec nositelem, pomáhá ukončit konflikty náboženské a národnostní ve vztahu periferie-centrum. Konflikt dominantní kultury a kultury periferie koření svým charakterem ve sféře tradiční společnosti. Kromě dominantního vlivu vztahové generalizace ho musejí ukončovat i další složky modernizace. Jedná se proto o jediné štěpení, které stojí cele mezi tradicí a modernou, ostatní jsou produktem postupné modernizace.

Konflikty jednak mezi dělníky a vlastníky (štěpení 3) a dále účastníky primárního a sekundárního sektoru ekonomiky (štěpení 4) nejsou procesem modernizace řešitelné. Jak bylo nastíněno výše, extrémizování jednotlivých modernizačních rysů ukončuje pouze štěpení (1) a (2), na další, i když je iniciovaly, dále nemají vliv.

Následující kapitoly budou mapovat terén štěpení názorů a sdružování lidí do politických organizací. Budou se zabývat okolnostmi, které vedly ke vzniku politických stran. Kladen bude důraz na hledání racionality rozhodování voličů a politických aktérů a na přibližování se k popisu jednotlivých voličských segmentů.

7. 2. POLITICKÁ INFRASTRUKTURA

7. 2. 1. Volný čas a hospody

Rozvoj politické činnosti vycházel z rozložení volného času obyvatel, pokud vůbec nějaký měli a po celý den se nezabývali pouze svou obživou. Volný čas malých rolníků byl rozdroben do večerních hodin během sezónních prací, více času se jim pochopitelně dostávalo v zimních měsících. Podobné to bylo s pracovníky ve stavebnictví a s velkou masou venkovských pracovních sezónních migrantů. Ve srovnání s těmito skupinami byli řemeslníci, jak samostatní, tak zaměstnaní, méně vázání na roční období a podoba jejich letního pracovního týdne se nelišila od zimního. Odlišný byl časový rozvrh zemědělských dělníků zaměstnaných např. na volyňském velkostatku, kteří pracovali během dnů většiny roku

nárazově, a stejně byl uspořádán i jejich volný čas, který se mohl vtěsnat do dopoledních, odpoledních i večerních hodin.

Mezi prvními lidmi, kteří dosáhli na více volného času prostřednictvím dovolených, byli příslušníci svobodných povolání a státní úředníci mající zároveň velmi velkorysou pracovní dobu. Co v mnohých případech změnilo pracovní týden lidí dělnických profesí, byl zákaz nedělní práce, který přišel až na samém konci 19. století, do praxe byl však uváděn až v letech po přelomu století, Volyně se navíc opožďovala za většími městy, jako byl Písek, Strakonice, nebo i Praha.²³⁵ Zlomovou změnou pro tyto profese bylo zavedení osmihodinové pracovní doby po první světové válce.

Pokud máme hovořit o politickém životě malého města, je nutné začít vyhledáním příležitostí občanů k debatám, všeobecně ke scházení a vší výměně informací. Musí nás zajímat, kdy, kde a proč spolu debatovali, jaké problémy řešili a jakým je řešili způsobem.

Na venkově se lidé ze sousedství scházeli ve večerních hodinách, když už na práci nebylo vidět. Během těchto seancí nazývaných černé hodinky, hrátky atd. se probíraly všechny novinky a nebo si jejich účastníci předčítali ze starých i nových kalendářů a vyprávěli pověsti.²³⁶ Dalším důležitým místem hromadného společenského styku na vsi a nejdůležitějším místem téhož v malém městě byly všemožné výčepy, hostince a ostatní restaurační zařízení. Relativně velké množství hospod v poměru k počtu obyvatel nechává tušit jejich velký význam pro život místních komunit. „*Ve vsi sešli jsme se v neděli odpoledne všichni sousedé do >staré hospody<, staří i mladí, zámožní i méně zámožní, chalupníci i domkáři a také podruhové, abychom při sklenici piva si pohovořili [...]* A jako mužové scházivali se v hospodě, scházivaly a navštěvovaly se ženy a navzájem návštěvy si oplácely v domácnostech.“²³⁷ V hospodách se pořádaly schůze sousedských společností i pevněji organizovaných spolků a později i politických stran.

Hostince 19. a počátku 20. století měly obecně jinou podobu, než je tomu v současnosti, neboť tehdy se jednalo o dominantní centra kulturního i významná centra politického života. Večer po práci lidé tradičně zacházeli do „svých“ hospod. A i když jich ve Volyni bylo mnoho, v našem období vždy více jak patnáct, nebyvalo obvyklé, že by je hosté každý večer střídali.²³⁸ Lidé bývali věrnými hosty té „své“. Byli věrni té, kde se pravidelně stýkali se

²³⁵ Za příklad může sloužit otvírací doba poštovních úřadů ve Strakonici, Volyni a Písku. Nejprve byla nedělní roznáška zrušena v krajském městě Písku, naposled ve Volyni. I nadále ale přetrvávalo zajištění odběru zásilek.

²³⁶ Macháčová, Jana: Prostředí drobného řemeslnictva v českých zemích ve druhé polovině 19. století. In K novověkým sociálním dějinám II. Z dob rakouských a předlitavských (1848-1918). Praha 1998

²³⁷ Volf, Josef: Z pamětí starého českého sedláka. Praha 1932, s. 34

²³⁸ I z aktivit a charakteru živnostenské společnosti hostinských poznáváme, že jejich vztahy nelze příliš chápat jako vztahy konkurenční a že sami sebe chápali spíše jako partnery, když byli odkázáni na stálé zákaznictvo.

stejnými lidmi u stejného stolu, podle štamgastenské kultury snad všeli i kabát na stejný hřebík a sedávali každý večer na stejnou židli. Ti hosté, co chodili nejpravidelněji a zároveň patřili mezi movitější, sedávali u tak zvaných stolů sousedských. Tyto stoly se v hospodách nacházely vždy na výlučných místech jako u kamen, daleko od vchodu do ulice nebo do dvora, kam hosté chodili na toaletu. Dál byly stoly mládenecké, kam sedávali nejmladší, stoly „inteligentní“, kde se setkávali učitelé, lékaři a jiní místní vzdělanci doby.²³⁹

Podle slov mladého činovníka osvětářského spolku Práchně Miloše Kafky ve Volyni samotné *„klidně teče život každého dne stejný, večer zasedá se v hospodách, probírá se úroda, záležitosti místní, obecní, občas i politika, nadává se Dr. Kramářovi, socialistům, agrárikům, jiní zase jsou nespokojení s radikály, pokrokáři, klerikály a přechasto takový boj pod mrakem dýmu z dýmek končí maloměstskou vražednou zbraní – osobními výpady.“*²⁴⁰ Bylo by tak jistě mylné tvrdit, že se v hospodách pouze ve vážnosti řešily problémy obce a národní politiky. Scházely se zde různé spolky, které by v malém městě jen těžko hledaly vhodnější prostor pro svou činnost. Pravidelně se v těchto zařízeních konaly i taneční zábavy s živou hudbou. Nejjednodušším povyražením byly kuželky a hry v karty. Mezi oblíbené karetní hry po celých Čechách patřily „jihočeská bulka“, „maxl“ nebo mariáš. Ve volyňské tradici je stále živá vzpomínka na meziválečnou dobu a různorodou společnost místní inteligence pravidelně se scházející v hostinci u Uhlíků, dříve u Souchů. U karet při hře o halíře se zde potkávali učitelé místních škol, soudce okresního soudu a kaplan s rabínem.

Jak vidno, hospoda nebyla místem pouze pro pusté opíjení, ale pro zábavu a diskusi. Bylo obvyklé, že hostinští pravidelně odebírali denní tisk, který dávali svým hostům přečíst. Vzhledem k tomu, že pro nepříliš bohaté volyňské obyvatele nebylo běžné kupovat si vlastní noviny, byl hostinec vedle jednotlivých spolkových čítáren jedním z mála míst, kde se lidé dovídali něco o politice a kultuře v širším měřítku. Spolu se školou pomáhal hostinec lidem budovat si větší rozhled po rodící se občanské společnosti.

Pokud byl některý z hostinských ve finanční tíži, ostatní mu svým příspěvkem vypomohli.²³⁸ Dokonce se snažili dohodnout se i na jednotných cenách piva.²³⁸ Tato snaha ale vyšla napoprvé v roce 1902 naprázdno, takže si každý hostinský a výčepní prodával pivo jaké sám chtěl a za jakou chtěl cenu.²³⁸ Nicméně napodruhé – v roce 1907 se již hospodští shodli.²³⁸ Jejich jednota se vytvořila společným tažením proti tzv. pivnímu krejcaru, který požadovala obec, zemské dávce z piva, všem řezníkům, kteří vařili a prodávali polévku či guláš, a proti oběma pivovarům, které do domácností prodávaly jak pivo lahvové, tak sudové a tím výčepům kazili výdělký. Sdružení se snažilo živnosti svých členů povznést osvětářskými přednáškami na schůzích, odběrem časopisu Hostimil, který byl ústředním orgánem ústředního společenství hostinských a restauratérů. Společenství pořádalo i hromadné výjezdy na trhy a kuchařské výstavy. Tím vším si hospodští zvyšovali své obzory a poté pravděpodobně zlepšovali své služby.

²³⁹ Šumavské proudy, 4. 1., Prachatice 1908

²⁴⁰ Šumavské proudy, 4. 1., Prachatice 1908

Až do začátku 90. let 19. století hrály první housle staročeské listy Národní politika, Český lev a Česká koruna. Tehdy při mladočeském převratu můžeme předpokládat i změny v hospodami nabízených tiskovinách. Teprve v roce 1907 máme doloženo, že jsou Národní noviny spolu s Národními listy dominantními tiskovinami. V jednom hostinci bylo k dispozici ještě České slovo, v dalším Union a nebo Čas. Mladý Kafka se pozastavuje nad tím, že hospodské čtenáře zajímají stejně jenom místní rubriky anebo útočné či dokonce pomlouvačné články, zkrátka, „*když je někdo v novinách rozsekán*“.²⁴¹

Ve zmiňovaném roce 1883 nacházíme ve volebních seznamech plátců přímých daní ještě Josefa Souchu (č.p. 55), Františka Smila (č.p. 67), Jakuba Kavalírka (č.p. 3), Pavla Smila (č. p. 66), Josefa Celerina (č. p. 94), Jana Raucha (č. p. 232), Vojtěcha Majera (č. p. 230), Jana Loma (č. p. 147), Marii Tůmovou (č. p. 385), Františku Kolářovou (č. p. 216) a Jana Mrázka (č. p. 332).²⁴² V letech 1902 – 1911 zaplatilo vstupní poplatek do živnostenského společenství hostinských, kde byla účast povinná, 13 živnostníků z Volyně a 36 ze vsí samosprávného okresu. V následujících letech do roku 1918 vstoupilo opožděně ještě dalších 9 hostinských z Volyně a 29 ze vsí. Tato čísla nepochybně nevyjadřují úplný počet těchto zařízení, neboť členové výboru společenstva na svých zasedáních pravidelně nabádali své členy, aby uhradili inkorporační poplatek. Bohužel bez zaplacení nebyli členové zapsáni do účetních knih a tak nyní zůstávají anonymní. Počty hospod ve vsích i ve městě můžeme ale i tak snadno zobecnit. I v těch nejmenších obcích a osadách fungovalo jedno restaurační zařízení. V lidnatějších dvě a ve větších vsích a městečkách, jako byly Dub, Čábuze, Černětice, Němčice a Malenice pracovaly současně 3 hospody nebo výčepy, v samotné Volyni od 15 do 22.²⁴³

²⁴¹ Šumavské proudy, 4. 1., Prachatice 1908

²⁴² Jsou seřazeni od největšího po nejmenšího plátce přímě daně. Seznam je nepřesný a neúplný, neboť hostinští bývali v kolonce povolání označováni i jako *měšťan* nebo *občan*, navíc volební seznam mate tím, že udává počet hospodských a nikoliv hostinců, tak se dá konstruovat, že sousedé Smilovi provozovali pouze jeden hostinec a ne pouze jeden.

Seznam pro volby do obecního zastupitelstva města Volyně v roce 1883 veškerých voličů po sobě jsoucích dle daně. SOkA Strakonice, Fond archiv města Volyně, Kart. 39

²⁴³ Z Volyně: Dejmek Karel, Hejlek František, Chuman Jindřich, Jirásek Jan, Kouba Václav, Kudrle Jan, Kašpar Lambert, Lenc Hynek, *Mrázek Jan*, Poš František, Preslová Josefa, Procházka Antonín, Rataj Antonín (Rataj Josef), Rubín Alfred, Rys, Sladkovský Alois, Smil František (Smilová Tereza), Štifter Karel, Töninger Čeněk, Uhlík Karel, Vančura Bohumil, Votava Hynek, Záhoř Konstantin, Žáček Jan, Žáček Marcel, Benešova Hora: Václav Vondráček, Bušanovice: Emanuel Fouček, Josef Soukup, Z Čábuze: František Uhlíř, Josef Trojan, Josef Hořejš, Z Čepřovic Jan Pýcha, Z Černetic Tomáš Halek, Kateřina Švejdrová, Václav Niklas, Z Dobrušky František Polata, František Česánek, Z Drážova Jan Tomášek, Z Dřešína František Randa, Dřešínek: Josef Šimák, Z Dubu Mojžiš Frankenbusch, Josef Květoň, Jan Founě, Ze Elčovic Jan Chvosta, *Martin Havrda*, Z Horosedel František Liching, Z Hoštice Josef Votava, Z Jetišova František Lenc, Tomáš Hlavnička, Kraselov: Josef Česánek, František Hanuš, Za Krušlov, Kvaskovice zaplatil Měšťanský pivovar, Krušlov: František Kolda, Za Kvaskovice Václav Dušek (takže tam byly 2 hospody), Ze Lhoty u sv. Anny Josef Štěpánek, Vojtěch Šoul, Ze Lhoty pod Rohanovem Josef Němec, Malenice: František Kůta, M. Lukeš, František Vondra, Z Marčovic Matěj Randa, Z Milovic Josef Jung, Josef Hádek, Z Miřetic Jan Kordík, Z Mladotic Vojtěch Kubička, Nahořany:

Státní adresář hotelů ČSR z roku 1921, který zaznamenal největší hostince a hotely, jmenuje krom těch již zmiňovaných hostinců Harmacha a Uhlíka ještě „U koruny“ provozovaný Okresní hospodářskou záložnou, Jana Rataje a především hotel U nádraží, jinak řečený Na Nové, vlastněný Měšťanským pivovarem Volyně.²⁴⁴

7. 2. 2. Tisk a veřejná čítárna

Tribunou politických názorů byl stranický tisk, s nímž utvářela politický názor čtenářstva i další literatura. Největší nárůst počtu periodik i literatury v čítárně a knihovně spadá do přelomu 19. a 20. století. Před tím byl vývoj velmi pozvolný.

Nejprodávanějším politickým tiskem až do konce 19. století byla stejně u hospodských jako u veřejnosti Národní politika a regionální periodika staročeské Národní strany. I na konci prvního desetiletí 20. století by se mohlo zdát, že jsou Staročeši, co se zpravodajství a publicistiky týče, ve Volyni nejsilnější stranou. Národní politiku ale podle dobového postřehu lidé kupovali v takovém množství kvůli přívětivé ceně.²⁴⁵ Jinak byla ve Volyni ale žurnalisticky velmi silná strana Mladočechů i vzhledem k četnosti Národních a Jihočeských listů kupovaných hospodskými. Na venkově byly nejsilnější agrárnícké noviny. Překvapivě málo byl odebírán tisk sociální demokracie. Velkou sílu měl i velmi roztržštěný katolický tisk tvořený mnoha periodiky jednak samotné strany křesťansko-sociální, mezi něž se řadil Čech, Hlas lidu, Český západ a Venkovan, a hlavně věroučně agitačními časopisy²⁴⁶, dohromady

Vojtěch Zábranský, Kotál, Z Němčic: Karel Pechlát, Jan Tajč, Antonín Pouska, Z Němčic Jan Trojan, Neuslužice: Vojtěch Blažek, Z Nihošovic Jakub Trh, Jan Frnoch, Z Nišovic František Švehla, Václav Holín, *Rudolf Havel, Z Nuzína* František Dlask, Oubyslav: Karel Klíma, Račí: Jan Oubram, Radostice: František Horník Z Rohanova Josef Jelínek, Setěchovice: Karel Smola, Ze Strunkovic František Myšák, Josef Bukovský, Ze Střídky Jan Šťastný, Střítež: *Pilňáček Jan, Z Tvrzic* Josef Bláha, Z Úlehle Josef Lád, Vrbice: Karel Petřík, Všechlapy: Matěj Kudrle, Z Vacovic Cyril Kučera, Ze Zahorčic Vojtěch Nikodem, Zálesí: Václav Šoul, Ze Zlešic Václav Zůcha, Ze Žáru Antonín Hlaváč

²⁴⁴ „Harmach, Palackého, Náj. Křivský Josef. Pokoje: 5, 2-I po 7, 3-II po 10, elsv.

Sn-1,5; ob-10; vč-9; č.obsluha i noviny, pense 25

Rataj, Velké nám., Maj. Rataj Jan (ředitel živnobanky v ČB), náj. Rataj Josef; pokoje: 6, 3-I po 5, 3-II po 10; posluha 1K, elsv., jídelní sál, sn. 1, ob 8, vč.7; české noviny i obsluha

U koruny, Pal.nám., Majitelem Okresní hospodářská záložna, náj. Žáček Marcel. Pokoje: 4-II po 6 za postel, pro studenty 1-IV po 4 za postel, elsv, sn 1,5, ob 10, vč 9; česká obsluha i noviny, pense 25

U nádraží, majitel Měšťanský pivovar, nájemce Hynek Lenc, pokoje: 1-I za 6, 2-II a 1 vícepostelový po 4 za postel, otop 3K, světlo 2K, sn. 1, ob 8, vč 7, obsluha č., noviny č. pense 21

U Souchů, Maj. Žáčková Marie – Pokoje 1 vícepostelový po 3 za postel, sn 1, ob 6,5, vč 6, pense 12“

Státní adresář hotelů a kulturní a turistický průvodce v Republice Československé, část I. Čechy. Praha 1921

²⁴⁵ Šumavské proudy, 4. 1., Prachatice 1908

²⁴⁶ Křiž, Maria, Křesť. skála, Hlasatel, Štít, Spravedlnost, Naše mládež, Vlast, Náš domov, Český jinoch, Echo z Afriky, Kvítky, Obrázková knihovna, Apoštolát sv. Cyrila a Metoda, Mariánské kvítky, Poklad věřících, Růže dominikánská, Svatý Vojtěch, Ludmila, Hlasy katolického spolku tiskového, Bonifác, Meč, Bonifácova korespondence

počtem přesahovaly neuvěřitelných 255 kusů proti 128 číslům Národní politiky a Hlasu národa Staročechů.

Důležitým místním periodikem bylo strakonické Právo Šumavanů. Jejich tvůrce a vydavatel Ferdinand Frantál od počátku dával najevo své levicové názory, však je ještě v roce 1899 sociálnědemokratickou Novou Dobou vydávanou v Plzni označován za sociálního demokrata a soudruha. Frantál tvrdě kritizoval Mladočechy, někdy však i sociální demokraty, kteří se od něho postupně distancovali. Od roku 1905 se jeho tisk Právo Šumavanů stal orgánem Agrární strany vedle ve Volyni přítomného Venkova, Kraje, Cepu a Zájmů jihu.

Ve velkém množství byly odebírány Šumavské proudy, nadstranický protiklerikální a protiněmecký list vydávaný v Prachaticích. Šumavské proudy se daly v roce 1910 přechýst v hospodách u Uhlíků, Harmachů, Na Nové, u Rozvalda, Chumana, Procházky a u Pošů. I když se tyto noviny snažily dávat na odiv svou nadstranickost a byly tribunou široké názorové palety, jejich redakce asi nejvíce souzněla s Českou stranou národně sociální. Tisk této strany však ve Volyni příliš oblíben nebyl, České slovo, Písecký kraj, Stráž lidu nebo Český východ odebíralo pouze 12 domácností. Stejně okrajový byla i periodika radikální a pokrokové strany dohromady čítající pouze 14 pravidelných příjemců. Dál bylo odebíráno nepřehledné množství odborných časopisů, i když po velmi malém množství. Humoristických časopisů bylo 53, obrázkových a uměleckých 75.²⁴⁷

Významnou úlohu při posouvání informací hrála městská knihovna vzniklá v roce 1901 sloučením všech volyňských spolkových knihoven. V pátek dopoledne a po celou neděli byla obsazena dělnictvem a rolníky. Co nemuselo být jinde úplně obvyklé, byla její velká návštěvnost ženami, které ji oblehly zas ve všední dny. „*Slouží to ke cti našim dámám, že není jich veřejným působištěm jenom korso, ale také čítárna.*“ Do čítárny novin pravidelně docházely ale pouze Národní listy, Čas, Hlas národa a Den, nepravidelně byly přinášeny národně sociální České slovo, agrární Venkov a sociálnědemokratické Právo lidu. Vůbec zde nebyly k půjčení české vídeňské, moravské nebo slovenské tiskoviny. Na přijímání německých novin nemohlo být ani pomyšlení z důvodů ryze praktických, neboť by si nenašly mnoho čtenářstva kvůli jazykové bariéře, hlavní důvody byly ale politické. V symbolické rovině stále probíhal boj mezi češtvím a němectvím a volyňští měšťané se nezříkali podpory české menšiny v šumavském pohraničí. Kupovat německé noviny do české čítárny bylo proto

²⁴⁷ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha Volyně, s. 211

něco nepřipustného. Dokonce když začalo několik místních bohatých židů odebírat Prager Tagblatt, bylo to mezi českými katolíky chápáno jako provokace.

Zodpovědnost za provoz knihovny a čítárny byla městská samospráva, do hry vstupovali i dobrovolníci a dárci, bez nichž by byla knihovna o mnoho výtisků knih i periodik chudší. Takovouto postavou byl i místní advokát Vít Hořica, po jehož odchodu z Volyně v roce 1910 čítárna zhoršila své služby. Ve stejném roce odebírala 19 novin, 6 revue, 11 zábavných a 19 odborných časopisů. Návštěva za rok předešlý byla 3457 osob, z nichž bylo 2500 mužů. Veřejná knihovna čítala 2788 svazků, 800 poučných, zbytek zábavných. Registrovaných čtenářů bylo 249. Během roku bylo půjčeno přes 6000 svazků, téměř všechny zábavné. Nejčtenější byl Jirásek, Sienkiewicz, Klostermann, Světlá, Čech, Rais a Lužická.²⁴⁸

7. 2. 3. Vývoj spolkového života

K institucionálně vázanému, ale přesto nepovinnému střetávání lidí docházelo v nejrůznějších spolcích. Ležely na rozhraní veřejného a soukromého světa, jejich mnohost závisela na ochotě lidí vystoupit ze svého soukromí nebo z prostých hospodářsky podmíněných vztahů. Čím byli lidé ochotnější účastnit se na spolcích, tím větší byl i předpoklad tvořit si politický názor a dál se aktivizovat. S politikou žily spolky ruku v ruce. Ač byl jejich účel umělecký nebo tělovýchovný, ve většině případů bylo na odiv dáváno národní, náboženské nebo stranické pozadí.

Pro pochopení směru vývoje dobrovolného sdružování budiž nabídnuty tři vhledy do života spolků v různých letech. Prvním je rok 1875, který ukazuje jejich ještě velmi nerozvinutou paletu: Pravidelně se již schází volné diskusní sdružení elit Měšťanská beseda, nejčilejší byli ale divadelní ochotníci, nejstarší volyňský spolek. Poprvé vystoupili během revoluce 1848-1849 a poté čas od času při slavnostnějších chvílích. Institucionálně byli ukotvení až v roce 1891, kdy přijali název Bozděch po svém dávném guru Emanuelu Bozděchovi. Stejně neoficiální sdružení Zpěváckého spolku fungovalo krátce. Založen byl v roce 1861 a doba jeho trvání byla pouhých osm let. Stejně jepičí život měl Sokol založený po velkém vlasteneckém nadšení bez dlouhodobé cílevědomé práce. Koketování Volyně s touto nacionalistickou a národ povzbuzující tělocvičnou jednotou trvalo několik roků v 60. a 70. letech. Spolek vojenských vysloužilců fungující od roku 1874 měl v prvních letech svého

²⁴⁸ Šumavské proudy, Prachatice 1910

trvání charakter spíš reprezentativní. Účastnil se slavností, liboval si v předvádění svých praporů a starých uniforem.

Vedle těchto nových občanských spolků existovala společenství náboženská. V této době se scházelo Růžencové bratrstvo a Bratrstvo Ustavičného uctění Nejsvětější svátosti oltářní. Orientovaly se na udržování náboženských tradic, zpěvů náboženských písní a modliteb majících upevnit své členy ve víře. To Spolek katolických tovaryšů sešlý v roce 1875 vyvíjel s velkým nadšením činnost jinou. Spočívala v organizování přednášek, jejichž tématem bylo takřka vše od hospodářské po historickou a teologickou problematiku. V rámci spolku navíc působil pěvecký i divadelní sbor. Organizátory spolku byli představitelé katolické církve, zakladatelem konkrétně kaplan Harmach.

Po 25 letech byl volyňský spolkový život o mnoho barvitější. Věvodili mu již ukotvení divadelníci v Bozděchu, navazovali na jeho dlouhé tradice a jako již staří zde působili jeho dávní členové, mezi nimiž byli dobově nejvíce chválení pánové Antonín Šimeček, Jan Buděšinský a Jindřich Kovárna, coby ředitel bývalý i roku 1891 obnovující. Režisérem byla další významná osobnost města malíř a ředitel Řemeslnické školy Emil Lhota. Činnost spolku nebyla jen divadelní. Vedle zkoušek a představení pořádal spolek pro členy i pozvané hosty tzv. přátelské večery, které byly věnovány diskusím. Ochotníci se účastnili akcí i jiných spolků, kde přispívali k zábavě recitací nebo drobnými komickými scénkami. Členstva měl přibližně 30, jeho knihovna obsahovala na 250 svazků divadelních her. Činnost ale postupně klesala, což bylo omlouváno zvýšenou aktivitou Pěveckého družstva, které prý obecenstvo v pozitivním slova smyslu dostatečně kulturně vyčerpávalo. Aktivitu tohoto ambiciózního spolku pravidelně se scházejícího od roku 1882 byly totiž méně náročné na výpravu, byly četnější než divadelní představení Bozděchu a i členstva bylo víc. Rok 1900, co se hudebních spolků týče, ale jistě vrcholem nebyl.

Dalším plně etablovaným a četně navštěvovaným spolkem byl Sokol nepřetržitě působící od roku 1887. Až do konce války byl jedinou tělovýchovnou organizací s politickým apelem. Proto byli jeho členové příslušníci širších sociálních skupin a ne pouze těch ekonomicky zdatnějších, jak tomu bylo po vzniku Dělnických tělovýchovných jednot, které odčerpaly dělnické členstvo. Sokol sdružoval především muže - jak sportovně založené, tak ty, pro které bylo prvotním působení Sokola na národně kulturním poli. Jejich práce potom spočívala v reprezentaci spolku na národních slavnostech anebo na každoročních velkých sokolských zábavách zvaných šibřinky.

Jiným dobře fungujícím spolkem byli dobrovolní hasiči. Oproti sokolskému národoveckému důvodu existence byli hasiči projektem ryze městským, chránícím své členy

a jejich majetek. Vznikli z rozpadlého volyňského sokola v roce 1876 a jako jediní se mohou vykázat tak dlouhou nepřetržitou činností.

Posunem byl vznik dobrovolných společenství podněcujících ekonomický rozvoj města a okolí. Největším z nich byl v roce 1884 založený Hospodářský spolek pro volyňský okres. U jeho zrodu stál ředitel volyňského velkostatku Josef Srb. V počátku se přihlásilo 324 členů. V roce 1892 bylo členů už 716, což je přibližně stejný počet, jakého bylo dosaženo na začátku 20. století za předsednictví ředitele Hospodářské školy Karla Šafránka. Aby členství nebylo formální, rozhodl se spolek založit hospodářské besídky, které vyvíjely samostatnou činnost koordinovanou pouze výborem okresního spolku v šesti obcích.²⁴⁹ První velkou akcí spolku byla okresní hospodářská výstava v roce 1887. V roce 1893 jeho členové připravili výstavu bravu v Čestvicích, za dalších pět let výstavu hospodářských plodin ve Volyni. V našem popisovaném roce 1900 se spolek dále zaměřoval na podporu šlechtění dobytka, šířil inovace, odborné knihy a ze své lesní školky prodal kolem 250 000 sazenic stromků.

Podobným avšak ryze městským sdružením byla Řemeslnická beseda. Vznikla v roce 1887, podle jejích zakladatelů bylo potřeba pěstovat svornost mezi živnostnictvem a vytvořit prostor pro diskuse o pokroku a všech problémech řemeslníků a obchodníků. Zakladateli byli spolu s okresním tajemníkem Josefem Javůrkem koželuzi Jan Vojta, Jan Buděšínský a krejčí Václav Požárek, táž skupina, jež stála u znovuoobnovení Sokola ve stejném roce. Praktická činnost se skládala z pořádání výstav učednických prací a z přednášek, spolek měl i podpůrné snahy, dával příspěvky učňům, podpory vdovám a sirotkům po svých členech.

Dalším velmi aktivním sdružením byl Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny vzniklý ze staršího Spolku pro pěstování stromoví. Okrašlovací spolek, jemuž předsedal opět Karel Šafránek, krom toho, že agitoval za květiny v oknech a na sloupech veřejného osvětlení, vysazoval ještě stromy kolem cest a staral se o městský park.

Dříve tolik reprezentativní Spolek válečných vysloužilců se postupem doby stal spíše podpůrnou společností, která se již rakouskými barvami neoháněla tak hrdě jako v předcházejících desetiletích.

Mezi náboženskými spolky se objevily ještě Bratrstvo svatého Michaela s Bratrstvem Neposkvrněného početí blahoslavené Panny Marie. Svou činnost v roce 1900 však ukončili katoličtí tovaryši, převzaly ji občanské spolky Bozděch, Zpěvácké družstvo, Řemeslnická beseda atd.²⁵⁰

²⁴⁹ Zykmondová, Eva: Zimní rolnické školy. In Sborník Jihočeské university zemědělské fakulty. České Budějovice 1993

²⁵⁰ informace roztržštěny po celé délce citované Pamětní knihy města Volyně.

Další desetiletí obohatilo volyňskou veřejnost o místní odbory vlasteneckých organizací Matice školské, Národní jednoty pošumavské, a krajinského sdružení Prácheň. Přerod dokončili i váleční vysloužilci přejmenovaní nakonec na Podpůrný spolek Čechomil. Hudbou se zabývala Volyňská filharmonie, novým byl tělovýchovný Sportovní klub studentstva pěstující hlavně fotbal a tenis. Novým byl i kulturní spolek národních sociálů Havlíček. Na poli hospodářství začal pracovat Včelařský spolek a Spolek ku zvelebě chovu drobného, v hospodářství užitečného zvířectva a pro ochranu ptactva. Novým stavovským sdružením byl Učitelský spolek Lindner a Spolek absolventů Zimní hospodářské školy. Zvláštností byla nová Výherní společnost Konkordia, která se zaměřovala na výkup losů a dělení výher mezi své členstvo. Co však nejvíce rozbouřilo veřejný život města, byli znovu sešli katoličtí tovaryši.²⁵¹

Spolkový rok 1908 měl zhruba tento průběh. Jeho první část náležela Sokolu. Uspořádal promítání obrázků ze sokolského sletu a přednášky Jaroslava Vrchlického a Augustina Sedláčka. Po velké akci během pouti, které se zúčastnilo mnoho sokolských jednot z okolí, následovaly už pouze výlety, taneční zábavy a cvičení.

Spolek divadelních ochotníků nejprve oslavil své 60. narozeniny, pak uspořádal velkou sbírku na zhotovení nových dekorací a loboval za stavbu velkého sálu divadla Na Nové. Krom toho zorganizoval oslavu na počest J.K.Tyla, kde předvedl Paličovu dceru. Hrál i další kusy, jmenovitě Mořskou pannu, Zlatý déšť, Deskový statek, V zakletém zámku a Pod krovem otcovským. Spolek zaznamenal velký úspěch ve Vimperku svou hrou Terna.

Volyňský odbor Práchně nevykazoval v první půlce roku činnost žádnou, po své letní valné hromadě sehrál divadelní hru Závět', uspořádal několik večírků a mnoho přednášek, mezi nimiž vidíme i témata týkající se Svobodných zednářů, starobního pojišťování nebo Volné myšlenky. Umělecký oddíl spolku se začal zabývat způsobem rekonstrukce staré tvrze a sháněním státní nebo zemské subvence. Největším činem Práchně byla volyňská manifestace na podporu české menšiny v pohraničí. Měla velký úspěch, zúčastnily se jí velké davy a názorově sympatizující spolky. Celkem šlo v průvodu spolu s delegacemi z 14 šumavských měst 4 000 lidí.

Zpěvácký spolek během roku příliš činný nebyl, snad pouze při návštěvě Volyně Vrchlickým a při manifestaci pro menšiny. Práce se nedařila moc ani Řemeslnické besedě, která uspořádala několik přednášek, ale kvůli zanedbatelné účasti brzy od dalších upustila, větší úspěch měla až na samém konci roku a na začátku roku nového. Pravidelně uváděla

²⁵¹ SOkA Strakonice, Fond Okres Strakonice, manipulace 1900-1909, Spolky

přednášky týkající se podnikání. Večery na téma *úvěrní fond řemeslnictva, starobní a invalidní důchod, živnostenské zákony*, atd., byly navštíveny mnohem více než předchozí besední valná hromada.²⁵²

Výborné výsledky měla Filharmonie, jako větší těleso nepořádala besídky ale spíš přímo velké akce. Dvakrát hrála samostatně, jednou při oslavě výročí divadelních ochotníků a jednou při slavnosti na počest Josefa Kajetána Tyla. Národně sociální divadelníci nekompromisně svobodomyšlného spolku Havlíček svou činnost od volebního roku hodně utlumili, zahráli pouze dvě jednoaktovky, až začali skomírat. Jejich největší názoroví protivníci a podle novinářských projevů až ideologičtí nepřátelé katoličtí tovaryši taktéž připravovali především divadelní představení, s větší pílí ale s lehčím a komediálnějším repertoárem.²⁵³

Jak vidno, spolkový život zaznamenal svůj největší rozkvět až po r. 1905. Zásluha připadá katolickým tovaryšům, kteří rozčeřili stojaté vody ve spolkovém životě a přičinili se o další rozpad jednoty politického myšlení. Je zřejmé, že spolkové sdružování bylo úzce propojeno s politikou, která do té doby nevykazovala žádné významné rozštěpení. Mladočešství bylo bez nadsázky oficiální politickou orientací zesilovanou jen radikalitou sociální demokracie, která byla tehdy ve Volyni ještě takřka bezmocná a na mladočeský politický organismus Volyně působila jako velmi účinné očkování.

Vzhledem k energičnosti práce spolku katolických tovaryšů byl široký i rozptyl jeho působení na ostatní spolky, jejichž produkce byla možná podobná, ideologické zaměření členů ale naprosto odlišné. Konkurenci pocítili divadelníci, zpěváci, organizátoři schůzí, zábav a přednášek. Nejdříve šel s katolickými tovaryši do boje jakoby živou vodou pokropený Spolek divadelních ochotníků Bozděch. Oživil svou činnost a začal bojovat za budování velkého divadelního sálu v hostinci Měšťanského pivovaru Na Nové.

Ve stejné době vznikl i nesmírně ambiciózní spolek Prácheň se svou volyňskou odbočkou úzce spolupracující s Bozděchem. Iniciátory vzniku byli vysokoškolští studenti, učitelé a inteligence, jeho cíl byl osvětově působit na místní obyvatele a kulturně je dále podněcovat, hlavními prostředky této činnosti bylo divadlo a přednášky. Ideologické zaměření spolku bylo liberální a protiklerikální, ve Volyni s jasným ostnem proti katolickým tovaryšům. V době svého založení měl volyňský odbor Práchně 40 členů, z nichž byl nejaktivnější student práv a syn tehdejšího starosty Miloš Kafka. Ten jako řečník burcoval proti moci kněží, proti zatahování církevní struktury do správy státu a pro všeobecné a přímé

²⁵² Šumavské proudy, 26. 2., Prachatice 1910

²⁵³ Šumavské proudy, 23. 1., Prachatice 1909

volební právo. Účastnil se dokonce i sociálnědemokratických schůzí, kde přednášel o svobodných volbách, o nacionalismu a jako mladý liberál vysvětloval volyňským stranickým dělníkům dokonce i to, co Marx vlastně myslel tím internacionalismem a jak dál zapadají programové postuláty rakouské sociální demokracie do marxistického učení. Samotná místní organizace sociální demokracie vzniklá před koncem roku 1906 není ve svých počátcích schopná kulturní život organizovat, neměla ještě dostatek lidí schopných pracovat jinak než ve vleku programu nadřazených stranických útvarů, nepřicházela s vlastními iniciativami.

Divadelní spolek Havlíček se proti katolickým tovaryšům postavil ještě tvrději. Tito konkurenti si navzájem hanili své nastudované kusy a jejich provedení, napadali se v místních periodikách. Postupně se vykrystalizovaly dva bloky měšťanů: na jedné straně tovaryši vedeni farou a podporováni částí měšťanů většinou v tradici věrných stejnojmennému spolku působícímu krátce ale aktivně v 80. a 90. letech 19. století. Na druhé straně stál blok, který sám sebe nazýval pokrokovými silami: Havlíček, Bozděch, Prácheň, sociální demokracie, Sokol a mladočeský Politický spolek. Hudební spolky Pěvecké družstvo a Klub přátel hudby Filharmonie stály v době největší živosti a různorodosti společenského života v pozici nestranných pozorovatelů sporů měšťanů, místy velmi rozvášněných. Bylo to tím, že oba spolky měly mnoho členů z řad měšťanstva všeho ideologického smýšlení, vedení bylo navíc z velké části svázané s církevní strukturou. Sbormistrem Pěveckého družstva byl ředitel kůru, ve funkci předsedy Filharmonie působil katecheta Chaloupecký, proto byly oba pěvecké sbory tlačeny okolnostmi pouze k činnosti zábavní a umělecké.

Politicky bezbarvý Spolek přátel hudby Filharmonie, mající charakter více volnějšího sdružení, vyvíjel činnost až v zimních měsících. Členů bylo kolem třiceti lidí zajišťujících většinu podstatných hudebních nástrojů. Poměry v něm byly více urovnané než v Pěveckém družstvu, kde se v roce 1907 dokonce vzbouřily ženy, jež se v té době nemohly svým hlasem podílet na jeho správě. Oba spolky spojovala činnost, která byla takřka stejná, rozdělovala je ale velká vzájemná revnivost.

Spolky živnostníků byly stejně jako divadelníci rozděleni ideologicky. Proti katolickým tovaryšům vyrostla z půdy svobodomyslnějších měšťanů Řemeslnická beseda, jejímž prvním organizátorem byl sekretář místního okresního soudu Doubek končící svou volyňskou anabází odchodem do služby v Plzni v roce 1907. Dlouholetým předsedou byl podnikatel Vendelín Velíšek. Mimo osvěty ve způsobech vedení živnosti se snažila připravovat dokonce i vlastní kandidátky do samosprávních voleb. Tendence Besedy byla s ohledem na její zájmy a vedení bezesporu modernizační, zmást nás nemůže ani jí připravená přednáška českobudějovického

obchodníka s monstrancemi, která se přeměnila v agitaci procírkevní podporující výrazně katolickou stranu. Beseda stála na obecně uplatňované myšlence, jež byla součástí souboru ekonomického nacionalismu, že „*jen v pokroku může české živnostnictvo nalézt podpory ve velkém existenčním boji, který prodělává, jen pokrok a pevná organizace dovede tuto důležitou střední vrstvu...*“ Zároveň se vymezovala nejen proti snahám sociálnědemokratického dělnictva, ale také proti síle velkokapitálu.²⁵⁴

Po první světové válce krom většiny z předchozího období přibyla ještě místní skupina Čsl. obce legionářské, družina československých válečných poškozených, Červený kříž a politicky orientované tělovýchovné organizace sociálnědemokratická DTJ a lidovecký Orel.

Spolkově nečinnější byla skupina městské inteligence, kterou z velké části tvořili lidé přistěhovalí. Mládež se do vedení obvykle příliš nehrnula. „*Mladší generace do pětatřiceti let jest jakousi zlatou mládeží, rozhodující v kruzích ženského světa. Pokud tato jest potomstvem starousedlictva, jest charakteristickým příznakem naší buržoazie, pohodlná, blaseovaná, spolkového ruchu a nějaké tzv. drobné práce vůbec se neúčastní. Sem tam jednotlivec, ale žádný z této nestojí v popředí nějaké činnosti spolkové neb veřejné. Tu obstarávají tzv. praesenti.*“²⁵⁵ Kromě Sokola, Vojenských vysloužilců a hasičů skutečně tito praesenti, tzn. učitelé, advokáti, lékaři, soudní i jiní úředníci a kněží stáli v čele těch nejaktivnějších spolků.

7. 3. OBDOBÍ HONORAČNÍ POLITIKY

Politika byla od revoluce roku 1848 chápána jako záležitost ryze národní a nikoliv stavovská. Nejpodstatnější správní problémy, jak je prezentovali členové elity národní politiky, byly spojené s národními zájmy a se státním historickým právem, liberalizační požadavky se zpočátku jevily jenom jako prostředek pro uskutečnění národních cílů. Druhým krokem mělo být potom hospodářské pozvednutí národa, tak aby byla vytvořena jeho nezávislost na rakouských Němcích. Zájmy národa byly od počátku artikulovány společenskými honoracemi, které se snažily svá stanoviska a strategii přenést na celý národ.

Přijímáním honorační politiky Staročechů, požadující návrat starých českých státních práv, a později i Mladočechů, kteří nesouhlasili s formou staročeské politiky, volnější aktéři adoptovali představu pražských honorací o národním zájmu, která dávala samosprávě vyšší politický důvod stavět kanalizace, školy, hasičárny nebo divadelní scény. Vše bylo budováno

²⁵⁴ Šumavské proudy, 14.12., Prachatice 1907

²⁵⁵ Šumavské proudy, 4. 1., Prachatice 1908

pro národní blaho. Toto adoptování je prvním propojením zájmů občanů centra a periferie. Propojení národní bylo skutečně účinné a v prvních desetiletích nejenom, že překrývalo propojení konfesijní, ve Volyni překrylo na celou polovinu století i rozdělení stavovské.

Národní propojení se snažilo vkládat politický důvod do provozních záležitostí města, racionalizovalo jeho chod a politická rozhodnutí. Nicméně jelikož byla racionalizace úspěšná a zakořeňovala v celé komunitě, přerodila se tato komunita ze společnosti tradice na společnost pohybu. Racionalizace přinášela s postupující dobou různá skupinová štěpení, když si různí lidé začali uvědomovat i své rozdílné skupinové zájmy a tím se odkláněli od politiky celonárodních stran.

V dubnu 1848 se Volyni nesl leták od „*Vlastenců města Prahy*“. Informoval o počínání českých vlastenců žádajících císaře o konstituci, která by měla zaručit Čechům svobodu, spolurozhodování o vlastních záležitostech a ústavní kontrolu českého krále a rakouského císaře. Volyňským měšťanům a venkovským sedlákům leták oznamoval, že by už více neměl být trpěn bezzubý zemský sněm naplněný odnárodněnou šlechtou a několika slabými královskými městy. Místo nich měl být svoláván sněm nový tvořený hrdými měšťany a českými sedláky, *kteří nikdy nezradili český jazyk*. Leták přinášel i výzvu k vytvoření ozbrojených oddílů mající udržovat veřejný pořádek a bránit národ před vnějšími nepřáteli.²⁵⁶

Vytváření národní gardy v roce 1848 dokázalo, že se celé Volyni politický účel národa adoptovat ještě nepodařilo. Nejprve se sešla část nejaktivnějších obyvatel, zvolila si velení a utvořila potřebnou polovojeenskou strukturu. Ve městě však kvůli tomu došlo k různici vycházející částečně z osobní ctižádostivosti a vzájemných antipatií, především se ale cítil upozaděn starý městský patriciát, který nebyl v gardě zastoupen. Byly mu navíc cizí reformátorské tendence doby, jeho členové odmítali zrovnoprávnění židů, odmítali zrušení cechů, v nichž měli hlavní slovo, nechtěli se vzdát svých tradičně silných pozic v hroutícím se systému. Z jejich vůle vznikla garda druhá. Obě čítaly dohromady 80 členů, navzájem se napadaly, psaly na sebe udání.²⁵⁷ Ač byly vyzbrojené puškami od Sylvestra Krnky, pozdějšího vynálezce zadovek, který měl tehdy ve Volyni svou dílnu, byly obě rozložené akcí ještě více národně politicky neuvědomělých manželek požadujících návrat mužů k *normálnímu* životu. S ženami se v politice podle dosavadní přirozenosti nepočítalo, byly sice účastny šití praporů a gardistických uniforem, dostaly se spíše do pozic hospodářsky racionalistických činitelů proti svým mužům působícím alespoň slabě národně ideologicky a politicky liberalizačně.

²⁵⁶ SOkA Strakonice, Fond Antoň Jan, cizí písemnosti, leták vlastenců města Prahy

²⁵⁷ texty udání a stížností viz Teplý, František: Dějiny města Volyně a okolí. Volyně 1933 s. 358-366

O názorovém rozštěpení centra a volyňské periferie, kam doléhaly jenom ozvěny z Prahy a Vídně, nemohlo být v roce 1848 ani řeči. Jazyk pražských honorací na piedestal kladl českého sedláka, ideologicky jím argumentoval a po periferii žádal opětné začlenění do života národní pospolitosti vedené sice z Prahy, přesto celonárodně, vždyť i pražská politická honorace přiznávala svůj původ v českém národním venkovu.

Měsíc následující po příchodu letáku se ve městě objevilo revoluční nulté číslo Prácheňského týdeníku. Informovalo o úspěších Čechů v boji proti císařské libovůli a dál ukazovalo velké národní sebevědomí. Zároveň ale vyjádřilo obavy z následujícího celospolečenského vývoje: *„Jestli mnohaletná závislá uvyklost' nás s mžikem uschopuje k pravému dojmu na nový politický živel sáhnouti; jestli mýlky a klamy nás nezachvátily, bychom jinší závislosti se nepodrobili, neb zlomyslnost nás ne nadožila: Ono jak totéž může nám zkázou býti, jelikož o naše blaho upřímně a vřele jse pečovati nebudeme, anť milostivý země Pán při sporádání a zasadění všech důležitých potřeb nás na vždycky oučastnými učiniti ráčil.*“²⁵⁸

Velmi případná poznámka o samosprávných a politických schopnostech společnosti budoucí realitu příliš neminula. Společnost se nezměnila naráz vnějšími událostmi, ale měnila se dlouhodobě spolu s neformálními skupinovými tradicemi. *„Úplný klid a hrobové ticho, jaké vůbec v politickém ohledu po léta panovalo,*“²⁵⁹ se začalo vytrácet z Volyně stejně jako z ostatních zapadlých částí království několik málo let před polovinou 19. století. Vody tehdy začaly čerit výzvy vlády, aby byl prováděn výkup z roboty a tím aby byli poddaní zbavováni svých starých povinností. Tato možnost zde existovala již roky, mezi vrchností a poddanými panovala ale krajní nedůvěra a také díky přemrštěným požadavkům statkářů a nemohoucnosti robotníků jejich nároky splatit vyšly tyto snahy naprázdno. *„Třináctým březnem 1848 pak počala se jeviti pro rakouské národy nová doba, počala okřívati práva lidská!*“²⁶⁰ Roky 1848 a 1849 přinesly s krátkou odeznělou přehrou minulých let především psychologický posun, vyjádřily, že je politická změna možná.

Aktéři místní politiky se měnili jen zřídka. Dáno to bylo pevností nastupující městské honorace. V prvních samosprávních volbách bylo vybráno 12 zastupitelů, mezi nimi dva lékaři, jeden soudce, děkan, poštovní, hostinští a jen část řemeslníků a obchodníků majících ve městě drtivou početní převahu. Toto na první pohled honorační zastoupení občanů mělo svůj důvod v samotném mechanismu volby. Existovaly tři voličské skupiny rozdělené podle

²⁵⁸ SOkA Strakonice, Fond Antoš Jan, cizí písemnosti, Prácheňský týdeník

²⁵⁹ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města, s. 25

²⁶⁰ Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města, s. 26

výše přímých daní volící po čtyřech zástupcích. Nejprve přistoupila k volbě třetí volební skupina, která obvykle navolila městskou elitu a nikoliv své společenské soupeřníky. Druhá a první skupina v následné volbě neměla zas důvod volit někoho mimo své řady. Další důvod volení městské elity byl ten, že se vybírali lidé, kteří byly považováni za ty, kdo bude hájit univerzální zájem města a jeho občanů, a ne za představitele užší skupiny lidí hledící si pouze svého prospěchu. Dokládá to i následující formulace popisu průběhu voleb: „*v den volby zasedne volební komise v určitou hodinu k volebnímu stolu a s ní c.k. komisař [...] Než se počnou hlasovací lístky do hlasovací nádoby od voličů klásti, promluví předseda komise [...] Zmíní se o tom, jaké vlastnosti má míti ten, kdo by volen býti měl [...] a vyzve (voliče), aby hlasovali každý dle svého nejlepšího vědomí a svědomí, jak který za nejlepší pokládá pro obecní dobro.*“ ²⁶¹

Prvním starostou byl zvolen mnohokrát zmiňovaný Jan Augustin Hödl, do Volyně přiřazený z německého prostředí. Na radnici coby její hlava setrval až do roku 1870, ve stejné době vykonával i funkci zemského poslance za venkovský obvod Volyně a Vimperka. Můžeme nyní pouze odhadovat, zda byla jeho politická stabilita odvislá přímo z instituce a z logiky voličů – koho jiného volit do sněmu, než starostu – a nebo zda jeho vycházela přímo z velmi konkrétní síly jeho osobnosti a z jeho velké oblíbenosti.

Volební období samosprávy trvalo tři roky. První volby se konaly v roce 1850, pak ale následovala jedenáctiletá přestávka, kdy přesluhovalo první zastupitelstvo a rada celých osm let. Od roku 1861 se již volby konaly pravidelně co tři roky.

Příštím dlouholetým zemským poslancem byl další člen místní honorace, a sice češtický vikář Matěj Kubíček. Nástupcem Hödla na pozici starosty se stal bohatý řezník z místního rozvětveného rodu František Sladkovský. Jak bylo naznačeno, politika byla v rukách místních honorací, které ve své práci pochopitelně kopírovali hlavní pražský proud staročeské Národní strany. Kronikář a starosta Hödl zanechal o revolučním dění v roce 1848 i o dalších letech svědectví, vylíčil pohyb ve společnosti s étosem josefínského racionalisty, kantovským morálním apelem a především s odkazem na Velkou francouzskou revoluci. „*akceptuji duch doby a jsem pro pokrok, arcí mi radí dlouholeté zkušenosti dělat vše s rozvahou bez ukvapenosti, mé mínění je, že Pánbůh nestvořil tento svět pro jeden nebo pro onen národ, nýbrž abychom ho obývali všichni a abychom jeho nejsvatější vůli ctili a trpělivě snášeli a nikomu abychom nečinili to, čeho bychom sami rádi neměli. Při tom jsem úplným*

²⁶¹ O Volbách, Otavan, 15. 11, Písek 1865

kosmopolitou, tak to také nemohu nic proti někomu namítat, podle toho, z jakého národa pochází a v jakém smýšlení a jazyce byl vychován...podle mé devízy úplného vyrovnání.“²⁶²

Jak Hödl poznamenal v kronice, volyňská veřejnost se o národní dění vcelku zajímala. V roce 1871 při přípravě česko-rakouského vyrovnání, tzv. fundamentálek, byla pozornost občanů věnována zasedání zemských sněmů, proto i starosta s celou samosprávou sledovali jejich výsledky a chválili snahy českých zástupců o zlepšení postavení celého českého národa. Svolali dokonce slavnostní schůzi zastupitelstva, aby vzdali čelným českým politikům hold a jako výraz podpory jim udělili čestná občanství. Volyňskými občany se nanovo stali hrabě Hohenwart, Jindřich Clam-Martinic, František Ladislav Riegr a Bohuslav Chotek.

Jednota vnímání národní politiky ve Volyni skončila v průběhu 80.let 19. století. Až volby do Říšské rady v roce 1891 ukázaly jasné vítězství odpůrcům staročeské Národní strany. Opět se jednalo o kopírování celočeského vývoje, když byla většina ve Volyni stejně jako v Praze nespokojena se smírným postupem Riegrových Staročechů k vídeňské vládě.

Částečně lze na obrat pohlédnout také jako na generační spor. Vedle prvního střetu generací bezprostředně po roce 1848, když nastoupila do samosprávy vrstevníci starosty Jana Augustina Hödla na úkor starého cechovního patriciátu, začínala v průběhu 80. let přicházet na scénu nová generace komunálních politiků později jednoznačné mladočeské orientace. Alois Kafka narozený v roce 1843 byl zastupitelem zvolen ve svých čtyřiceti letech, v roce 1889 se stal prvním radním Františka Sladkovského a po jeho starostenském konci v roce 1905 dosáhl již jako zkušený politik na nejvyšší metu samosprávy. Karel Kavalírek, pozdější předseda Mladočechů ve Volyni byl taktéž významnou volyňskou mladočeskou osobností. V roce 1889 byl zvolen zastupitelským náhradníkem, o tři roky později zastupitelem, poté i radním a nakonec s Kafkovým skolem v roce 1910 starostou. Vendelín Velíšek, třetí důležitý Mladočech desetiletí přelomu století byl zastupitelským náhradníkem zvolen roku 1886, poté se stal zastupitelem. Dlouho byl zástupcem Karla Kavalírka, předsedy volyňských Mladočechů, byl také jedním ze zástupců středních obchodníků v Živnostenské a obchodní komoře v Plzni. Kajetán Kafka a Karel Velíšek, otcové zmiňovaných osobností, byli zároveň aktivní již v první samosprávné generaci v době Jana Augustina Hödla. Odklon synů od jejich směru měl i velkou symbolickou hodnotu.

Samospráva byla od počátku až do první světové války z velké části záležitostí rodinných klanů a rodinné tradice. Již od počátku se v zastupitelstvu scházeli mnozí příbuzní. Hödlovými příbuznými byli členové rodiny zastupitelů poštmistra Prokopa a hostinského

²⁶² Městské muzeum Volyně. Osobní fond Jana Augustina Hödla, část korespondence, nezpracován.

Harmacha. František Sladkovský byl mimo svou rozvětvenou širší rodinu Sladkovských spřízněn se stejně roztáhlou rodinou svého nástupce Aloise Kafky.

Co se však komunálních témat týče, nebyl generační i politický spor konce 80. let vůbec rozpoznatelný. Projevoval se během voleb do státních zastupitelských sborů. V roce 1888 byla rozpuštěna Říšská rada, připravovaly se nové volby a po celém království se scházely předvolební schůze. Volyně byla jedním z měst, v němž podle mladočeského listu již voliči nesouhlasili s postojem Čechů k říšské politice, nepřáli si už dále podporovat Taafeho konzervativní vládu a politiku kompromisů a českých ústupků.²⁶³ A skutečně, v městském volebním obvodu byl zvolen kandidát mladočeské Národní strany svobodomyslné.

Po těchto volbách byly ve Strakonici založeny dvě místní politické organizace s působností i pro ostatní části okresu. Národní strana svobodomyslná se scházela v Občanském klubu, příznivci staročeské Národní strany zase v Politickém spolku.

Skutečně přelomovým střetem obou národních stran byly volby do říšské rady v roce 1891. Přelomové byly nejenom na poli celonárodní politiky, ale i ve Volyni a celém strakonickém obvodu. V kurii měst kandidoval stranický kolega ve Volyni dobře známého a zde narozeného Josefa Kaizla Tomáš Masaryk a proti němu lékař a domažlický velkostatkář Antonín Steidl, ve venkovských obcích zase prof. Jan Voldřich a proti němu mladočeský bijec Jan Vašatý.

Na strakonickou předvolební voličskou schůzi staročeského Politického spolku přišel kolegům kandidátům pomoci i Albín Bráf, velká stranická autorita. Podotýkal, že Národní strana ve spojení s vídeňskými konzervativci pod vedením Taafeho předchází sociální revoluci, což u strakonického publika nesklízelo přílišný ohlas. Většina politicky uvědomělé veřejnosti strakonického okresu již patřila k Mladočechům, nad vývody a politickou taktikou *starých* projevovala rozpaky, viděla jiné problémy země a říše a viděla především jiné způsoby jejich řešení. Přílišné ústupky konzervativním vídeňským politikům součástí mladočeské taktiky rozhodně nebyly.

Volyní projely staročeské i mladočeské deputace pořádající schůze, účastni byli jak Masaryk a Vašatý, tak Steidl a další prácheňští staročeští politici. Na poslední předvolební schůzi se potkali Na Nové v diskusi oba městští protivníci. Masaryk zde triumfoval. Voličstvo již znalo a četlo Národní listy „*tehdy u nás až církevně uctívané*“²⁶⁴, mladočeského kandidáta vřele přijalo a přikyvovalo jeho proslovu. Steidl mluvil o tzv. velké politice, o poslání Čechů, o národu, Masaryk věnoval svou pozornost konkrétním hospodářským problémům,

²⁶³ Hlasy ze Šumavy, 11.8., Strakonice 1888

²⁶⁴ Šumavské proudy, 19.3., Prachatice 1910

věnoval se živnostenským, obchodním a zemědělským otázkám. Publikum Masarykovi dokonce tleskalo vstojе, na situaci nic nezměnila ani zanedbatelná staročeská menšina.

I když byly Národní listy, jak píše pamětník, až církevně uctívané, jak již bylo zmíněno, v této době byla ve Volyni stále nejčtenějším stranickým periodikem Národní politika Staročechů. Pomineme-li fakt, že byl tento plátek citelně levnější než prvně jmenovaný, musíme uznat, že měla staročeská Národní strana větší agitační pole působnosti a s okresními týdeníky Český lev a Česká koruna tvořila údernější vozbu.

Tato vozba tlačila na kandidáty protivníka vskutku zostra: „*U nás v Pošumaví nerodí se kreatury podobné Vašatým a Masarykům.*“²⁶⁵ Strakonický Český lev dokonce recykloval i nenávistné formulace Národních listů z doby, kdy byl Masaryk potírán oběma národními stranami: „*Jdi k čertu, ohavný zrádče, a přimkni se svou pochybnou duševní troskou a svou mravní mizérií ke komu chceš; jen neopovažuj se už ani užívatí našeho posvátného jazyka a pokáleti jej svým podlým duchem a otravným dechem [...]* Jdi, přimkni se k nepříteli, jemuž sloužíš, zapomeň, že jsi se narodil z české matky a že jsi krácel po české půdě, my tě z našeho národního těla vylučujeme jako šerednou hlízu.“²⁶⁶ Proti Masarykovi se šlo pochopitelně i s jeho odmítavým postojem k Rukopisům, čímž byla dokazována jeho národní zrada a kolaborace s nenáviděnými Němci. Masaryk byl podle jazyka zvoleného Staročechy národnostní i náboženskou prostitutkou, hanobitel národa, protestant a hanobitel starých českých literárních památek.²⁶⁷ A jako nestálý, nespolehlivý člověk si podle svých politických odpůrců ani nezasloužil být členem Říšské rady. Naproti tomu kandidát Staročechů Steidl mající již dvanáctiletou zkušenost z Říšské rady byl prý mužem pevných zásad – jako člověk zdejší – vlastní pílí si zasloužil úctu ve Vídni a dokonce i za hranicemi Rakouska, v Rusku, když byl osobním lékařem člena carské rodiny. Masarykův bijec a agitátor Vašatý byl podle staročeského listu zase „*bezcharakterní klepař, klepavá baba, surovec, jenž nezasluhuje od čestných mužů jen odkopnutí.*“²⁶⁸ Neúspěchem však skončily všechny staročeské snahy o návrat do svých starých pozic a Národní strana svobodomyslná naprosto ovládla volyňskou politiku až do jejího zmasovění.

²⁶⁵ Český lev, únor, Strakonice 1891

²⁶⁶ Český lev, únor, Strakonice 1891

²⁶⁷ Český lev, únor, Strakonice 1891

²⁶⁸ Český lev, únor, Strakonice 1891

7. 4. OBDOBÍ MASOVÉ POLITIKY

7. 4. 1. Mladočeši a Národní demokracie v éře masových stran

Podle honoračního pojetí politiky, které razili Staročeši, měli občané volbami „vypraviti ze středu svého muže s křišťálovým pancířem, vroucí láskou k vlasti a neohroženou myslí do parlamentu vídeňského.“²⁶⁹ Poslání Staročešů skvostně prezentoval strakonický radní Kus. Ukázal, že jejich hlavním programem je František Ladislav Rieger osobně, neboť: „úsudky naše o puntacích mohou býti jakékoliv, ale cti velezasloužilého vůdce našeho Dr. Riegra nemá se dotýkati žádný.“²⁷⁰ Celé strakonické shromáždění sympatizantů Národní strany hřmělo souhlasem nad Kusovými slovy, že vůdce Staročešů „i poslední svou krupěj krve za národ český by vycedil a že nesmrtelných zásluh sobě získal.“²⁷¹ Volně přeloženo, můžeme se podívat nad jednáním staročeské reprezentace na Říšské radě, jejich samotná čest a hodnověrnost je však zárukou jejich správných rozhodnutí a naše pochybnosti jsou tudíž nepodstatné. Následující řečník Albín Bráf ukázal další symptom budoucího staročeského pádu. Nepovažoval totiž za přípustné nechat se vést veřejným míněním. Politici vůdci byli podle něho lépe povoláni k činění rozhodnutí, protože není možné „odvolávati se na domnělou vůli lidu, ulehčit tak svému svědomí a svalit zodpovědnost na bedra národa!“²⁷²

Staročeši se zde jeví jako honorační strana nejryzejší formy na rozdíl od Mladočešů, kteří uplatňovali argumentaci podle jiných racionálních zákonitostí. Apelovali více na konkrétní program, na činnost svojí a poukazovali na počínání Staročešů.

Změny proběhly nejenom ve způsobu výkonu politiky ale také v její náplni. Pokud se schůzí účastnilo na úrovni strakonického politického okresu vždy pouze kolem tří set „nejváženějších osob“ ze Strakonicka za přítomnosti některých volyňských občanů, je zřetelně ukázáno, v jakých sociálních patrech se praktická říšská zastupitelská politika odehrávala. Vinou exkluzivního volebního práva byla politická diskuse často omezována na národní a státoprávní otázky. Masarykova předvolební promluva o hospodářských problémech před volyňským davem byla skutečně cosi nového.

Schůze Mladočešů měly seznamovat voliče s poslanci, kteří na nich sdělovali své názory a spolu s voliči je dále tříbili. „A když by tak mluvil veškerý český lid za sebe a své

²⁶⁹ Český lev, únor, Strakonice 1891

²⁷⁰ Český lev, červenec, Strakonice 1890

²⁷¹ Český lev, červenec, Strakonice 1890

²⁷² Český lev, červenec, Strakonice 1890

*zájmy, jak snazší měli by poslancové naši úkol, jichž hlas vláda musela by slyšeti a jej respektovati.*²⁷³

Programovým evergreenem Mladočechů bylo všeobecné volební právo, demokratizace a celkové zmasovění politiky. Prvním reálným úspěchem těchto snah bylo zavedení páté všeobecné volební kurie pro volby do Říšské rady k roku 1897. Dosud se volilo ve čtyřech sborech: v kurii velkostatkářů, obchodních a živnostenských komor, měst a venkova. Pátý volební sbor přiváděl do Říšské rady sice hrstku poslanců, průlomové bylo, že v jeho rámci mohli volit všichni muži bez rozdílu socioekonomického zařazení a jejich hlas měl stejnou váhu. Pátá kurie byla předstupněm všeobecného a rovného hlasovacího práva, byla již schopná zdokumentovat nálady společenských mas a názorové rozdělení celé poloviny dospělé společnosti.

Hlavní favorité z Národní strany svobodomyslné nevěděli, jak se k těmto volbám postaví ti, kteří dosud žádné volební právo neměli. Všechny chudé lákala revoluční sociální demokracie, o které se předpokládalo, že bude Mladočechům hlavním soupeřem. A skutečně, v prvních volbách 5. kurií v roce 1897 se ve druhém kole v píseckém obvodu, kam spadalo celé Volyňsko, střetl sociální demokrat Karel Vaněk s později vítězným Mladočechem Františkem Dostálem.

V roce 1901 v následujících volbách zvítězil ve stejné kurii Říšské rady opět mladočeský kandidát. Ve druhém kole porazil tentokrát samostatného kandidáta Kalinu z Blatné, pozdějšího státoprávního pokrokáře. Sociální demokracie tentokrát příliš neuspěla. Co je překvapivé, její volitelé podpořili ve druhém kole kandidáta Mladočechů proti státnímu úředníku Kalinovi.

Vedle všeobecné kurie rostla Mladočechům konkurence i v městském volebním sboru. Na rozdíl od dělnických Strakonic byly ve Volyni silné tzv. nové měšťanské pokrokářské strany. V doplňovacích volbách do Říšské rady v roce 1902 po zemřelém poslanci Kurzovi kandidoval s relativním úspěchem proti později zvolenému Mladočechu Ladislavu Dvořákovi státoprávní pokrokář Karel Baxa.²⁷⁴ V témž roce se konaly volby i do zemského sněmu, kde sice zvítězil mladočeský kandidát pozdější agrárník Viškovský před nastupující Stranou národně sociální reprezentovanou mladým Václavem Klofáčem.

Národní strana svobodomyslná byla ve Volyni organizována v Politickém spolku založeném v roce 1898. Jeho snahy byly politicky osvětové a propagační, informoval o dění ve Vídni a v Praze, pořádal přednášky a diskuse za účasti místních poslanců. Také proto, že se

²⁷³ Hlasy ze Šumavy, 11.8., Strakonice 1888

²⁷⁴ Z volebního zápisu, Stráž na Šumavě 26.4. Strakonice 1902

Mladočeši na celonárodní úrovni s počátkem 20. století jen s obtížemi vyrovnávali se secesí agrárníků, s velkým nárůstem obliby masových dělnických stran a se vznikem městských pokrokařských stran, i ve Volyni přistupovali ke kritice agrárníků a především sociální demokracie, i když byl úpadek Mladočechů na Volyňsku v mnohém opožděn a nové strany zde neměly dosud velkou podporu.

V roce 1901 měl Politický spolek stále složení hodné všenárodní honorační politiky. Předsedou byl bohatý obchodník Karel Kavalírek, místopředsedou velký sedlák Matěj Vševeřa z Marčovic, mezi členy výboru zasedal mlynář Antonín Bízek, živnostníci Antonín Blažko a Hynek Denk, a rolníci Antonín Draška z Nihošovic, František Frnoch z Milejovic, Martin Havrda z Lčovic, Josef Škopek ze Zechovic a volyňský advokát Vít Hořica. Přitom byla naprostá většina z necelé stovky členstva volyňskými obyvateli.

Před prvními všeobecnými rovnými volbami se již Mladočeši nacházeli tam, kam se bezpochyby dostat nechtěli. Lkali nad neuvědomělostí a politickou negramotností lidové masy a snažili se myšlenkově pojmut důvody, proč se venkovu mladočeská politika již nezamlouvá: Podle nich „*politiku nyní dělá nepatrný počet inteligentních a polointeligentních lidí*“, tak usoudili, že bude dál nutné pracovat na osvětě širokých vrstev. Znovu se dostavily velké obavy z úspěchu sociální demokracie, schůze jejíchž kandidátů byly vždy hojně navštěvované, místnosti přeplněné. Před první volbou i před užšími volbami dokázala totiž tato strana při své velké pracovitosti vyvinout energickou činnost a stala se protestní stranou všech nespokojených. Na valné hromadě Politického spolku v roce 1906 volali členové s předsedou Karlem Kavalírkem po sjednocení dále se třístíciho spolkového života. Následně spolu s menšinovými pracovníky Národní jednoty pošumavské z Prachaticka iniciovali tzv. Volyňskou výzvu. Ta požadovala sjednocení všech českých stran především v národnostně smíšených volebních obvodech tak, aby měli němečtí kandidáti v parlamentu co nejmenší zastoupení. Protisocialistický osten byl nezanedbatelný, neboť výzva vedla ke spojení všech národních stran bez sociální demokracie. Dalším požadavkem volyňské výzvy bylo zastoupení všech stavů v jednotné frontě a dbaní zájmu živnostnictva a především aby byly v říšské radě zastoupeny tzv. nové strany státoprávní.²⁷⁵

Mladočeši se tímto ve volebním obvodu, kam patřilo Volyňsko, spojili se Staročechy. Neexistoval již problém, který zapříčinil jejich rozkol, naopak se vyskytl jejich problém společný nazývaný masové stavovské politické strany. Ve městě se do koalice sdružili ještě radikální státoprávníci, radikální pokrokaři a národní sociálové a vytvořili tak na první pohled

²⁷⁵ Šumavské proudy 26.1., Prachatice 1907

silný blok městských stran. Tato místní koalice byla ale oslabována nesvorností svých členů a velkým množstvím aspirantů na společnou kandidaturu, kteří když nebyli úspěšní v rámci koalice, šli do voleb samostatně. Proti sociálnímu demokratu Emilu Kasíkovi se jako samostatný kandidát postavil bývalý mladočeský poslanec Ladislav Dvořák. Radikální státoprávníci a státoprávní pokrokaři z koalice vystoupili a poslali do boje již známého Antonína Kalinu. Živnostníci podporovali mladočeského obchodníka a starostu Týna Jindřicha Pavlíčka, kterého na strakonické nominační schůzi nejvíce protlačoval volyňský advokát Hořica. Ve městě slabí agrárníci s Pavlíčkem sympatizovali a vlastního kandidáta, který by neměl špetku naděje na úspěch, nepostavili. Nakonec ale Pavlíček odstoupil a za zbytek rozpadající se koalice kandidoval Eman B. Trčka, živnostník z Blatné. Mladočeši společnou kandidátku ale posléze stejně rozbili a nominovali advokáta Samka z Prahy.

Z mladočeského pohledu zpackanou přípravu voleb ještě umocnila smrt osmdesátiletého stranického guru Edvarda Grégra. Po prvním kole si do svých novin hned napsali, že zaznamenali „*zahanbující a zdrcující porážku na celé volební linii ve většině volebních okresů [...] Do parlamentu dostaví se mnoho pochybného materiálu.*“²⁷⁶ V městském obvodu Strakonice, Bavorov, Volyně, Týn nad Vltavou, Vodňany, Protivín, Písek, Milevsko vyhrál Kasík ziskem 3298 hlasů, radikální pokrokař Kalina vybojoval 3039 hlasů, Samek pouze 791 hlasů. Jelikož nedostal nikdo nadpoloviční většinu, konala se mezi Kalinou a Kasíkem užší volba, kterou vyhrál kandidát spojené fronty měšťanských stran Kalina v poměru hlasů 3:2. Kasík vyhrál pouze v obou Strakonících. Lepší výsledky zaznamenal v největších městech, na maloměstě zase drtivě vítězil Kalina. Volyně byla naprosto průměrná. V prvním kole zde zvítězil Kalina s 281 hlasy, Kasík se 152 hlasy a Samek s 42 hlasy. Na venkově již Mladočeši ztratili veškerou naději na úspěch a rozhodli se podpořit agrárníka Josefa Bukvaje slavícího zde stabilně úspěchy.

Ve druhých všeobecných volbách do Říšské rady konaných v roce 1911 se národní strany znovu pokusili ve městech Strakonicka a Písecka o společný postup. Mladočeši se spojili znovu se Staročechy a nyní i s národními sociály, jejich společným kandidátem byl ve městech Emanuel Stehlík. Spojené strany byly ale znovu poraženy jak sociální demokracií, tak státoprávním pokrokařem Kalinou, jehož schůze měly ve Volyni největší ohlas. Samosprávy některých dalších měst volebního obvodu jako Bavorov a Milevsko ho dokonce přímo doporučili občanům a voličům.

²⁷⁶ Stráž na Šumavě, 18.5., Strakonice 1907

Jako krok ke zmasovění strany lze chápat vytvoření místní mládežnické organizace v létě roku 1914 za tehdejšího předsedy mladočeské buňky a ředitele okresního úřadu Josefa Javůrka. Většina mladočeského programu a způsob jejich organizace zůstávaly však z velké části reliktem 19. století. „*Vlastenecký humbuk dávno přestal býti bernou mincí, dnes měří se rozmach národnosti dle její hospodářské síly.*“²⁷⁷ Prvotní snahy o zmasovění politiky nepřinesly užitek svým mladočeským propagátorům, ale všem jejich velkým odpůrcům.

A co konkrétního nabízeli Mladočeši svým voličům? František Blahovec, dříve než zběhl k agrárníkům, přicházel na voličské schůze před volbami do zemského sněmu v roce 1901 s deklarací státoprávních požadavků - nedílnosti a celistvosti zemí Koruny české a jazykové rovnoprávnosti češtiny, požadoval ochranu středních stavů, za které považoval rolnictvo, dělnictvo a živnostníky, kulturní a národní povznesení Pošumaví, změnu volebního řádu ve směru k idejím demokratickým a hájení božích zákonů bez zneužívání klerikalismu. Rolníkům nabízel reiffeisenky, dělníkům zas prosazování osmihodinové pracovní doby, legalizace odborů jako společenstev, zákaz noční a nedělní práce a zákaz práce dětí do 14 let.

O šest let později Mladočeši setrvali na svých stanoviscích: požadovali „*politickou samostatnost národa v rámci historického práva státního zemí Koruny české jakožto podmínku nerušeného vývoje hmotných a duševních sil národa.*“²⁷⁸ Konkrétně požadovali přesouvání pravomocí z Říšské rady na zemské sněmy a samostatnou výkonnou moc pro České země. Neopomněli zdůraznit občanské svobody, jakým bylo právo spolčovací a právo svobodného projevu po zrušení cenzury. Volební koktejl pro zemědělce obsahoval „*zachování, ochranu i tvoření středního a malého stavu rolnického, nucenou organizaci jeho veřejné činnosti, podporování k technickému zdokonalování výroby a výhodný odbyt výrobků, melioraci, pojištění...*“ Pro živnostníky a dělníky chtěli vytvářet nové ochranné zákonodárství, nucené pojištění sociální, starobní a invalidní, berní reformu takovou, která by nepoškodila drobné obchodníky a živnostníky.²⁷⁹

S obdobným celonárodním programem přicházeli i v další volbách do Říšské rady. Jejich revoluční prapory tudíž převzala sociální demokracie, venkov zase agrárníci a Národní straně svobodomyslné se ztenčil voličský segment na bohatší městské voliče, o něž musela navíc soupeřit s dalšími novými stranami: s národními sociály, kteří stále více bodovali mimo dělnictvo hlavně u nižšího úřednictva, dále s živnostníky a s mladými pokrokářskými stranami. Mladočeši se stále chovali všennárodně, nicméně byli více a více nuceni k politice

²⁷⁷ Šumavské proudy, 8. 2., Strakonice 1908

²⁷⁸ Stráž na Šumavě, 27.4., Strakonice 1907

²⁷⁹ Stráž na Šumavě, 27.4., Strakonice 1907

stavovské. Po zavedení všeobecného volebního práva, hlásali stále politiku všenárodní, ale v praktické politice začali jednat s ohledem na své voliče stavovsky.

Co se Národní straně svobodomyslné ve Volyni nedařilo ve volbách do zákonodárných sborů, dařilo se jí a její poválečné nástupkyni Národní demokracii v rámci samosprávy. I když byl třísborový volební systém zachováván až do vzniku republiky, konkurentům Mladočechů se nepodařilo postavit kandidátku, zmobilizovat občany k volbě a ovládnout alespoň část zastupitelstva, když bylo převzetí moci ve městě kvůli volebnímu systému úplně vyloučeno.

V roce 1905 po konci dlouhého starostenského období Františka Sladkovského, ve stejné době, co vznikaly ve Volyni nové strany, se mohlo zdát, že se zčeří voda i na poli samosprávy. Vedle Mladočechů pod vedením Karla Kavalírka se připravovala pouze jedna vzdorná kandidátka Řemeslnické besedy. Její předseda barviř Blažko ale přes své prvotní ujišťování kandidátku nepostavil a přidal se k té mladočeské, čímž pobouřil besední členstvo.

Při nezájmu voličů nejchudší skupiny byla znovu zvolena městská obchodnicko podnikatelská honorace, navíc příbuzensky provázaná. Ve třicetičlenném zastupitelstvu zasedlo dokonce 13 spřízněných osob. Starostou byl zvolen Alois Kafka, chovanec Františka Sladkovského jak v živnosti tak v samosprávě.

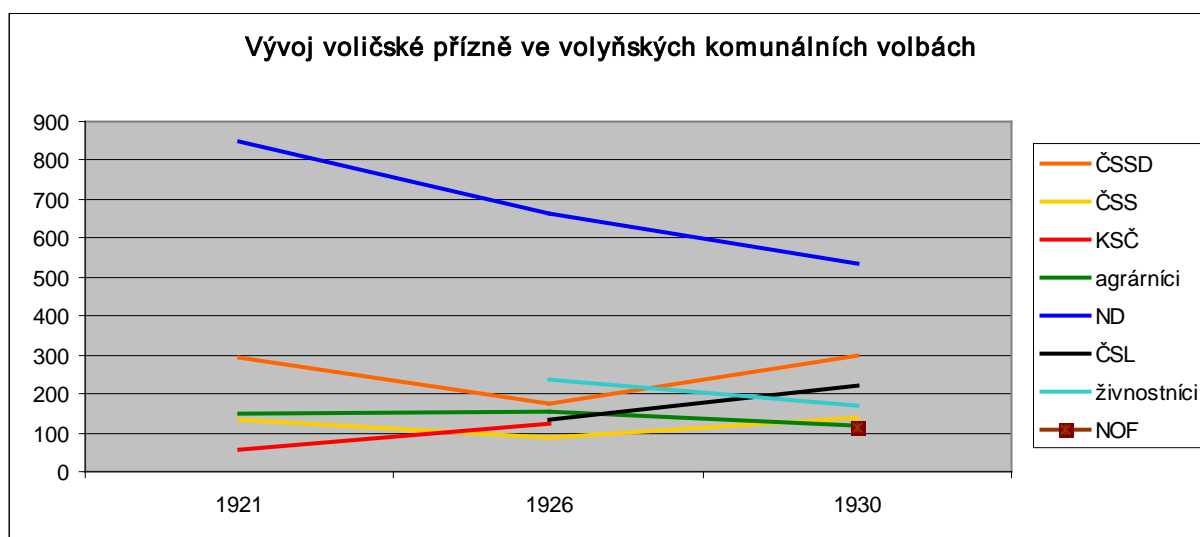
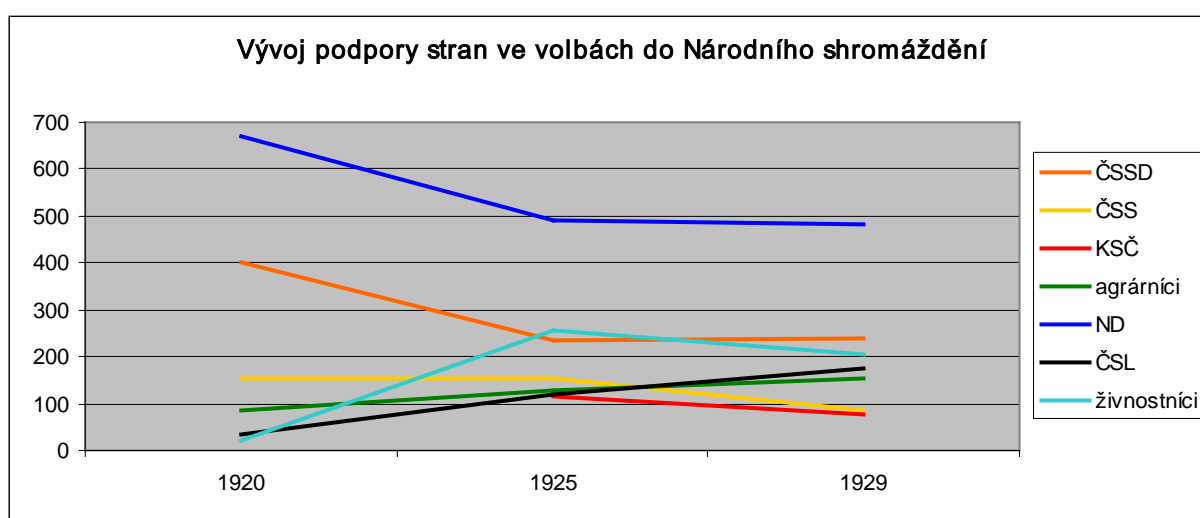
Komunální volby roce 1911 nebyly znovu navštívené většinou obyvatel. Do třetího sboru mělo volební právo 500 lidí a volila přitom pouze třetina. Jak bylo obvyklé, třetí sbor dostal do zastupitelstva měšťanskou elitu, mezi nimiž byl na prvním místě dosavadní starosta a podnikatel Karel Kavalírek, obchodník Vendelín Velíšek, majitel strojní truhlářské dílny Eduard Celerín, majitel cihelny Karel Libertín a hostinský Karel Uhlík. Druhý sbor zvolil mj. spolkově aktivního soudce Lacinu, který obsadil až předposlední sedmé místo. Další aktivní spolkový činovník, učitel a pozdější starosta Stanislav Pírka byl pouze náhradníkem. Prvním sborem byl zvolen jenom těsně další ve spolcích velmi aktivní člověk Jindřich Kovárna. Na posledním místě 1. sboru se octl obchodník Fantl, jehož nevolila ani polovina nejmenšího sboru. Jeho zvolení ukazuje vady praktikovaného volebního systému, velkou nerovnost hlasů a snadnou prostupnost pro bohaté rodinné klany. Dále je vidět, jak se voliči rozhodovali konzervativně, když se v zastupitelstvu točili stále titíž. Zřetelně z výsledků voleb vysvítá i nedůvěra k nově přistěhovalým, i když občansky a profesně dobře vybaveným obyvatelům.²⁸⁰

Ke změně došlo zavedením rovného hlasovacího práva pro ženy i pro muže po první světové válce. Politický spolek, snažící se dosud aspoň symbolicky držet punc národně

²⁸⁰ Šumavské proudy, 12.7., Prachatice 1911

nadstranického sdružení, se rozštěpil. Do komunálních voleb bylo nabízeno více kandidátek, čímž se rozštěpilo i zastupitelstvo. Národní demokracie, které po válce předsedal Antonín Soukup, byla postupně oslabována secesí členstva. Nejdříve vznikla samostatná buňka lidovců pod předsedou zednického políra Antonína Frühaufa, následně živnostníků, jimž předsedal obuvník Batista, a nakonec fašistů, jež vedl krejčí František Mls. Krom prvních komunálních voleb, které vedly ke zvolení sociálního demokrata Stanislava Pírky starostou, Národní demokracie komunální politice kralovala a její spojení s lidovci a s fašisty určovalo podobu většiny meziválečných radničních koalic.

Oblíbenost politických stran ve Volyni a dominance Národní demokracie je zřetelná i z následujících grafů.²⁸¹

²⁸¹ Data viz: Městské muzeum Volyně, Pamětní kniha města Volyně, s. 258, 266, 275, 292, 294; dále Samec, Josef: Činnost KSČ na Strakonicku v letech 1921-1938. diplomová práce FF UK, 1976 (V roce 1930 kandidovali komunisté spolu se sociální demokracií.)

7. 4. 2. Dělnické hnutí

Ač byly ve Volyni a v jejím okolí vcelku dobré podmínky pro existenci proletářského dělnického hnutí, k jeho vzniku, zmasovění a lepší organizování docházelo relativně pozdě a sice až od prvního desetiletí 20. století. Rozjezd byl velmi pozvolný, jeho urychlení nepomohla ani blízkost dělnického města Strakonice se značnou socialistickou a odborovou tradicí.

První stávka poblíž Volyně proběhla právě ve Strakonicih už v roce 1855. Účastnilo se jí 34 dělníků, což byl ale dosud stále jen malý zlomek z celkového počtu zaměstnanců strakonických textilních závodů. Stávkující požadovali zvýšení mezd, po domluvě od strakonického starosty upustili od prosazování svých nároků a už druhý den znovu nastoupili do práce. Další neúspěšná stávka proběhla v roce 1871, o devět let později již stávkující slavili úspěch stejně jako v roce 1898, kdy byly zvýšeny mzdy.²⁸²

Přelomovým okamžikem pro celé dělnické hnutí se stal rok 1878, kdy vznikla česká sociální demokracie. Její buňka se sešla i ve Strakonicih, poté strakoničtí předáci agitovali i v dalších okolních městech, ve Volyni ale úspěch neslavili.

Další výzvou Volyni byl První máj. Podle výzvy pařížské socialistické internacionály z roku 1889 měla 1. května 1890 proběhnout velká stávka s demonstracemi za osmihodinovou pracovní dobu. Nejvíce se jí účastnili dělníci a horníci ze severních Čech, ve Volyni nestávkoval nikdo. Aktivizováni byli tehdy víc četníci chránící pořádek a stávající řád. Ve městě byly zesíleny hlídky, „*pod prapor byli svoláni veteráni, aby hájili ohrožený pokoj a pořádek*“²⁸³ Před prvním májem dal starosta Sladkovský do šatlavy vsadit „*podezřelá individua*“ a pustil je na svobodu až 2. května, kdy „*hrůzy 1. máje pominuly a nebezpečí nehrozilo*“.²⁸⁴ Ve Volyni, stejně jako ve Strakonicih, se činila všemožná opatření pro zajištění majetku, kupovaly se nové zámky, sháněly se železné krabice na cenné věci. Obchody se zde v předvečer Máje zavírali dříve než obvykle, byly zevnitř zabarikádovány a kupecký personál se vyzbrojoval šavlemi. Žádná revoluční bouře však nenastala.

V roce 1892 vyšel První máj na neděli. Volný den ještě zvětšil obavy vládnoucích struktur ze síly revolučně smýšlejících dělníků. Hejtmanstvím byla zakázána výzdoba v hostincích, zakázány byly rudé vlajky a další symboly revoluční sociální demokracie. Do Volyně přicházely ze Strakonice letáky a aktivizační výzvy, ovšem bez žádného

²⁸² Sichinger, Josef: Malé kapitoly do velké historie. Strakonice 1971

²⁸³ Říhová, Ivana: Společenský vývoj ve Strakonicih.. dipl. práce FF UK 1985, s. 98

²⁸⁴ citace viz Říhová, s. 98: Kopecký: Červená Karkulka, kronika n. p. Fezko Strakonice

výsledku.²⁸⁵ Rozšiřování sociálně demokratického tisku bylo organizováno nejvíce samotnou stranou, dále také Řemeslnickou besedou Čelakovský vzniklou ve Strakoniciích v roce 1873, vedle níž se následujícího roku ustavila Všeobecná v nemoci podporující jednota živnostníků, řemeslníků, dělníků a dělnic.

Začátky byly obtížné, volyňské prostředí bylo sociální demokracii nepřátelské. Důkazem je událost z Velikonoc v roce 1901, kdy se v sále Na Nové konala diskuse Československé obchodnické besedy. Účastnilo se jí mnoho místních i lidí z Písku a Prahy, odkud větší delegaci poslala také sociální demokracie. Její zástupci Na Nové ale svým řečením způsobili takovou vlnu odporu, že došlo ke rvačce a sociální demokraté byli ze schůze vyhozeni. Právo lidu na to informovalo o volyňské bartolomějské noci a o potírání sociálnědemokratických hugenotů.²⁸⁶

Důležitým kanálem myšlenek přinášející návod k politické činnosti byl podhorský venkov. Chudí domkáři a chalupníci z Podlesí pracující v Sasku se seznamovali s Lassalovými a Marxovými spisy a přinášeli jejich myšlenky do zanedbaného rodného jihočeského kraje. Volyňskému Vacovsku, kašperskohorskému Stašsku a vimperskému Zdíkovsku tradičně tíhnoucím spíše k Volyni se začalo říkat Rudé Podlesí. I když zde byly sociálnědemokratické buňky utvářeny až po roce 1905, místní sezónní dělníci se scházeli dlouhá léta před tím.²⁸⁷ Podstatné pro ně bylo, aby přišla změna, jedno jestli revolucí nebo reformami. Hlavním požadavkem byla spravedlivá společnost navrhnutá stále aktuálním komunistickým manifestem. Že to viděli jako požadavek nereálný, i přes zavedení páté volební kurie, svědčí to, že se domkáři a dělníci scházeli po hospodách politicky neorganizovaně, i když si názorově notovali.

Podle Marxova návodu tvrdili, že dosavadní stát ochraňuje pouze vládnoucí třídu. Chtěli si vynutit všeobecné volby, reforma zavádějící 5. kurii podle nich byla jen přechodná záležitost a posunutí zákopu ve strategické válce s vládnoucí třídou dále k vysněnému cíli. Jejich požadavkem bylo „*převedení pracovních prostředků ve společenský majetek veškerého pracujícího lidu a spravování výroby v zájmu této obecnosti.*“ Dlouhodobými programovými postuláty sociální demokracie bylo i zrušení censury, reforma domovského práva spočívající ve zrušení zákona o postrku, bezplatné a bezkonfesijní vyučování, osmihodinová pracovní

²⁸⁵ Hlasy ze Šumavy: 22.4.1893

²⁸⁶ Stráž na Šumavě, 13. 4., Strakonice 1901

²⁸⁷ Samec, Josef: Činnost KSČ na Strakonicku v letech 1921-1938. diplomová práce FF UK, 1976, s. 22

doba a nedělní volno dlouhé 36 hodin, reforma v pojišťování dělníků, zrušení nepřímých daní, zrušení vojska a ozbrojení lidu.²⁸⁸

Politicky sdružovat se začali až s bouřemi a stávkami v listopadu roku 1905. Nejprve přijeli do Strakonice podpořit velkou demonstraci za všeobecné volební právo. „...byl svátek dělnictva v celém Rakousku. Ticho bylo v továrnách a dílnách, veškeren život umlkl v obchodech a kancelářích. Manifestovalo vše dělnictvo pro všeobecné, rovné, přímé a tajné právo hlasovací. Ukázalo svou sílu, strašnější nad bodáky a kanóny, neboť má v moci své zastaviti takřka veškeren život společenský.“²⁸⁹ Posléze po celém Volyňsku i na Podlesí začaly s nadějí na další úspěchy vznikat stranické organizace.

Hned v listopadu se sešla stranická organizace pro Vacov a okolí. Vůdcem byl František Šlechta, stavebník z Dortmundu, který členstvo sbíral nejprve přes rok ve Vestfálsku. Ve Zdíkově se organizace sešla začátkem následujícího roku stejným způsobem jako ta ve Vacově, hlavní agitátoři byli krajánci František Fídal, František Svátek a František Železný navrátilší se na zimu domů na Podlesí. V únoru byla založena organizace na Staších s pomocí ze Zdíkova, kde se *vlaštovky*, jak si krajánci někdy říkali, scházeli již několik let vždy se začátkem nového roku.²⁹⁰

Ve Volyni existovala sociálně demokratická buňka až od prosince 1906. Ještě „*dávno před tím*“ fungovala odborová organizace koželužská, která měla tehdy kolem šedesáti členů.²⁹¹

Již od počátku bylo volyňské dělnictvo nejednotné. Štepným momentem se stal problém nacionalismu. Jedna část, která souhlasila s tezí o podružnosti národního sebeurčení dělníka, zůstala v sociální demokracii, druhá s opačným názorem vytvořila místní národně sociální organizaci. První skupina měla ve městě početnější voličstvo, aktivizovala se ale pouze při volbách, po kterých její činnost ustávala, druhá skupina žijící pouze ve městě Volyni bez žádného přesahu na venkov byla dlouhodobě účastna na spolkovém životě. Její notoricky pokrokový divadelní spolek Havlíček byl znám svým neústupným bojem proti klerikalismu, proti Němcům a proti občasnému německému hovoru židů v hospodách, v obchodech nebo prostě na ulici. Národně sociální dělníci si tím našli styčný bod s Mladočechy, Pokrokáři i neorganizovanými živnostníky. Sympatizanty obou dělnických stran byli ale podobné skupiny lidí. Chudé dělnictvo, učitelé, malí úředníci a zřizenci. Učitelé se stali významnou

²⁸⁸ Nová doba, 15.1., Plzeň 1897

²⁸⁹ Šumavské proudy, 28.11., Prachatice 1905

²⁹⁰ Nová doba, 10.11., Plzeň 1906; Nová doba 20.2., Plzeň 1907

²⁹¹ Právo Šumavanů, 13.1. Strakonice 1907

silou hlavně pro sociální demokraty, na podlesí i ve Volyni byli velmi aktivní, vždyť i její první sociálnědemokratický starosta zvolený v roce 1919 byl učitel.

Rozhodnutí místních chudých obyvatel bylo vnitřně racionální, vycházelo z hospodářských podmínek a z dostupných informací vytěžených ve společensky i ekonomicky nesporně vyvinutější oblasti jakým bylo Sasko. Když se vraceli domů, byli svědky toho, co Marx nazval vykořisťováním a jelikož jeho teze znali, uměli to už sami pojmenovat.

Jak bylo v jiné kapitole řečeno, jednou z mála možností osiřelých žen a rodičů sezónních pracovníků vydělat si na živobytí byla domácí průmyslová výroba, která se prováděla stále ve formě roztříštěné manufaktury. To způsobovalo z jejich pohledu jenom další sociální nepřístojnosti. Spor mladočeského faktora Fantla se sociálnědemokratickými proletáři byl sporem morálním i politickým a ukázkovým pro vnímání dobové problematiky. Tovární výroba pracovala na standardním vztahu zaměstnavatele a zaměstnance upraveného pracovním právem (tehdy tzv. ochranným právem), které předpokládalo smluvní mzdy, výpovědní lhůty a další dělnické vymoženosti. Naproti tomu vztah skladového podnikatele a domácího dělníka byl upraven občanským zákoníkem definující jednorázové smlouvy o dílo, který nevyžadoval žádné příspěvky k nemocenskému a sociálnímu pojištění. Mzda byla nižší, neboť nemohly existovat žádné odborové organizace a kolektivní vyjednávání, pracovní síly bylo dostatek, stávky nepřicházely v úvahu, protože by si faktor bez problému našel jinou pracovní sílu. V době nepřízně trhu navíc podnikatel přestával výrobky od dělníků a dělnic odebírat, neboť k nim neměl žádné závazky. Pokud by nebyl s jejich prací nebo s platovými požadavky spokojen, mohl odejít o vesnici dále, vytvářel na ně tlak a nutil je navzájem si konkurovat až stlačoval cenu práce na nejnižší možnou úroveň. Faktor mohl tento systém považovat za pružný a pro hospodářství velmi výhodný, dělníci systém nemohli považovat za jiný než vyděračský, protože pokud by se z domova neodstěhovali, neměli by jinou možnost výdělků. Zaměstnavatel naopak mohl být přesvědčen o své pozitivní roli, neboť dával tamějším obyvatelům alespoň nějakou mzdu. K tomu mohl zaměstnávat i staré lidi a invalidy, kteří by se jinak už uživit nemohli. Měl plné právo domnívat se, že je jeho podnikání pro Pošumaví přínosem.

Mladočeši sociální demokracii vytýkali, že nemůže být přitažlivá žádnému příteli českého národa, neboť byla uskupením „*protinárodním, jak dokazuje její otročina německému Adlerovi*“, nemohl ji být nakloněn ani žádný člověk „*dobrého smýšlení*“.

náboženského“.²⁹² Tyto argumenty byly ale pro sociální demokraty dosud nepodstatné. Prioritou bylo zlepšení společenského postavení poté, co dostanou podíl na moci. Chovali se jako protestní strana - cítili odpor k náboženství a církvi hlásající pokoru, k národu Mladočechů, ke kterému se hlásil i obchodník a faktor vydělávající na jejich práci. „*Čím více do nás bili, tím více jsme sílili, čím více nás hanili, tím více lid ku sociální demokracii se přihlašoval.*“ Když se ve volbách s všeobecným volebním právem proti sociálním demokratům postavily všechny ostatní strany, byla pro řadové členy a voliče situace ještě přehlednější. „*Dnes koncentrace stran měšťáckých a ostatních stran politických je pro sociální demokracii nejvítanější, poněvadž lid ujařmený plně prohlédne a pozná jasně, koho má volit, zda spojené strany, které byvše v parlamentě jej rdousili jak hospodářsky tak politicky.*“²⁹³

Nepřáteli byli velcí obchodníci ve Volyni, katolická církev, tehdejší rakouský stát a jeho reprezentace. „*Tam, kde četník nestačí, posílá stát kněze, aby učil lid trpělivosti a poníženosti, aby strašil národ peklem, aby potom ten národ spokojeně dal si vytlačití krvavý pot ve způsobu daní. To, co nemůže stát vykonati z vlastní síly, zkouší dělat jménem Boha Slovem, stát proto kněžím pomáhá, aby jich pak snáze použil ku svým politickým cílům.*“²⁹⁴ Před prvními svobodnými volbami v roce 1907 soc. dem. tisk agitoval, že lid nechce zvyšovat cenu potravin, nechce nové daně. Za protilidová opatření považoval zvětšování armády, výrobu a nákup nových válečných strojů, vždyť, koneckonců, šlo by do války stejně jenom dělnictvo. Třídní uvědomění voličů a dobrá organizace masy, to byly nejlepší předpoklady k volebnímu úspěchu. Distanc k bohatým byl vyjádřen i v posledním zvolání tisku před volbami: „*Dělníci, živnostníci, malorolníci, vy nemůžete volit jinak než sociálně-demokraticky, když chcete, aby bylo zavedeno všeobecné starobní pojištění státem, aby uchránění jste byli před holí žebráckou, když fabrikanti, statkáři vás v práci zmrzačí a když při nedostatečné výživě předčasně zestárnete.*“²⁹⁵

A skutečně, sociální demokraté zaznamenali v prvních volbách úspěch. Nezískali proti bloku národních a tzv. mladých stran mandát ani na venkově ani ve městě, její městský kandidát Emil Kasík však zvítězil v prvním kole volby, venkovský kandidát Josef Sobotka zůstal druhý v prvním i ve druhém kole za agrárníkem Bukvajem. I tak byl úspěšný, vzhledem k tomu, že větší součástí obvodu byly ryze selské vesnice.

²⁹² Stráž na Šumavě, 27.4., Strakonice 1907

²⁹³ Jihočeský dělník, 18.1., České Budějovice 1907

²⁹⁴ Jihočeský dělník, 15.2., České Budějovice 1907

²⁹⁵ Jihočeský dělník, 14.5., České Budějovice 1907

Druhé volby po čtyřech letech přinesly podobný výsledek se sociálními demokraty na druhých místech. V té době byla ve Volyni stranická organizace notně zesláblá bez činnosti, samotná nebyla ani schopna rozjet dělnické konzumní družstvo na rozdíl od dalších organizací na Podlesí. Družstvo proto založila společně s buňkou národně sociální, která proti sociální demokracii tvořila volební koalice s měšťanskými stranami a která byla před světovou válkou na vzestupu na úkor právě svého soupeře a spojence zároveň.

Příležitostí pro místní buňku vedenou Janem Jedličku, Josefem Voldřichem, Františkem Černíkem a Václavem Karasem²⁹⁶ jak povzbudit činnost byla velká jednorázová dělnická slavnost. Konala se v červnu 1912 s velkým úspěchem, průvodu dvou tisíc lidí se účastnili zástupci různých jihočeských stranických organizací a dokonce i samotného předsedy strany Františka Soukupa.²⁹⁷

Sociální demokraté se po svém přerodu stali jednou z národních sil oddělených od své mateřské celorakouské organizace, dál však byli kritizováni za to, že nebojují za českou věc a že byli národně velmi vlažní. Nacionalisticky zaměřené Šumavské proudy podleským sociálním demokratům dokonce podsouvají, že kdyby byl německý Vimperk blíž, chodili by jistě nakupovat tam a nevadilo by jim, že by tam museli mluvit německy. Zdálo se, že podlešáci tyto problémy neřešili, a pokud ano, byla to věc stále podružná, neboť dalekou většinu energie vkládali do vydělávání na holá živobytí.

Po delší době politické pasivity způsobené válkou se aktivizuje nejprve dělnictvo ve strakonických továrnách. V lednu 1918 proběhly stávky pod heslem: „*Chceme mír, svobodu, chléb*“. Naopak v poklidu byl připomenut První máj, poté ale proběhla ve Strakonicih demonstrace žen za zlepšení zásobování. Rozohněné demonstrantky vtrhly do kanceláře místodržitelského rady Taura, kde mu zdemolovaly nábytek. Policie některé ženy zatkla, ale brzy propustila kvůli hrozbám dělnictva, že je osvobodí násilím. Podobných akcí byla Volyně během konce války úplně prostá. K radikalizaci jejích obyvatel nicméně došlo, projevovat se začali hned po skončení války.

V roce 1919 se do Volyně na pozvání místní velmi silné buňky Národní demokracie dostavil sám ministr Alois Rašín. V sále Na Nové se účastnil voličské schůze. Ale asi při páté větě své přednášky prohlásil, že se „*nebojí legionářů a nebojí se ani volyňských dělníků*“. Mnoho zúčastněných na to reagovalo hlasitým pískáním, ještě víc je však rozzuřila slova jednoho místního příznivce Národní demokracie, který se podle svých slov snažil uklidnit „*tu*

²⁹⁶ SOKA Strakonice, fond OÚ Strakonice, k. 285, sign. 18/V

²⁹⁷ Šumavské proudy, 23.6., Prachatice 1912

lůzu vzadu, aby byla zticha“. Tím skončila schůze, většina rozezleně odešla, stejně jako ministr Rašín.²⁹⁸

Ve Volyni byla po válce jako v celém Československu sociální demokracie nejsilnější stranou. V prvních volbách do zastupitelstva měla 12 mandátů. V prvních třech letech bylo ve Volyni rušno i díky sociálnědemokratickým schůzím, zavítali sem Antonín Zápotocký, budoucí primátor Prahy Václav Vacek, nebo Marie Majerová.²⁹⁹

Stejně jako v celé republice, i zde probíhal spor o to, zda vstoupit do Kominterny a nevzdávat se dál revolučního praporu. V sociální demokracii jižních Čech začaly třenice mezi levicí a pravicí vrcholit v září 1920 odvoláním levicových redaktorů z časopisu Jihočech. Stranická levice ale začala vydávat svého Jihočeského dělníka, zorganizovala svůj sjezd, ustavila nové místní stranické orgány a Strakonice se staly jedním ze tří center levicově dělnického hnutí budějovického kraje. Ve Volyni se zatím vytvořila dvě centra. Jedno kolem starosty města a učitele dívčí měšťanské školy Stanislava Pírky, který se přikláněl na stranu reformistů, a druhé kolem hostinského Františka Dejmků, pozdějšího delegáta ustavujícího sjezdu KSČ. Toto levicové křídlo se odštěpilo ihned po ustavujícím sjezdu a 19. května založilo svou místní organizaci KSČ schůzí v hostinci svého předáka.

Až o rok později vyrostly ve strakonickém politickém okrese další stranické buňky. Mezi nimi náležela většina volyňskému soudnímu okresu. Jsou jimi Malenice, Zálezly, Přechín, Benešova Hora, Vacov a Rohanov. I v dalších letech převažovaly podléské vsi. Jejich první aktivity byly směřovány k zakládání odborových buněk na velkostatkách a k vytváření domkářských organizací. Úspěchy měli pouze na velkostatkách v Česticích a v Němčicích, zde sociálnědemokratická levice konala stávkou už v roce 1920, a na velkostatku Dub o rok později. Na volyňském velkostatku k připravované stávce nedošlo, neboť ještě před ní stihl správce vyjednat se svými zaměstnanci vyšší platy.³⁰⁰ Stávky za zvýšení příplatků za ošacení deputátníků skončily neúspěšně a byly na dlouhou dobu na velkostatkách poslední.

Na jaře 1921 úspěšně stávkovali dělníci v městské cihelně proti propouštění a za zvýšení mezd. V roce 1920 se stávkovalo v Jihodolu ve vápencových dolech v Černěticích. Po dvou týdnech bylo dosaženo dohody. V roce 1923 došlo k druhé stávce v dolech, která trvala půl roku a vykrvácely při ní obě strany. Jak majitel dolu Minibergerova rodina, která už dříve zavřela své koželužské továrny, tak dělníci, kteří nedosáhli svého. Další velkou akcí komunistů ve Volyni bylo v roce 1924 konané protiválečné shromáždění na náměstí.

²⁹⁸ F k dějinám KSČ na Volyňsku, s. 4

²⁹⁹ Příspěvek k dějinám KSČ na Volyňsku, Knihovna SOkA Strakonice ,s. 4

³⁰⁰ Příspěvek k dějinám KSČ na Volyňsku, s. 3

Následující rok tamtéž komunisté zorganizovali protidrahotní tábor lidu. Nesl heslo „*proti drahotě, bídě a perzekuci dělnictva*“. Tábor se sešel, přestože ho okresní politická správa ve Strakonících nepovolila. Byl rozeznán četnictvem a osm lidí bylo zatčeno. Odsouzeni byli čtyři lidé, mezi nimi i starosta Chvalšovic Karel Trojan.

V roce 1922 byli mezi starosty obcí celého strakonického politického okresu čtyři komunisté a krom jedné byly tyto obce součástí soudního okresu Volyně. Ve Chvalšovicích byl starostou zmíněný Karel Trojan, v Žáru Jan Peleška a v Dubské Lhotě Jan Mareš. V Újezdci byl komunistou jeden radní. V dalších dvou obcích, v Úbislavi a v Dubu byli, jak poznamenává Josef Samec, starostové s KSČ sympatizující. V Rohanově v další části *Rudého Podlesí* byla zase silná ČSSD a samostatně kandidující Svaz domkářů. Obce to byly jak protoindustriální, tak překvapivě i ty ležící na úrodné půdě. Zdejší voličstvo se rekrutovalo z řad zaměstnanců velkostatku nebo z chudých domkářů. Na venkově ale postupem doby přenechávala levice pozice agrárikům.

Pro práci v zastupitelských orgánech přijala celostátní konference komunistických samosprávných pracovníků v lednu roku 1923 rezoluci, která snahy KSČ na komunální úrovni definovala nekompromisně: „*První a hlavní povinností Komunistické strany v boji dělnické třídy proti systému kapitalismu je klásti důraz na konečný cíl komunistů – zrušení soukromokapitalistického řádu, vybudování řádu komunistického a pro tento konečný cíl získávati dělnickou třídu.*“³⁰¹ Cíle komunistů měly být prosazovány v rámci drobečkové politiky, měly se orientovat na každodenní práci pro dělnictvo, čímž měly zvyšovat jejich životní úroveň a tak přinášet straně důvěryhodnost u voličů.³⁰²

Komunisté zpochybnili poválečné národnostní dělení politických stran. Hned od svého počátku v roce 1921 se ve Strakonících a Volyni snažili organizovat sbratřovací akce s Němci v boji za společné třídní a ekonomické zájmy. Ve Volyni vytvářeli typickou sloupovou strukturu, od sociálně demokratických DTJ se odštěpily FDTJ, organizovali vlastní divadlo, vlastní přednášky atd. Roku 1926 byly vytvořeny pod taktovkou *neortodoxního buřiče* Dolanského rudé odbory stavebních dělníků. S těmito volyňskými strukturami byl spjat i trojlístek mladých komunistických literátů. Ve Volyni se narodil Antonín M. Piša, syn zřizence spořitelny, a Jaroslav Hůlka, ve Volyni dlouho žil i Václav Lacina, syn okresního soudce a národního demokrata Laciny.

Mezi sociálními demokraty a komunisty existovala jistá nenávist programově nejbližšího spojence, zároveň však největšího volebního protivníka. V sociálně-

³⁰¹ Samec, Josef: Činnost KSČ na Strakonicku v letech 1921-1938. diplomová práce FF UK, s. 50

³⁰² Samec, Josef: Činnost KSČ na Strakonicku v letech 1921-1938. diplomová práce FF UK, s. 33

demokratickém Jihočechu je despekt ke komunistům formulován doslova takto: „*Míra nemalého vzteku nad nezdarem mezi dělnictvem dohání je [komunisty] k zuřivosti, ale když konečně po návalu přijdou k rozumu a představy budoucího jejich úpadku staví se jim před očima, jest počínání jejich omluvitelné a zcela pochopitelné*“³⁰³ Přese všechny neshody a rozpory se všechny velké levicové strany – ČSSD, KSČ, ČSS (ČSNS) – pokoušely o vyjednávání o společné frontě a konaly dokonce i společné schůze a tábory lidu. Od roku 1930 kandidovali ve volbách do volyňské samosprávy sociální demokraté s komunisty společně.

7. 4. 3. Agrární hnutí

U kolébky agrárního hnutí nejenom v jižních Čechách stál Alfons Šťastný, sedlák z Padařova. Pomáhal formulovat teze agrarismu, mezi něž patřila láska k půdě, venkovu a rodnému kraji, představa o pomyslné stavovské jednotě pod heslem *rolníci rolníkům* a z ní vyplývající sjednocovací družstevní a záloženské tendence. S tímto se snoubila zvyšující se racionalita výroby s neoddiskutovatelným konzervativismem při snaze zachovávat tradiční společenské struktury.

Šťastný byl původně Mladočechem, po vnitrostranických neshodách ale v roce 1891 založil vlastní Hospodářskou stranu všech tří zemí koruny České. Toto uskupení se ale v rámci království vůbec neprosadilo, stejně jako ve Volyni a jejím okolí. Životnými se ukázaly až agrárnícké proudy, které se od Mladočechů odpojily o osm let později. Nová Strana agrární vedená Karlem Práškem a Antonínem Švehlou odkazovala na myšlenky Alfonse Šťastného, prezentovala se jako strana národní, hlavním podnětem k jejímu vzniku byla nespokojenost s hospodářskou politikou Mladočechů, kteří podle ní nedostatečně hájili zájmy selského stavu.

Volyně se svým okolím měla takřka stálé agrárnícké zastoupení buď v zemském sněmu nebo na Říšské radě. Ve 4. kurii píseckého obvodu byl na přelomu 19. a 20. století do Říšské rady pravidelně volen sedlák Jan Rataj, jeden ze zakladatelů staré mladočeské Selské jednoty pro království české. Před první světovou válkou bylo v obou volbách s všeobecným hlasováním místo zástupce venkovského okresu, kam patřily obce Volyňska, jakoby rezervováno pro agrárníckého straníka Josefa Bukvaje. Zástupcem Volyně na zemském sněmu byl dlouhodobě kněz František Blahovec. Jelikož město spadalo na rozdíl od voleb

³⁰³ Samec, Josef: Činnost KSČ na Strakonicku v letech 1921-1938. diplomová práce FF UK, s. 35, Jihočech, 18. 2., České Budějovice 1926

do Říšské rady do kurie venkovských obcí, nebyla Volyně oddělována od venkovských částí svého okresu a Blahovec musel oslovovat jak vesnické, tak městské voliče. A jelikož byl pro něho venkov podstatnější, přiklonil se nakonec i on ke straně agrární. Krom toho, v blízkosti Volyně v městské kurii Strakonice a Písku nastoupil po zemřelém Mladočechu Kurzovi další bloudící Mladočech a pozdější agrárník Viškovský.

Stejně jako Viškovský začínal i František Blahovec u Národní strany svobodomyslné, zvítězil ve volbách v roce 1901 i ve všech následujících do rozpuštění zemského sněmu Anenskými patenty před první světovou válkou. U faráře se spíše dalo předpokládat, že bude stoupencem některé z katolických stran, on ale razil vlastenecké heslo: *nejdřív jsem se narodil, pokřtěn jsem byl teprve potom*, a jako venkovský vlastenec svérázně rozvažoval svou náklonnost k církevní struktuře, Mladočechům a agrárikům. Byl podporován velkým množstvím sedláků z kraje, ve zmiňovaných volbách porazil dokonce i agrárnického straníka Josefa Koubu, sedláka z Kojedína. Blahovec vyjadřoval obavy z liberálněněmeckého hnutí *Pryč od Říma* reprezentovaného německým nacionalistou Schönererem. Katolictví bylo pro něho politickou zárukou a podmínkou české emancipace, německé luteránství chápal jako národní zhoubu. Podle Blahovce tak útok na katolickou církev znamenal útok na české národní snahy.³⁰⁴ Naproti tomu nebyl nazýván klerikálem ani od notoricky antiklerikálních národních sociálů a sám byl jimi i celou volyňskou pokrokářskou společností reprezentovanou odborem spolku Prácheň, spolkem Havlíček apod. považován paradoxně za antiklerikála a podporován ve své propagaci střídání života kněží.³⁰⁵

Prvním hybatelem agrárního hnutí ve Volyni byla stavovská organizace rolníků Sdružení českých zemědělců pro království České. První velkou manifestační schůzi venkova konalo sdružení ve Volyni 16. července 1905. Účast v sále Na Nové byla velká, řečníkům naslouchalo takřka 400 rolníků většinou z nejbližšího okolí. „Venkov náš cítí, kterak nutno jest, by konečně vzpružil se ku plodné činnosti. Souhlas, který provázel pronesené řeči, nasvědčoval tomu, že lid náš nestrpí déle, by různými hesly získán, veden byl od porážky k porážce jak ve věci čistě národní, tak ve věcech týkající se čistě jeho bytí či nebytí.“ Schůzi vedl poslanec Rataj a předseda výkonného výboru agrární strany pro okres volyňský J. Kouba z Kojedína, který prý bodrého slova dlouho nehledal. V konečném usnesení se zúčastnění rolníci přihlásili ke straně agrární a deklarovali, že jejich politickým zástupcem v Praze a Vídni má být právě někdo z nich *od pluhu*.³⁰⁶ Další schůze Sdružení zemědělců

³⁰⁴ Stráž na Šumavě, 30.11., Strakonice 1901

³⁰⁵ Miloš Kafka, Stráž na Šumavě, 19.1. Strakonice 1907

³⁰⁶ Právo Šumavanů, červenec, Strakonice 1905

pro království české se konala v lednu 1907 v Dubu. Zúčastnění agrárníci, mezi které se zařadil poslanec Bukvaj a sedláci Jaroslav Hálek z Černětic a František Kouba z Kojedína, vyzývali, aby se všichni rolníci spojili v jeden šik pod praporem Agrární strany. Navázali sice na mladočeské argumenty, že je v pohraničních českých a smíšených okresech nutné bojovat za českou menšinu, tvrdili také, že k emancipaci národní se musí dojít skrze emancipaci ekonomickou, pro níž však hraje nejpodstatnější roli rozvoj venkova, nikoliv jeho zanedbávání.

Sociální demokracie i Národně sociální strana se utvářely na Volyňsku jako masová politická uskupení, mající víceméně pevné organizace. Byly v místě aktivní, pořádaly pravidelné schůze, přednášky a diskuse. Agrární strana byla poněkud pozadu, když si problém začala uvědomovat až těsně před prvními volbami, kdy ucítila svou šanci. Její tisk Právo Šumavanů burcovalo k větší aktivitě činovníků a upozorňovalo na už probíhající akce velmi aktivních socialistů, byly požadovány členské příspěvky, jako měli socialisté, na místo dosavadních nahodilých příznivců měl být vybudován sevřený šik členstva.³⁰⁷

Hlavními protivníky agrárníků bylo město mladočeské obchodnické i sociálně-demokratické dělnické. Jedni podle agrárníků příliš zvyšovali ceny zemědělských produktů a vydělávali tak z práce stále chudnoucích rolníků, čímž se podle agrárnícké argumentace zvyšovaly ceny potravin, zatímco byla práce zemědělce ohodnocována pořád stejně. Dělnictvo zase ve svém programu hrozilo rušením zemědělských cel, které by znamenalo příliv levnějšího obilí ze zahraničí a z Uher.

Mladočeši agrárníkům vytýkali, že jsou stranou ryze stavovskou a že dělají svou politiku bez ohledu na řemeslnictvo a město.³⁰⁸ Sociální demokraté zas bouřili proti tomu, aby je agrárníci ustavičně připravovali o levnější potraviny. Navíc ji ještě před odchodem skupiny Karla Práška vnímali jako stranu selskou a statkářskou a ne jako stranu pracujících rolníků.

Jelikož byli agrárníci stranou venkovskou, museli se vyrovnat s dalšími silami s velkým politickým potenciálem a sice se stranami katolickými. V konzervativnějších oblastech se museli prát s tak pro ně nepodstatnými věcmi jako byla rozluka manželství. Na voličské schůzi v Čestvicích roce 1907 Josef Bukvaj tak pobouřil své rolnické posluchače, když se proti rozluce nevyslovil, že sklídl velmi hlasitou vlnu nevole, která předznamenala příklon posluchačů ke Sdružení českých katolických zemědělců. Přesto nakonec Bukvaj v prvním i ve druhém kole v rámci celého obvodu zvítězil, když porazil sociálnědemokratického kandidáta.

³⁰⁷ Právo Šumavanů, 13.1. Strakonice 1907

³⁰⁸ Stráž na Šumavě, 27.4., Strakonice 1907

Zvítězil i v dalších volbách do Říšské rady v roce 1911 a dokonce už v prvním kole, kdy na venkově ztratili hlasy sociální demokraté a Sdružení českých katolických zemědělců vystřídalí čeští křesťanští sociálové. Agrárnícké pozice na venkově nekolísaly, ale stabilizovaly se a neustále rostly. Základem byla pevná okresní organizace vzniklá v roce 1910 s místními buňkami, které se množily jako houby po dešti. Okresní organizaci předsedal sedlák František Kouba z Koječina, významnou roli v ní hráli i učitelé Hospodářské školy Josef Mráz a Karel Šafránek a pozdější poslanec Jaroslav Hálek z Černětic, Jan Lácha z Předslavic a Antonín Kochta z Češtic.

Masovost a pevný základ pro budoucnost zajišťovala straně mládežnická organizace, která se podílela na organizování spolkového života a snažila se na venkově tvořit nová kulturní centra.

Třetím a snad i nejpodstatnějším pilířem úspěchu agrárníků byla sdružení domkářů a malorolníků tzv. Domoviny. Pro agrárníky místní i v celorepublikovém měřítku měly ohromný význam právě proto, že dokázaly sdružit i nestraníky a vytvořit masu podporovatelů větší než nabízel stranický aparát. Ve Volyni sídlila Okresní domovina domkářů a malorolníků, již vedl Jan Novák z Neuslužic, téměř v každé obci okresu byla její místní odbočka.

Domoviny sehrály výraznou roli během provádění pozemkové reformy, která byla pro agrárníky zlomová. Domoviny se staly mluvčími těch, kteří se cítili dosavadním rozdělením půdy ukřivdění a kterým se zdál předreformní systém nespravedlivý. K provedení pozemkové reformy mělo dojít s největší možnou rychlostí, kdo by snad byl měl snahu z jakéhokoliv důvodu provedení příprav zpomalovat, hned by byl označen za zpátečníka jdoucího proti železným kolům dějin. Ve Volyni a okolí měla reforma ještě více progresivistický charakter, neboť se zde měla rozdělovat půda především velkostatků církevních.

Před samotnou parcelací se mělo přikročit k přidělu prozatímního pachtu z půdy, o které se předpokládalo, že se později rozparceluje. Dále jako předstupeň skutečného dělení velkých zemědělských ploch a jejich rozprodej malozemědělcům se rozprodaly drobné pozemky jejich dlouhodobým pachtýřům.

Představitelům místních velkostatků se pranic nezamlouvalo, že by mělo dojít ke krácení jejich nemovitého majetku nebo dokonce k jeho rozkouskování. Ředitel proboštského velkostatku ve Volyni Novák byl zprvu tak neústupný, že nechtěl dát domkářům ani holé meze. Stejně potíže měli žadatelé o půdu němčického velkostatku Karla

Dlouhoveského i čestického velkostatku patřícího dominikánskému řádu.³⁰⁹ Domoviny, v jejichž čele stáli agrárníci stejně jako v pozemkových úřadech, které měly reformu uskutečňovat, tlačili kolektivní silou masy chalupníků a domkářů skrz své spolustraníky na pozemkových úřadech na velkostatkáře.³¹⁰ V očích žadatelů o půdu byli agrárníci bojovníky za jejich práva. Ještě větší šanci uspět se svými žádostmi měli, pokud byli navíc členy Domoviny nebo přímo agrární strany.

První důležitou fází reformy byl výkup dlouholetých pachtů. Na celém okrese Volyně bylo podáno 581 žádostí, ale příznivě vyřízeno jich bylo pouze 181 na 208 ha o celkové náhradě 328 000 Kč, což bylo v porovnání s ostatními okresy jihu Čech podprůměrné.³¹¹ Dál byl naplňován zákon o vnuceném pachtu, průměrné přiděly touto cestou byly však menší než polovina hektaru, proto se jednalo o změny vcelku nepodstatné, nicméně i toto bylo přípravou pro pozdější parcelaci a výkup pozemků. Zábor půdy pro vnucený pacht probíhal následovně: Herbertsteinskému velkostatku ve Vlachově Březí byl i po předválečné parcelaci statku v Milejovicích zabrán dvůr Předslavice, z něhož bylo žadatelům ze vsí Předslavice, Marčovice, Úlehle, Tvrzice a Všehlapy nabídnuto 94 ha. Dominikánskému velkostatku v Česticích přešel do záboru doubravický dvůr mající 71 ha. Volyňskému velkostatku Vždy věrné kapituly sv. Víta byly zabrán dvory nebo jejich části na Zbudově, v Litochovicích a v Přehovicích. O půdu 175 ha volyňského velkostatku žádalo celkem 154 zájemců s celkovými požadavky na 188 ha.³¹²

V Litochovicích a v Přehovicích se půda dlouhodobým pachtýřům vsutku prodala. O zbytek měli právo žádat ostatní malí hospodáři. Částečně se jim z dvorů, které zbývaly, v Nišovicích, Nihošovicích, Němčicích a na Zbudově, podařilo parcelovat částečně Zbudov a Němčice, zbytek byl ze záboru propuštěn. Podle jednoho z návrhů jdoucího k pozemkovému úřadu měl být volyňský velkostatek ze záboru propuštěn celý, nicméně po tlaku Rudolfa Berana, který dovedl pro agrárníky zužitkovat kapitál i z menších protivníkových zakopnutí, byl tento návrh halasně odmítnut.³¹³

Když byl v listopadu 1924 za účasti samotného předsedy Pozemkového úřadu Viškovského a poslance Rudolfa Berana slavnostně ukončen přiděl ze strakonických a horažďovických velkostatků, volyňští domovináři mohli svým kolegům ze Strakonic jenom

³⁰⁹ Pošumavský kraj, 7.8., Strakonice 1920

³¹⁰ Pošumavský kraj, 22.5., Strakonice 1920

³¹¹ Pošumavský kraj, 4.1., Strakonice 1923

³¹² Pošumavský kraj, 16.2., Strakonice 1922

³¹³ Pošumavský kraj, 29.10., Strakonice 1925

tiše závidět.³¹⁴ Do roku 1925 se ale i tak stihlo na území celého volyňského okresu zabrat 2457 ha a přidělit 1114 ha půdy, z volyňského velkostatku přišlo však žadatelům, vyjma rozdělení půdy dlouhodobým pachtýřům, úplné minimum.³¹⁵

Dokladem chápání agrárnícké práce jako celkově úspěšné byly volby. V těch prvních meziválečných v roce 1920 zaznamenali jihočeští agráři určitý úspěch. Volilo se tentokrát poměrným systémem, který se nesnažil hledat místní většiny, jako tomu bylo u voleb předchozích, ale názorový průřez celé společnosti. V českobudějovickém volebním kraji, kam Volyně se svým okresem spadala tentokrát, kandidoval na čele vedle Rudolfa Berana z Pracejovic i posléze zvolený místní předák Jaroslav Hálek z Černetic. Mezi dalšími devíti byli ještě František Kouba z Koječína a Josef Rychtář z Rohanova. Tedy celkem tři zástupci volyňského okresu mezi jedenácti kandidáty. Volyňsko mělo očividně podstatnou pozici v jinak silné jihočeské organizaci. Alois Rašín vedoucí v jižních Čechách Národní demokracii měl daleko za sebou na kandidátce ještě sladovníka Vojtěcha Vojíka z Volyně a rolníka Josefa Foučka z Milejovic. Sociální demokracie podobně jako lidovci, Modráčkova Socialistická stana čsl. lidu pracujícího a živnostníci nenabízeli volyňským voličům žádné známé tváře. Zato ve Straně malozemědělců Vojtěcha Čipery byli v popředí chalupník z Jiřetic a učitel z Čepřovic, socialisté kandidovali na čtvrtém místě ženu volyňského železničního zřízence. V celém volyňském okrese zvítězili sociální demokraté těsně před agrární stranou. Zasluhou městských voličů překvapivý úspěch zaznamenala Národní demokracie. Lidovci a Čiperovci zůstali na venkově za očekáváním, ještě hůře dopadli socialisté, kterým nevyšel plán pomocí vlastních Jednot malozemědělců dobýt na agrárech venkov. Z Volyňska nebyl zvolen kromě Jaroslava Hála nikdo. Ve Volyni samotné zvítězila s přehledem Národní demokracie, hornatý západ okresu *rudé Podlesí* patřilo sociální demokracii, zemědělský východ zase agrárikům.³¹⁶

V dalších volbách vrší agráři v rámci celého okresu vítězství na vítězstvím. Obecní volby v roce 1923 s přehledem ovládli, ze 415 zastupitelských míst získali 310. Zvítězili i v parlamentních volbách v roce 1925, když už sice za ně nekandidoval nikdo místní. Za další tři roky může Republikánská strana hlásit úplný triumf. V okrese fungovalo 28 místních organizací s 980 členy, okresní Domovina domkářů a maloročníků se skládala z 48 místních domovin s 1170 členy, okresní Sdružení republikánského dorostu mělo 18 skupin

³¹⁴ Pošumavský kraj, 20.11., Strakonice 1924

³¹⁵ Pošumavský kraj, 29.10., Strakonice 1925

³¹⁶ Pošumavský kraj, 19. 11., Strakonice 1925

a samostatný okrsek s 450 členy. Elitní volyňská selská jízda měla 60 členů, agrárníké sdružení zřízenců a úředníků soustřeďovalo 76 členů.³¹⁷

Cílem agrárníků nebylo uskutečňovat snové vize, kladli mnohem větší důraz na praktičnost politických rozhodnutí a na rychlý užitek pro své voliče. Práce odspodu měla pro Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu, jak se strana po válce jmenovala, mnohem větší význam, než jednorázové předvolební mobilizace a uliční demonstrace síly. I když i k těm docházelo. Místní organizace například pomohly přivést podstatnou sílu na demonstraci za pozemkovou reformu v Praze v roce 1920. Veliké manifestace probíhaly v prvních poválečných letech také ve Strakoniciích během Prvního máje nebo ve Volyni v říjnu 1922. Asi největší manifestaci v době meziválečné republiky uspořádali agrárníci na oslavu jejího desetiletého trvání. Alegorické vozy, republikánská mládež, Selská jízda, domovináři, všichni tvořili několikasícový průvod krojovaných venkovanů městem, na jehož náměstí výborný táborový řečník a poslanec Rudolf Beran vypočítával úspěchy strany v kraji i v republice a burcoval za obecného souhlasu k dalším aktivitám v boji za národ a stát, jehož páteří byli podle něho právě rolníci.

7. 4. 4. Katolický proud

Ve Volyni hrálo katolické stranictví jen okrajovou roli. Nebyla zde žádná fungující buňka křesťanských sociálů, jisté aktivity před válkou vytvářelo pouze zmiňované Sdružení českých katolických zemědělců. Jako strana malých zemědělců byla na půli cesty mezi uskupením stavovským a konfesijním. Bez valných výsledků se pokoušela sdružit zemědělce v Hospodářském sdružení českých křesťanských zemědělců, jehož úlohu nakonec převzaly organizace ovládané agrárníky.

S takovouto organizační mizérií nelze v prostředí Volyně mluvit v předválečné době vůbec o katolických politických stranách, spíše o straně jako skupině lidí spojených konzervativními názory a konfesijně. Jejich kolbištěm obvykle nebyly hospody a sály, kde se odehrávaly politické schůze, ale kazatelny v kostelích. Vzhledem k vzájemnému nepřátelství s pokrokovou skupinou volyňských spolků vytvořila tato názorová *strana* v roce 1905 Spolek katolických tovaryšů vytvářející paralelní sloup spolkového života.

Odštěpení katolického proudu od zbytku demokratizující se politiky bylo v českém celospolečenském prostředí způsobeno konfliktem o autoritu institucí katolické církve. Tento

³¹⁷ Pošumavský kraj, 30. 8., Strakonice 1928

konflikt měl své dlouhé kořeny u českého protestantského vlastenectví i v českém měšťanském liberalismu. Katolíci se ve druhé polovině 19. století střetli s modernitou a jejich konzervativní návody přestaly být většinou rodícího se občanstva akceptovány. Katolictví nebylo v české měšťanské politice dominantní už od samotného jejího vzniku. Její špičky byly prvotně nacionalistické a až v druhé řadě nalézaly svou identitu v náboženství. Proto i samotné náboženství oblékalo národní kabát: husitský a českobratrský, výjimečně cyrilometodějský nebo dokonce i ruský pravoslavný.

Tímto se následně katolický proud v rámci Čech ghetizoval. Místo aby infiltroval vznikající centra občanské společnosti a dalších nových institucí, vytvářel si centra vlastní. Tak vedle národního Sokola vznikl katolický Orel, vedle občanských záložen vznikla Svatováclavská záložna se svými filiálkami, ve Volyni Spolek katolických tovaryšů. A nakonec vznikly i katolické politické strany.

Katolickému vyrovnávání se s modernou přineslo úspěch až její otevření se občanské politice a její orientace na ekonomicky slabé jedince. Zároveň ale politizující katolíci lavírovali v jiných otázkách. V některých projevech se jednalo o kritiku liberalismu, který vytvářel nepřipustné společenské nerovnosti. V dalších projevech naopak katolíci souzněli s liberály v kritice socialistických představ rovnosti a revolučního politického řádu. Papež Lev XIII., který vyslal církevní činníky svou encyklikou *Rerum novarum* v 90. letech 19. století do politického boje, souzněl jednoznačně s druhou skupinou. Dvě desetiletí po něm se k jeho směru připojila i katolická strana ve Volyni.

Doklad o způsobu politického myšlení kněze zanechal farář, archivář a historik Volyňska František Teplý, který ve svých pamětech vyjadřoval odpor k politickým novotám v době republiky, k socialismu, k liberalismu, dokonce i ke katolické moderně. Bylo podle něho špatné, že socialismus ničil úctu k Bohu a pokoru před autoritami, velmi nelibě nesl, když při práci katechety narazil na dítě, které bylo svými rodiči - „*socialisty nejhrubšího zrna*“ - odrazováno od modlení.³¹⁸ „*Dusný liberalismus*“ 19. století měl zas podle něho částečně na svědomí odnárodňování. I katolická moderna „*nepřinesla zdatného ovoce, spíše škodu v tom, že hierarchii proti malým kněžím popuzovala. Viděli v nich nespokojence, rebelanty a lid se domníval, že jejich kněžím běží hlavně o bezvládu v církvi a o zrušení celibátu. [...] Modernismus je cizí kvítí, nevhodné do české půdy.*“³¹⁹ Teplý stále vyjadřoval svou snahu o návrat ztraceného pořádku, neboť racionalistická společnost na rozdíl od křesťanství nemohla přinést dostatek jistot. Zároveň opakoval své velké národní zaujetí,

³¹⁸ Paměti Františka Teplého, rukopis, knihovna SOKA Strakonice. s. 4

³¹⁹ Paměti Františka Teplého, rukopis, knihovna SOKA Strakonice. s. 179

kteřé bylo vlastní celému českému politickému katolicismu. Po první světové válce byla ale Teplého radost nad vznikem československého státu neúměrně menší než smutek nad postupujícím rozkladem tradiční společnosti: „*Ve městech rozkol podává příšerný obraz. Každý mudrc bude žít podle své hlavy, kostely prázdné, zato hospody a divadlo plné. Znamením pokroku a vzdělání stává se ze všech stran odpad od církve, nejvíc mezi učitelstvem každé kategorie. Terorizují, ba otevřeně propagují nevěrectví mezi žáky vysokých, středních škol, zapověděli křesťanský pozdrav i na obecných školách, nařídívše nový: Dobrý den, docela podle německého Guten Tag. [...] Ubozí bláhovci! Jen Bůh a víra v Něho klade pevné základy lidským formacím novým, tedy i státu. Bez Boha nic trvalého...*“³²⁰

Katolické strany měly na rozdíl od svých soupeřů zázemí již vybudované. Opíraly se jednak o církevní struktury, a také o velkostatky v církevní správě.

Katolický proud politiky byl v úplně jiné pozici než všechna ostatní politická seskupení, která sama sebe chápala jako progresivní. Křesťanští zemědělci i členové celé katolické strany propagovali tradiční společenské struktury s neskryvaným odporem k novotám navrhovaným v programech agrárníků, národních sociálů nebo sociálních demokratů. Stejně tak je všechna ostatní místní seskupení považovala za klerikální zpátečníky jdoucí proti spravedlivým demokratizačním tendencím většiny společnosti. Před světovou válkou se ostatně katolická strana ve Volyni na rozdíl od moravských oblastí dostala do mediální izolace bez nejmenší naděje na uznání za legitimní politickou sílu.

Za první úzce politické vystoupení místních katolíků lze považovat jejich účast na sociálnědemokratické schůzi před prvními volbami do 5. kurie v roce 1897. Konala se ve velkém sále hostince Na Nové a účast byla vskutku mohutná, celých 300 osob. Podle všeho se ve Volyni setkala diskuse nad sociálnědemokratickým programem s velkým zájmem a prim v jeho kritice hrála katolická strana. Podle některých zúčastněných občanů viselo nad programovými body mnoho otazníků. Například barvíř Krof sympatizující s křesťanskými socialisty upozorňoval na to, že byla sociální demokracie založena židy, což ho znepokojovalo stejně jako volání sociálních demokratů po zespolečenštění výrobních prostředků. „...*majetek přeci nelze vydati do rukou lidem, kteří šetřiti se nenaučili.*“ Toto by navíc znamenalo ústup od stávajícího osvědčeného řádu. Pozdvižení způsobila i interpretace programového požadavku na možnost rozluky manželství. Místní kněz Podlaha se domníval, že sociální demokraté chtějí zrušit instituci manželství jako takovou a zavést *volnou lásku*. Povzbuzený sociálně orientovanou papežskou encyklikou Rerum Novarum se nechal slyšet,

³²⁰ Paměti Františka Teplého, rukopis, knihovna SOKA Strakonice. s.182

že by sociálnědemokratický program ihned podepsal, kdyby se tam nevyskytovalo zrušení soukromého vlastnictví a rozluka manželství.³²¹

Střet se sociálními demokraty byl pro katolíky klíčový. Při vlastní politické slabosti se mělo ukázat, na čí stranu se připojí. Jestli právě k sociální demokracii, nebo k národním stranám. Chléb zlomili už při volbách do Říšské rady v roce 1907. Do druhého kola venkovské kurie postoupil agrárník Bukvaj a sociálnědemokratický Sobotka. Farář František Hons jako celkově třetí byl dalek podporovat Sobotku. Honsova nechť ke změně společenského řádu, k radikálním ekonomickým reformám a k odvržení vlastenectví převážila veškerou nespokojenost s nespravedlivým ekonomickým uspořádáním a se špatným sociálním postavením široké vrstvy lidí. Proto katolíci podporovali kandidáta agrárníků.

O čtyři roky později v dalších volbách do Říšské rady kandidovala ve venkovské kurii křesťansko-sociální strana „*známého štváče a nesnášenlivého pátera*“³²² Aloise Roudnického z Prahy. Ve Volyni Na Nové se sešla schůze, kam dorazili i faráři a lidé svázaní s církevními velkostatky. Ve městě kandidoval s trpasličím výsledkem deseti farských hlasů Benda.

Roudnický měl ve venkovských obcích nevyrovnanou podporu ves od vsi. Největší podporu zaznamenal na Dobříši, ve vsích malenické a čestické farnosti a jejího bezprostředního okolí. Vedle podhorského západu přiklánějícího se k sociální demokracii a úrodného východu okresu patřícího agrárníkům však katolíci nevytvořili žádnou srovnatelně velkou voličskou baštu. Podpora politizujících katolíků se mohla odvíjet od silné osobnosti faráře i od vlastníka místního velkostatku. Katolická strana měla více příznivkyň než příznivců, převážně se rekrutovali z chudých obyvatel venkova.³²³ Byli to pravděpodobně právě ti lidé, kteří se každoročně ubírali na daleké poutě k Paně Marii podsrpenské, do Čestic nebo ke Svaté hoře u Příbrami a nad jejichž chudobou a ideologickou slepotou se v menšinových Šumavských proudech pozastavovali odhodlaní bijci klerikálů.

Katoličtí kandidáti museli snášet nejútočnější negativní kampaně. Na tom, že to jsou největší škůdci zdravého vývoje státu a národa, se shodli všichni ostatní kandidáti. Sociální demokraté už přestávali být černými ovci.

Jejich samostatná organizace ve Volyni vznikla odchodem části členů pod vedením zednického políra Antonína Frühaufa z Mladočeského Politického spolku. V samosprávě měli programoví katolíci zástupce až po volbách v roce 1926 a jejich obliba zvolna rostla.

³²¹ Nová doba 28.2., Plzeň 1897

³²² Šumavské proudy, 14.5., Prachatice 1911

³²³ Želízko, Jan Vratislav: U nás před sto lety. In 70 let občanské záložny ve Volyni. Volyně 1935

Příčinou vzrůstu důvěryhodnosti Lidové strany, která katolické strany sdružila, bylo její začlenění do pražských vládních koalic a vítězství stranického vedení směřujícího k umírněné politice. Dále hrálo podstatnou roli rozšíření volebního práva i na ženy, které tvořily dominantní část jejich elektorátu. Stejně jako na komunální úrovni se zvyšovala podpora lidovců ve Volyni i v parlamentních volbách.

7. 5. VOLYNĚ A OBECNÝ POLITICKÝ VÝVOJ

Nyní se otevřel prostor k zodpovězení některých počátečních Rokkanových a Lipsetových otázek z pohledu teorií modernizace: *Které konflikty přišly dříve a které později? Které se ukázaly jako dočasné a podružné a které naopak jako trvalé?* Další otázka se týká chování prostých občanů ve vytvořeném stranickém systému.: *Jak se stranám podařilo získat podporu u voličů?*

Sporem, který ustavil národní občanskou politiku ve Volyni byl konflikt mezi starou elitou města, jejichž kolbištěm a zázemím byly cechy, a mladými revolucionáři roku 1848, kteří se ztotožnili s myšlenkami přicházejícími z Prahy a které stmelil český nacionalismus a občanské zaujetí pro novou národní a samosprávnou politiku.

Rozkol Staročechů a Mladočechů nepřinesl nové štěpení. Mladočeši přesvědčili volyňskou veřejnost, že byli kompetentnější řešit problémy českého národa, uspěli také svými požadavky na zmasovění politiky. Tento spor byl sice formální i obsahový, nezapadá ale do dělení z hlediska socio-ekonomického. Zde se jednalo stále o tytéž lidi reprezentující stejné občanské segmenty.

Velká štěpení probíhala až v období vytváření masových stran. Z prvního vzešla sociální demokracie. Zvláštností bylo, že se do oblasti Volyňska dostávala hlavně přes venkov. Vznikla z hospodářského štěpení vlastníků a výrobních sil. Tím, jak se zbavovala své revolučnosti a slábla na venkově, žila ze vzájemných sporů zaměstnanců v zemědělství a zaměstnanců v průmyslu, které podněcovala Agrární strana, další z nových stran, ke které se postupně přimkl takřka jeden celý voličský segment. Ve městě měla vzhledem ke svému zaměření podporu minimální, ve větší části venkova získala postupně až drtivou převahu. Mladočeši v prvním desetiletí 20. století zase ztráceli podporu jako strana tmelící svým programem celý národ a stali se stranou ryze městskou podporovanou vrstvou obchodníků a středních živnostníků.

Z pohledu přechodu od tradiční společnosti k moderně (a tento přechod není chronologický, ale systematický) přišly nejprve konflikty mající jádro v iracionálních identifikacích (která by Marx nazval falešnými vědomími) jako byla etnická příslušnost, náboženství atd. Spouštěči dalších štěpení byla individualizace a racionalizace, které ovšem nedokázaly štěpení ukončit. Modernizací neukončená zůstala obě štěpení plně odvislá od ekonomiky, konkrétně zemědělství-průmysl a pracující-vlastníci. Tato štěpení jsou modernizaci vlastní a jsou ukončitelná jinými způsoby, než nabízí modernizační teorie.

Ve srovnání s obecnými tendencemi se Volyně nechovala nikterak nepředvídatelně. Vývoje jednotlivých společenských skupin a voličských segmentů probíhaly po velmi podobné trajektorii jako na české centrální úrovni, štěpení vedla podle stejných dělicích linií i se stejným vyústěním. Rozdílem bylo snad jen jinak obvyklé časové zpoždění, které se s dobou prohlubovalo. Zároveň je zřetelně vidět, že ke změnám docházelo často ve vleku za celonárodní scénou, nicméně bez dostatečného podhoubí, které bylo ve Volyni pro politické změny připraveno sociálním vývojem by se příliš změn zvenčí prosadit nedokázalo.

Vzhledem k sociální struktuře obyvatelstva bylo mladočeské a národnědemokratické zabarvení Volyně i po ukončení všech štěpení vcelku pochopitelné. Většinový názor vytvářela masa živnostníků vedená elitami mladočeskými, které byli zároveň součástí i hospodářské elity města. Úspěch levice po světové válce, když sociální demokraté a českoslovenští socialisté ovládli radnici, byl ojedinělý a krátkodobý. Příčin bylo hned několik. Neexistovala zde žádná velká zaměstnanecká skupina, která by mohla výrazněji míchat politickými kartami ve prospěch levice, naopak rozdrobenost malých živností vedla své majitele k větší soutěživosti a vzájemné rivalitě. Skutečnost, že se Řemeslnická beseda sdružující živnostníky za účelem jejich společného vzdělávání a předávání zkušeností prosazovala jen velmi ztuhla, tuto domněnku jen potvrzuje. Sociální demokracii a komunistům ve Volyni nepomohla ani intelektuální dominance jejích členů.

Volyni podobné město, co se týče sociální struktury a velikosti, bylo Vlachovo Březí a skutečně tomu odpovídaly i zisky politických stran. Po přechodné poválečné dominanci sociálních demokratů zde vítězili Národní demokraté. V městečkách Dubu a Češticích vzhledem k silnému zemědělskému zázemí soupeřili o dominanci se sociální demokracií agrárníci. Naproti tomu ve Strakonících tvořilo naprostou většinu voličstva tovární dělnictvo a tradičně zde vítězila ve volbách sociální demokracie nebo komunisté.

8. ZÁVĚR

Po nastínění problematiky jednotlivých sektorů a specifík Volyně se nyní otevírá prostor pro zobecnění odpovědí na otázky ptající se na míru rozvoje malého periferního pošumavského města a na jeho vztah k centru, respektive k celonárodním trendům a v druhé řadě i na vzájemný vztah jednotlivých společenských sektorů.

Dopravní infrastruktura i informační technologie, které byly mnohde příčinou hospodářského úspěchu, si do Volyně klestily cestu jen těžko. K telegrafu byla volyňská poštovní stanice napojena necelých 20 let za jádrovými oblastmi Čech. Stavba železnice přes Volyni na Strakonice se realizovala až v roce 1894, což je 25 let za Strakonicemi, Pískem i dalšími městy nejenom v jižních Čechách. Přitom dráha znamenala podmínku pro vznik dobového nositele hospodářského pokroku, jímž byla koncentrovaná průmyslová výroba, kterou se ve Volyni do té doby takřka nepodařilo vytvořit.

Oblast ekonomiky byla obzvláště zanedbaná. Jenom velmi pomalu se rozvíjel primární sektor vzhledem ke špatným přírodním podmínkám. Především podleská západní část okresu zaznamenala nevídaný úpadek a proto je zde další vývoj ve srovnání s úrodnější východní oblastí poněkud uspíšen. Západ okresu řešil své ekonomické problémy vystěhovalectvím a přechodem do průmyslové výroby a stavebnictví. Ve Volyni se jenom pomalu rozpadala stará struktura městské ekonomiky založené na drobném obchodu a malých dílnách místních řemeslníků. Do konce 80. let zde byl největším zaměstnavatelem velkostatek. Až následující desetiletí převzala pomyslné vedení koželužna rodiny Minibergerovy. I další velký místní podnik Měšťanský pivovar byl navázaný na zemědělskou výrobu. Ve své době měl sice stejné úspěchy jako zmiňovaná koželužna, zaměstnával však pouze několik málo lidí na vaření, rozvoz a potom jako hostinské ve svých hospodách. Ve 20. století se ve Volyni střídavě vyskytovali další větší zaměstnavatelé tentokrát v textilní výrobě.

Je patrné, že ve Volyni nebyl zastoupen žádný obor průmyslu, který se ve své době výrazně podílel na vzestupu ekonomiky celého státu. Přívětivá nebyla dopravní situace, přírodní podmínky a nerostné suroviny, neboť krom nedostatku rud a absence uhlí byl v celém okrese vcelku překvapivě ještě nedostatek dřeva na masovou dřevozpracující výrobu anebo jako palivo pro sklárny nebo parní stroje.

Významnou roli ve Volyni hráli obchodníci, kteří těžili z velikosti a lidnatosti spádové oblasti. Sami o sobě ale nemohli hospodářský růst zajistit, protože obchodovali pouze v rámci nejbližšího okolí s komoditami vyrobenými nebo zpracovanými v okolí Volyně. Ve stejné

pozici byly také jinak velmi stabilní peněžní ústavy, které opět rostly pouze z drobnější činnosti místních.

Počet obyvatel Volyně rostl jenom pozvolna. Do roku 1870 se město zvětšovalo rychleji než celá populace Čech, od tohoto roku jsme svědky nejprve stagnace relativního nárůstu populace a následně jeho poklesu. Hlavní příčinou nebyl nízký přirozený přírůstek a nízká porodnost, ale nedostatečně vysoké migrační saldo způsobené nepřitažlivostí města pro venkovské obyvatele hledající obživu mimo zemědělství. Nový demografický režim se ve Volyni zpozdl více jak o dvě desetiletí za Prahou, méně již za dalšími městy české jádrové oblasti. Touto okolností se při snížené úmrtnosti na infekční choroby a při porodnosti stagnující ve vysokých hodnotách brzdil konec populačního přírůstku přirozenou cestou.

Nejprogresivnější byla oblast školství. V jeho budování byla Volyně v českém prostředí součástí průkopnického proudu. Podstatné je zjištění, že se sama cítila být hospodářsky zanedbaná. Od posledních dvou desetiletí je zřetelnou vyjadřovaná i skutečná snaha o nápravu. Nižší střední školství, které se orientovalo na praktickou výuku, bylo jednou z cest, proto byly ve Volyni otevřeny školy řemeslnická a rolnická i nové školy pokračovací.

Vzhledem k demografickému vývoji, progresivnímu školství, převažující zemědělské výrobě a nerozvinutosti průmyslu přispívala Volyně a její okolí hospodářství množstvím pracovní síly a masovou živočišnou produkcí. S trochou nadsázky lze říci, že nejvýznamnějším vývozním artiklem byla právě pracovní síla.

Kultura a politika se vyvíjely podobně jako na celonárodní úrovni. Revoluce v roce 1848 padla ve Volyni na úrodnou půdu stejně jako politický směr Staročechů. Mladočeský obrat nastal stejně jako v celočeském měřítku na přelomu 80. a 90. let. Štěpení společnosti a vytváření jednotlivých politických segmentů se začalo vytvářet ale až těsně před prvními všeobecnými rovnými volbami v roce 1907. Nicméně i toto potvrzuje alespoň existenci podhoubí, které ve Volyni a okolí muselo vznikat již roky předtím.

V průběhu 19. a začátku 20. století se proměnilo vnímání toho, za koho se jednotlivci považovali, a zda sami sebe chápali jako členy nějaké velké abstraktní skupiny, jejíž všechny členy ani nemohli znát. Dominantním se stalo národní určení, které upozadilo náboženské identity. Forma národního určení se postupně vyvinula přes mrtvolý politického katolicismu a monarchistického konzervatismu k dominantnímu moderního sekulární češství.

Působení zvenčí bylo v rámci Volyně nepochybným katalyzátorem dění. U hospodářství je to zřetelné z toho důvodu, že již existovalo liberální hospodářství a trh byl provázán v rámci celého státu a částečně i napříč kontinenty. Demografické procesy neprobíhaly od okolí odděleně, jistě zde nebylo vynalezeno očkování, kanalizace ani nový demografický

režim. Školství bylo jasnou ukázkou styku potřeb státu s konzervativním městským prostředím anebo novou občanskou iniciativou.

Co se týče vzájemného vztahu jednotlivých společenských sektorů, nelze určit, co bylo prvotním hybatelem změn, zda hospodářství, politika a kultura, nebo dopravní a komunikační revoluce. Každá část souvisí s ostatními, zřetelné je to např. u vývoje infrastruktury, která zrychlovala vnitrosociální a hospodářské změny, zároveň byla vytvářena samosprávami, kulturně uvědomělými jednotlivci nebo přičiněním státu a země. Stejně lze přemýšlet o hospodářství, které v moderní společnosti mohlo fungovat pouze v souladu s širším okolním světem, přitom velkorysé měšťanské podniky jako byla Občanská záložna nebo Měšťanský pivovar pracovaly mj. s politickým zadáním. Obecně se měl stát hospodářský vzestup prostředkem vzestupu národního, tudíž politického, ekonomický nacionalismus přelomu století je typickou ukázkou. Žádný sektor společnosti tedy nežil vlastním životem ani v obecném měřítku ani v prostoru zaostávající Volyně a pokrokem zapomínaných pošumavských oblastí.

PRAMENY

Archivní prameny

Archiv Židovského muzea

Fond ŽNO Volyně

Muzeum České pošty:

Kartografické sbírky

Městské museum Volyně:

Osobní fond Jan Augustin Hödl

Fond Zpěvácký spolek

Národní archiv:

Sbírka staničních kronik

Památník národního písemnictví:

Fond Václav Čeněk Bendl

SOA Třeboň:

Digiarchiv, Matriky farností Volyně, Předslavice, Vacov, Hoštice NOZ 1828-1907

Digiarchiv, Pamětní kniha města Volyně

Fond Velkostatek Lčovice

Fond velkostatek Němčice

SOkA Strakonice:

Fond Antoš Jan

Fond Archiv města Volyně

Fond Okres Strakonice

Fond Okresní zastupitelstvo Volyně

Fond Společenstvo živností kožních

Fond Základní škola Volyně

Periodika

Česká koruna, Strakonice 1891

Český lev, Strakonice 1891

Hlasy ze Šumavy, Strakonice 1888, 1893

Jihočech, České Budějovice 1907-1912,

Jihočeský dělník, České Budějovice 1911

Nová doba, Plzeň 1897-1908

Otavan, Písek 1865-1890

Pošumavský kraj, Strakonice 1919-1935

Právo chudoby, Strakonice 1921-1923

Právo Šumavanů, Strakonice 1905-1908

Rolník, České Budějovice 1881-1889

Stráž na Šumavě, Strakonice 1901-1907

Šumavské proudy, Prachatice 1905-1914

Tištěné prameny

70 let občanské záložny ve Volyni. Volyně 1935

Československá statistika, Zemědělské školy a školy hospodářské. Praha 1922

Československá statistika, střední odborné školství, Praha 1925
 Daněk, Adolf: Báje českého Pošumaví. Praha 1994
 Fiala, Josef: Sto let práce a snah Měšťanského pivovaru ve Volyni. Volyně 1912
 Hůlka, Alois: S láskou vzpomínáno. České Budějovice 1977
 Kaizl, Josef: Z mého života I. ed. Z. V. Tobolka, Praha 1914
 Klostermann, Karel: Červánky mého mládí. Praha 1926, s. 107
 Klostermann, Karel: Pošumavské rapsodie, Slepíčí vojna. Praha 1940
 Klostermann, Karel: Suplent. Praha 1958, předmluva Vítězslav Tichý
 Klostermann, Karel: Ze šumavského Podlesí. Praha 2009
 Obchodní a živnostenská komora v Plzni. Přehled a vývoj hospodářských poměrů. Plzeň 1906
 Místopis okresu volyňského. Volyně 1913
 Píša, A. M. : Z jižních Čech. Sbírka Verše, Praha 1967
 Stehlík, Ladislav: Trnka. Krajina plná znamení. Praha 1981
 Paměti Františka Teplého, rukopis, knihovna SOkA Strakonice
 Podlešák, Jan; Petrák, Karel: Ladislav Stehlík a jižní Čechy. Blatná 1988
 Příspěvek k dějinám KSČ na Volyňsku, vzpomínková příloha neznámého periodika.
 Knihovna SOkA Strakonice
 Rakous, Vojtěch: Modche a Rézi. Praha 2009
 Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850-1970. Praha 1978
 Řivnáčův průvodce po království Českém. Praha 2001
 Sborník Strakonicka. Ročník I-V, Strakonice 1935-1939
 Státní adresář hotelů ČSR, Praha 1921
 Stěhování obyvatelstva království českého dle dat o rodišti a pobytu jeho, zjištěných při
 sčítání lidu ze dne 31. prosince 1910 a saisonní vystěhovalectví z obcí království
 českého dle šetření z roku 1913. Praha 1916
 Teplý, František: Dějiny města Volyně a okolí. Volyně 1933
 Velký lékařský slovník. Výkladový slovník pro lékaře a farmaceuty. Praha 2003
 Volf, Josef: Z pamětí starého českého sedláka. Hradec Králové 1932

LITERATURA

Adorno, Theodor – Horkheimer, Max: Dialektika osvícenství. Praha 2009
 Čas výstavního ruchu, studie a materiály. Jihočeská univerzita, České Budějovice 2005
 Čapková, Kateřina: Češi, Němci, Židé? Praha – Litoměřice, 2005
 Fasora, Lukáš a kol.: Sekularizace venkovského prostoru. Brno 2009
 Hlavačka, Milan: Komunikační revoluce v českých zemích. In Sborník poštovního muzea,
 Praha 1986
 Hlavačka, Milan: Zlatý věk samosprávy: Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a
 intelektuální rozvoj Čech 1862-1913. Praha 2006
 Hroch, Miroslav: V národním zájmu. Praha 1999
 Jakubec, I. – Jindra, Z.: Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do
 konce habsburské monarchie. Praha 2006
 Kárník, Zdeněk: České země v éře První republiky. Díl I. Praha 2000
 Keller, Jan: Teorie modernizace. Praha 2007
 Kopáč, Jaroslav: Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867-1914. Brno 1968
 Křen, Jan: Historické proměny češství. Praha 1992
 Kunetka, František: Židovský rok a jeho svátky. Olomouc 2008

- Machačová, Jana: Prostředí drobného řemeslnictva v českých zemích ve druhé polovině 19. století. In K novověkým sociálním dějinám II. Z dob rakouských a předlitavských (1848-1918). Praha 1998
- Mišovič, Ján: Vira v dějinách zemí koruny české. Praha 2001
- Lenderová, Milena: Radostné dětství? Dítě v čechách 19. století. Praha 2006
- Lipset, Seymour – Rokkan, Stein: Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives. New York 1967
- Loewenstein, Bedřich: Projekt moderny. O duchu občanské společnosti a civilizace. Praha 1995
- Lom, František: K počátkům zavádění strojů v selském hospodaření v Čechách, Věstník České akademie zemědělské, r. 17, Praha 1941
- Lom, František: Přehled dějin zemědělské výroby v českých zemích. Praha 1972
- Lom, František: Soukromá ekonomika v době zemědělských krizí 19. Století v Čechách. Praha 1930
- Malíř, Jiří a kol.: Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004. Díl 1. Brno 2005
- Maur, Eduard a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha 1998
- Maur, Eduard: Základy historické demografie. Praha 1978
- Mager, Jan Antonín: Epidemie asijské cholery v Prachaticích roku 1832 a její možný příspěvek k poznání tehdejších vodohospodářských poměrů města. In Zlatá stezka, Prachalice 1996
- Navrátilová, Alexandra: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha 2004
- Plecháček, Ivo: Stávka ve Strakoniciích v roce 1880. In Jihočeský sborník historický. České Budějovice 1960
- Říhová, Ivana: Společenský vývoj ve Strakoniciích.. dipl. práce FF UK 1985
- Samec, Josef: Činnost KSČ na Strakonicku v letech 1921-1938. diplomová práce FF UK, 1976
- Sichinger, Josef: Malé kapitoly do velké historie. Strakonice 1971
- Šafránek, Jan: Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. Praha 1918
- Šimůnková, Alena: Statut, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti. In ČČH 95
- Šlégr, Vladislav: Lokálka údolím Volyňky, 110 let tratě Strakonice-Vimperk. Vimperk 2003
- Špiritová, Alexandra: Přespolní pošta v Čechách v letech 1870-1918. In Sborník Poštovního muzea. Praha 1983
- Tinková, Daniela: Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvětské Evropě. Praha 2010
- Ullmann, Ota: Dějiny obyvatelstva českých zemí v letech 1754-1918, díl 2. Praha 1978
- Urban, Otto: Česká společnost 1848-1948
- Velková, Alice: Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy. Praha 2009
- Záběhlický, Václav: Dějiny pošty, telegrafu a telefonu v československých zemích. Praha 1928
- Zykmundová, Eva: Zimní rolnické školy. In Sborník Jihočeské university zemědělské fakulty. České Budějovice 1993